

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**BATI ANADOLU BEYLİKLER DÖNEMİ
TE'LİF VE TERCÜME ESERLERİ**

Neriman TONGUR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Bekir BİÇER**

Konya-2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Neriman TONGUR		
	Numarası	17810501044		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Tarih Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Batı Anadolu Beylikler Dönemi Te'lif ve Tercüme Eserleri			

Bilimsel Etik Sayfası

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Neriman TONGUR

ÖN SÖZ

Batı Anadolu Türk beylikleri birçok alanda Türk kültür ve medeniyetine önemli katkılar sağlamıştır. Batı Anadolu beylikleri devrinde özellikle de tezimizin kapsamı içinde olan Aydınoğulları, Germiyanogulları, Menteşeoğulları ve Sarıhanogulları döneminde yoğun olarak Türkçe eserler yazılmış, Fars ve Arap lisanıyla yazılmış olan birçok eser Türkçe'ye tercüme edilmiş ve Türk dili ve edebiyatı daha zengin hale gelmiştir. Bu çalışmamız Batı Anadolu'da hüküm süren dört Türk beyliğinin kültürel ve edebi faaliyetlerini konu almıştır. Bu beylikler edebi ve kültürel yönden daha fazla ürün verdiği için tercih edilmiştir. Bahsi geçen beyliklerin ilme ve ilim adamlarına verdiği değer, beylerin kültürel çalışmalara verdiği destek ana hatları ile ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın asıl konusu beylikler döneminde yapılmış olan te'lif ve tercüme eserleri, yazarlarını, mütercimlerini, eserlerin muhtevasını, kimlerin desteği ile eserlerin hazırlandığını, kitap yazımında ve basımında bey ve devlet adamlarının katkıları araştırılmıştır.

Tezimizde adı geçen dört beylik döneminde yapılmış olan te'lif ve tercüme eserler bir bütün olarak ele alınmıştır. Batı Anadolu bölgesinde ilmî ve edebî eserler üreten beyliklerin önce kısa siyasi tarihleri üzerinde durulmuştur. Bu beylikler döneminin şair, âlim ve tıp adamlarının te'lif ve tercüme eserleri ana hatlarıyla tanıtılmıştır. Amacımız, adı geçen beyliklerin ve bu beyliklerin yöneticilerinin ilme ve ilim adamlarına verdiği değeri gösterebilmek ve o dönemin kültürel hayatına ışık tutabilmektir. Batı Anadolu Beyliklerinden Aydın, Germiyan, Menteşe ve Saruhanogulları beyliklerinin kültür tarihimize yaptıkları katkılar ortaya konulmuştur.

Batı Anadolu Beylikleri dönemi ilmî ve edebî faaliyetlerini esas alan tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Türklerin Anadolu'ya geliş süreci, Anadolu'da kurulan ilk beyliklerden olan Artuklular, Saltuklular, Dânişmendliler ve Mengücekler kısaca tanıtılmış, kültür tarihimize olan katkılarına değinilmiştir. Bu bölümde ayrıca Batı Anadolu coğrafyasında tezimizin konusu olan dört beylik de siyasî ve kültürel açılarından özet olarak ele alınmıştır.

İkinci bölümde; Batı Anadolu Beylikleri döneminde yazılan te'lif eserlere, bu eserlerin müelliflerine, muhtevasına ve eserler hakkında yapılmış bir çalışma varsa o çalışmalar hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, bahsi geçen beylikler döneminde yazılmış eserlerin müelliflerine, muhtevasına ve eserler hakkında yapılmış bir çalışma varsa o çalışmalar ele alınmıştır.

Selçuklular ve beylikler dönemine ait temel kaynaklar varsa da bu çalışmamızda bir kısmına ulaşılamıştır. Bu sebeple te'lif ve tercüme eserleri çalışırken bazı eserler hakkındaki yeterli bilgi verilememiştir. Bu nedenle başvurduğumuz kaynaklardaki bazı bilgiler birbirinin tekrar niteliğinde olmuştur.

Beni böyle bir çalışmaya yönlendiren ve bu süreçte katkı ve desteğini esirgemeyen, değerli görüşlerini aldığım danışman hocam, Sayın Prof. Dr. Bekir Biçer'e şükranlarımı sunarım. Ayrıca değerli görüşleri ve değerlendirmeleriyle beni yönlendiren Doç. Dr. Mustafa Akkuş'a, Doç. Dr. Sefer Solmaz'a ve kaynak önerileri ve edebiyat kısmındaki değerlendirmelerinden dolayı da Doç. Dr. Mehmet Gürbüz'e teşekkürü borç bilirim. Özellikle eşim Halil İbrahim Tongur'a tez aşamasında ve eğitim hayatım boyunca, maddi ve manevi desteğiyle hep yanımda olduğu için minnettarım.

Konya 2021

NERİMAN TONGUR

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Neriman TONGUR		
	Numarası	17810501044		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Tarih Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bekir BİÇER		
Tezin Adı	Batı Anadolu Beylikler Dönemi Te'lif ve Tercüme Eserleri			

ÖZET

Türkler, Orta Asya'dan Anadolu coğrafyasına geliş sürecinde birçok kültür ve medeniyetle karşılaşmışlardır. Türkler, Göktürklerden Uygurlara, Karahanlılardan Büyük Selçuklulara, Türkiye Selçuklularından Anadolu'da kurulan beyliklere kadar bünyelerinde barındırdıkları sosyal, siyasal ve kültürel birikimlerini birbirlerine aktararak ilerlemişlerdir. Bu kültür kazanımı Osmanlı Devleti'nden günümüz Türkiye'sine kadar ulaşabilmiştir. Türkler kendi millî birikimlerine Arap ve Fars kültürlerini de katarak Türk millî kültürüyle sentezleyip üst seviyede bir medeniyet oluşturmuşlardır. Özellikle Batı Anadolu Beylikleri döneminde millî bir duruş sergilenmiş, Fars ve Arap dilindeki birçok eser Türkçeye tercüme edilmiştir. Bununla birlikte o dönem ilim adamları te'lif eserler de meydana getirmişlerdir.

Ayrıca, bilhassa ilim adamları saraylarda ağırlanarak hürmet görmüştür. Tezimizin konusu olan Germiyan, Aydın, Saruhan ve Menteşe beylikleri döneminde yapılmış te'lif ve tercüme eserlerin birçoğu günümüze kadar gelmiştir. Bu çalışmamızda Türklerin Anadolu'ya geliş sürecine, söz konusu beyliklere, Türklerin ilme ve ilim adamlarına verdikleri değere ve bu beylikler döneminde yapılan te'lif ve tercüme eserlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Beylikler, Tercüme Eserler, Te'lif Eserler.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Author' s	Name and Surname	Neriman TONGUR		
	Student Number	17810501044		
	Department	Tarih / Tarih Bilim Dalı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Bekir BİÇER		
Title of the Thesis/Dissertation	West Anatolia Principalities Translation Works and Original Works			

ABSTRACT

The Turks, come across with many cultures and civilizations on their way from Central Asia to Anatolia. Turks have progressed by transferring their social, political and cultural heritage; from Gokturks to Uyghurs, from Karahanlıs to Great Seljuks, from Turkey Seljuks to the principalities (Beyliks) established in Anatolia. This cultural transfer and enhancement reach up to present-day Turkey from the Ottoman Empire. Turks have added Arab and Persian cultures to their national richness and synthesized them with Turkish national culture and formed a high level civilization. Especially in the period of Western Anatolian Principalities, a national stance was displayed, and many works in Persian and Arabic languages were translated into Turkish. In the meantime, scientists at that time also brought original works. In addition to the scientific studies in Anatolia, reconstruction activities were also carried out and Anatolia was revived in terms of architecture. We see that many of the original and translated works made during the Germiyan, Aydın, Saruhan and Menteşe principalities, which are the subject of our thesis, have survived to the present day. In this thesis, the value that Turks gave to scholars and scientists during the period of their migration from Central Asia to Anatolia, and the original and translated studies carried out during the era of Anatolian Principalities were studied.

Keywords: *West Anatolia, Principalities, Translation Works, Original Works.*

KISALTMALAR

a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
AÜDTC	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
b.	: bin
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı
ed.	: editör
haz.	: Hazırlayan
Ktp.	: kütüphane
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan Sonra
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	: numara
ö.	: ölüm
Sad.	: Sadeleştiren
S	: Sayı
s.	: sayfa
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
Terc.	: Tercüme eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yay.	: yayını, yayınlayan
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası.....	ii
Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	1
I. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI.....	1
II. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN TEKNİK VE METODLAR	1
III. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	2
A- Kaynaklar	2
B- Araştırmalar	7

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ANADOLU'DA SİYASİ VE KÜLTÜREL DURUM.....	18
1.1. Anadolu'da Kurulan İlk Türk Beylikleri.....	18
1.1.1. Dânişmendliler (1071-1178)	19
1.1.2. Mengücekler (1071-1252).....	20
1.1.3. Saltuklular (1071-1202)	22
1.1.4. Artuklular (1102-1409)	23
1.2. Türkiye Selçuklu Devleti (1075- 1308).....	24
1.3. Batı Anadolu Coğrafyası	28
1.3.1. Batı Anadolu'da Siyasi ve Kültürel Durum.....	28
1.3.2. Batı Anadolu'daki Beylikler.....	32
1.3.2.1. Aydınoğulları Beyliği	32
1.3.2.2. Germiyanogulları Beyliği	37
1.3.2.3. Menteşeoğulları Beyliği.....	41
1.3.2.4. Saruhanogulları Beyliği	46

İKİNCİ BÖLÜM

II. BEYLİKLER DÖNEMİ TE'LİF ÇALIŞMALARI	51
2.1. TE'LİF ESERLER.....	52
2.1.1. Edebî Alandaki Eserler.....	52
2.1.1.1. <i>Beday'u's-Sihr fî Sanayi'i'ş-Şîr</i>	52
2.1.1.2. <i>Dîvan</i>	53
2.1.1.3. <i>Farsça Dîvan</i>	54
2.1.1.4. <i>Hurşid-nâme</i>	55
2.1.1.5. <i>Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ</i>	56
2.1.1.6. <i>Süheyl ü Nevbahar</i>	57
2.1.1.7. <i>Şerhu'l-Misbâh</i>	58
2.1.1.8. <i>Teressül</i>	58
2.1.1.9. <i>Türkçe Dîvan</i>	59
2.1.2. Pozitif İlimler Alanındaki Eserler	59
2.1.2.1. <i>el-Ferîde fî zikri'l Agziyeti'l-Müfide</i>	59
2.1.2.2. <i>el Usûlü'l-Hamse</i>	60
2.1.2.3. <i>et-Te'âlîm fî 'ilmi't-Tıp</i>	60
2.1.2.4. <i>Kitabü's-Saâde ve'l-İkbâl</i>	61
2.1.2.5. <i>Müntehab-ı Şifâ</i>	61
2.1.2.6. <i>Şifai'l-Eskâm ve Devâü'l-âlâm</i>	62
2.1.2.7. <i>Tervihü'l-Ervah</i>	63
2.1.2.8. <i>Teshîl</i>	63
2.1.2.9. <i>Ya'kûbiyye</i>	64
2.1.3. Dinî Alandaki Eserler	64
2.1.3.1. <i>Bedrü'l-Vâ'izî ve Zuhru'l-Âbidîn</i>	64
2.1.3.2. <i>Cezzâbü'l-Kulûb İlâ Tarîkı'l-Mahbûb</i>	65
2.1.3.3. <i>Çengnâme</i>	65
2.1.3.4. <i>El-ferâ'izü's-Sirâciyye</i>	66
2.1.3.5. <i>Mebarîku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr</i>	66
2.1.3.6. <i>Mecm'u'l-Envâr fî Cemî'i'l-Esrâr</i>	66
2.1.3.7. <i>Risaletü'n-Necât min Şerri'ş-Sifât</i>	67
2.1.3.8. <i>Sûre-i Kehf Tefsîri</i>	67
2.1.3.9. <i>Şerhu Mecmâ'i'l-Bahreyn</i>	67

2.1.3.10. <i>Şerhu Menâri 'l-Envâr</i>	68
2.1.3.11. <i>Şerhu Tuhfeti 'l-Mülûk</i>	68
2.1.3.12. <i>Şerhu 'l Tevâli 'il-Envâr fî İlmi 'l-Kelâm</i>	69
2.1.3.13. <i>Şerhu 'l Vikâye</i>	69
2.1.3.14. <i>Uyûtü 't-Tefâsîr li 'l-Fuzalâ 'i 's-Semâsîr</i>	69
2.1.3.15. <i>Vesîletü 'l-Mülûk fî Ehli 's-Sülûk</i>	70
2.1.4. Sözlükler	70
2.1.4.1. <i>Firişteoğlu Lugatı</i>	70
2.1.4.2. <i>Mirkatü 'l Edeb, Mizanü 'l Edeb, Mi 'yârü 'l Edeb</i>	71
2.1.4.3. <i>Ukûdü 'l-Cevâhir</i>	71
2.1.5. Diğer Eserler	72
2.1.5.1. <i>İskendernâme</i>	72
2.1.5.2. <i>Şerhu Levâmi 'i 'l -Esrâr fî Şerhi Metâli 'i 'l-Envâr</i>	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. BEYLİKLER DÖNEMİ TERCÜME ÇALIŞMALARI	74
3.1. TERCÜME ESERLER	74
3.1.1. Edebî Alandaki Eserler	74
3.1.1.1. <i>Cemşid ü Hurşid</i>	74
3.1.1.2. <i>Dede Korkut Hikâyeleri</i>	75
3.1.1.3. <i>Esrarnâme</i>	76
3.1.1.4. <i>Gül ü Hüsrev</i>	76
3.1.1.5. <i>Kelile ve Dimne</i>	78
3.1.1.6. <i>Merzubannâme ve Kâbusnâme</i>	79
3.1.1.7. <i>Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil</i>	80
3.1.2. Pozitif İlimler Alanındaki Eserler	80
3.1.2.1. <i>Bahnâme</i>	80
3.1.2.2. <i>Baznâme</i>	82
3.1.2.3. <i>İlyasîyye</i>	83
3.1.2.4. <i>Kâmilü 's Sınâ 'a</i>	83
3.1.2.5. <i>Tabiatnâme</i>	84
3.1.2.6. <i>Tıbb-ı Nebevî Tercümesi</i>	84

3.1.3. Dinî ve Tasavvufî Eserler	85
3.1.3.1. <i>Arâ'isü'l-Mecâlis</i>	85
3.1.3.2. <i>Miftahü'l Cenne</i>	85
3.1.3.3. <i>Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys es-Semerkandî</i>	86
3.1.3.4. <i>Tezkiretü'l-Evliyâ</i>	86
3.1.4. Diğer Eserler.....	87
3.1.4.1. <i>Câmasb-nâme</i>	87
3.1.4.2. <i>Eşgal-i Nasîr-i Tûsî</i>	87
3.1.4.3. <i>Tabirnâme Tercümesi</i>	88
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA	90
ÖZGEÇMİŞ.....	104

GİRİŞ

Türklere vatan olan Anadolu sadece fetihlerle değil, fetihlerden sonra başlayan dinî, iktisadî, coğrafi, edebî ve kültürel yönden de vatan olmuştur. Anadolu coğrafyası bu faaliyet ve değişimden sonra Türkiye olmuştur. Türkiye'nin vatan olması bu coğrafyanın yeni bir medeniyete dâhil olmasına sebep olmuştur. Bu değişimde en önemli unsur coğrafyanın vatan olmasıdır.

I. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI

Batı Anadolu'da kurulan beyliklerin siyasi olarak varolma çabalarının yanında ilmî olarak da azımsanmayacak kadar önemli çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Özellikle de te'lif ve tercüme çalışmalarında millî bir duruş sergilemeleri büyük önem arz etmektedir.

Yaptığımız çalışma Batı Anadolu coğrafyasında hüküm sürmüş dört beyliği kapsamaktadır. Bu beylikler döneminde yapılan ilmî çalışmaların yoğunluğu göz önünde bulundurulmuş ve en çok eser meydana getiren beylikler dikkate alınarak kapsam belirlenmiştir. Beylikler döneminde Batı Anadolu coğrafyasında yazılan te'lif ve tercüme eserler muhakkak ki daha fazladır. Biz bu çalışmamızda bahsi geçen beyliklerin dışına çıkmamaya çalıştık.

Beylikler dönemiyle ilgili ortaya konan çalışmalar ya tek tek beylikler üzerinden siyasi ve dinî yönleri ele alınarak yapılmış, ya da bizim tezimizdeki bazı eserlerin kapsamlı incelemesi yapılmıştır.

Biz bu tezde Batı Anadolu coğrafyasında bulunan, Aydın, Menteşe, Saruhan ve Germiyanogulları beyliklerinde yapılan te'lif ve tercüme çalışmalarını bir arada ele almayı amaçladık. Bu beylikler döneminde hangi eserler tercüme edilmiş, hangi eserler te'lif edilmiş, bu eserlerin muhtevası, müellifleri, dili ve önemi hakkındaki bilgiler nelerdir, bunları ortaya koymak istedik. Ayrıca bahsi geçen beyliklerin siyasî olarak var olma çabası içindeyken, beylerin kültürel çalışmalara, ilim adamlarına, ilme gösterdikleri ilgiyi ve önemi ortaya koymayı amaçladık.

II. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN TEKNİK VE METODLAR

Tezimizi hazırlarken öncelikle dönemin temel kaynaklara başvurduk. Hem siyasi hem de kültürel konular bakımından Türk İslâm devletlerine kısaca değinerek,

Büyük Selçuklular'dan itibaren Batı Anadolu Beylikler dönemine kadar genel bir değerlendirme yaparak ilerledik. Başvuru kaynakları olarak; araştırma eserleri, sempozyum bildirimleri, tezler, makaleler, ansiklopediler ve DİA maddelerine başvurulmuştur. Özellikle tezimizin konusu olan te'lif ve tercüme eserler hakkında yapılmış çalışmalar dikkate alınmış; edebiyat ve tıp alanında çalışan akademisyenlerin çalışmalarına başvurulmuştur.

III. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

A- Kaynaklar

1. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî l-Umûri'l-Alâ'iyye*

İbn Bîbî'nin 1281 yılında Farsça kaleme aldığı bilinen en ünlü eseridir. Eser, Türkiye Selçukluları tarihi için birinci derecede kaynak mahiyetinde olup dönemin olaylarının aydınlatılması açısından önemlidir. İbn Bîbî eserini, İlhanlı vezirlerinden Şemseddin Ata Melik Cüveynî'nin isteği üzerine 1186 ve 1280 yılları arasında geçen olaylar hakkında yazmıştır. Eser, ünlü bir tarihçi ve devlet adamı olan Ata Melik Cüveynî'ye sunulmuştur. II. Kılıçarslan'ın ölümünden itibaren 1280 yılına kadarki Anadolu tarihi anlatan eser iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cildi, II. Kılıçarslan'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1192 yılında veliaht tayin etmesiyle başlayıp, I. Alaaddin Keykubad'ın ölümüne kadar olan 1237 yılı olayları anlatmaktadır. II. cilt, Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1237 yılında Selçuklu tahtına oturduğundan II. Gıyaseddin Musud'un 1280 yılında Abaka Han'ın huzuruna gitmesine kadarki olayları içerir.

İbn Bîbî'nin annesi, Sultan Celaleddin Harezmsah'ın müneccimi, babası ise divan kâtiplerindendir. Yassı Çemen Savaşı'nın ardından ailesiyle birlikte Alaaddin Keykubad'ın isteğiyle Konya'ya gelmişler ve sultanın hizmetine girmişlerdir. İbn Bîbî'nin 1285 yılından sonra öldüğü ifade edilmektedir.¹ Bu eserin, Selçuklu sultanlarından II. Kılıçarslan'ın oğlu Rükneddin Süleyman Şah'ın ilme ve ilim adamlarına verdiği değerin anlatıldığı bölümünden faydalandık.

¹ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçukname-I)*, haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1996, s. 1-2.

2. Kerimüddîn Mahmud-i Aksarâyî, *Müsameretü'l-Ahbâr*

Kerimüddîn Aksarâyî, Aksarâyî nisbesinden anlaşıldığı üzere Aksaraylı bir aileden gelmektedir. Eserlerinde iyi eğitilmiş olduğu, İslâmi ilimlere, Arap ve Fars dillerine vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Yazmış olduğu *Müsameretü'l-Ahbâr* adlı eser İbn Bibî'nin *el-Avâmirü'l-Âlâ'iyye* adlı eserinden sonra Anadolu Selçuklu Tarihine kaynaklık edebilecek en önemli eserdir. Eser dört bölümden meydana gelmekte olup, İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş'a ithaf edilmiştir. Birinci bölümü; rumî, hicrî, celâlî takvimlerinin bilgilerini içerir. İkinci bölümde Hz. Peygamber, Hurefâ-yi Râşidîn Emevi ve Abbasiler hakkında bilgi verir. Üçüncü bölüm Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadarki olayları ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e kadarki Anadolu Selçuklu tarihini içerir. Son bölümde ise XII. yüzyılın ikinci yarısından XIV. yüzyılın sonuna kadar müşahade ettiği olayları aktarır ki bu en uzun olan bölümdür. Eserin Türkiye Selçuklularına ait bölümü Hasan Fehmi Turgay tarafından 1937 yılında yayınlanmıştır. Eserin tamamı ise 1943 yılında Nuri Gençosman tarafından "*Selçukî Devletleri Tarihi*" adıyla yayınlanmıştır.² Biz, Mürsel Öztürk'ün çevirisini yaptığı 2000 yılı basımı olan "*Müsameretü'l-Ahbâr*" isimli kitaptan Alaaddin Keykubat hakkındaki görüşlerini belirten kısmından yararlandık.

3. Enverî, *Düsturnâme-i Enverî*

1465 yılında müellifi Enverî tarafından kaleme alınan eser 22 bab ve 3730 beyitten meydana gelmiş bir Osmanlı kroniğidir.³ *Düsturnâme*'nin en önemli özelliği Aydınoğulları hakkında ayrıntılı bilgi veren tek eser olmasıdır. Eser Anadolu için önemli olmakla beraber Akdeniz dünyası açısından da önemlidir. Eserin günümüze kadar ulaşmış iki nüshası bulunmaktadır. Mükrimin Halil Yinanç, Selçuklular, Moğollar, Aydınoğulları ve Osmanlılarla ilgili bölümlerini 1928 yılında yayınlamıştır. Yinanç, 1930 yılında Aydınoğullarıyla ilgili bölümünü de tarihi önemine dair "Medhal" adı altında yayınlamıştır. Diğer nüshası da Himmet Akın tarafından ilim

² İsmail Aka, "Aksârâyî Kerimüddin", *DİA*, TDV yay., C. 2, İstanbul 1989, s. 293.

³ Murat Çelep, "*Düsturnâme-i Enverî'nin Transkripti ve Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi (XVIII. Kitap-Aydınoğulları)*", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s. 1.

dünyasına tanıtılmıştır.⁴ Eserden, Umur Bey'in vefat ettiği İzmir kuşatması bölümünden faydalanılmıştır.

4. Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*

1225 yılında Malatya'da doğan Gregory Abû'l Farac aslen Yahudi olması dolayısıyla İbnü'l-İbrî lakabıyla tanınır. Süryaniler kendisine Bar İbrayâ, Batılılar da Barhebraeus diye adlandırırlar. Babası Ehrûn din değiştirmiş ve Hıristiyanlığı seçmiş itibar gören bir hekimdir. Babası, Abû'l Farac'ın iyi bir tahsil görmesine imkân sağlamış ve İbrânîce, Süryânîce, Grekçe ve Arapça öğrenmesini sağlamıştır. Abû'l Farac Moğolların 1243 senesinde Kayseri'ye gelişiyle Antakya'ya, oradan da Trablusşam'a göç etmiştir. Burada ilâhiyat ve tıp tahsili görmüş 1246 yılında Malatya civarında Cûbâs Yâkûbî piskoposluğuna tayin edilmiştir. Abû'l Farac 30 Temmuz 1286 yılında Meraga'da ölmüştür. Abû'l Farac Tarihi, Hz. Adem'den itibaren 1286 yılına kadarki olayların anlatıldığı bir eserdir.⁵ Eserden, Tuğrul ve Çağrı Beylerin Horasan ve Rey şehrine gelişleriyle Araplar ve İranlılarla karşılaşması konusundan faydalanılmıştır.

5. Süryani Patrik Mikhail, *Vakayinâme*

Süryani Patrik Mikhail hakkında yeteri kadar ayrıntılı bilgi günümüze kadar gelememiştir. Ancak Mikhail'in 1126 senesinde günümüzde Malatya olan ve o dönem Süryani nüfusun yoğun olarak bulunduğu Melitene'de doğduğu bilinmektedir. Doğu kilisesinde önemli görevlerde bulunan ve din adamları yetiştiren Qindasi ailesine mensuptur. Bar-Sauna manastırında teoloji eğitimi almış ve 1156 yılına kadar da başrahip konumuna yükselmiştir.⁶ Bu eserden, Süryani Patrik Mihail'in Türkler'in dünyaya yayılışı ve nasıl bir dağılım gösterdikleri üzerine gözlemlerine dayanan bilgilerinden faydalandık.

6. Ahmedî, *İskendernâme*

İskendernâme, 14. yüzyıl şairlerinden Ahmedî'ye ait olan, onun en çok bilinen eseridir. Ahmedî, hayatı hakkında çok şey bilinmemekle beraber yazdığı eserlerden

⁴ Abdülkadir Özcan, "Düsturnâme-i Enverî", *DİA*, C. 10, TDV yay., İstanbul 1994, s. 49-50.

⁵ Abdükerim Özeydin, "İbnü'l-İbrî", *DİA*, C.21, TDV yay., İstanbul 2000, s.92-94.

⁶ Umut Var, "Süryani Mikhail Kroniği'nde Eski Türk Dini ve Türklerin İslâmiyet'e Geçiş Sebepleri", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, (Haziran 2019), s. 68.

dolayı unutulmamış bir şairdir. İskendernâme, Kral İskender'in hayatını anlatan mesnevî tarzında yazılmış bir eserdir. Eserde sadece İskender'in hayatı anlatılmamış, o dönem hakkında bilgiler verilerek ansiklopedi tarzında kaleme alınmıştır. İskendernâme ayrıca Eski Anadolu Türkçesi dil bilgisini gösteren çalışmalardan biridir. 8754 beyitten meydana gelmiştir. Deyim ve kelime içeriği açısından zengin bir eserdir.⁷ Kaynaklarda Ahmedî'nin adı üzerinde ihtilafa düşülmüştür. Doğum yeri hakkında da bir kesinlik olmamakla birlikte Sivas, Germiyan ve Amasya şehirlerinin isimleri geçmektedir. Mısır'da eğitim almış olan şair, oradan dönüşünde Anadolu'ya geçmiş, Germiyan ve Aydınogulları'nın saraylarında bulunmuştur. Daha sonra Osmanlılara katıldığı bilinen Ahmedî'nin buraya ne zaman ve nasıl katıldığı konusunda net bir bilgi yoktur.⁸ İskendernâme'nin içinden bir beyit seçilerek eser hakkında bilgi verilen kısımda kullanılmıştır.

7. İbn Battuta, *Seyahatnâme*

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdulah el-Levâti et-Tancî olan müellif 1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde doğdu. Kudüs, Akka, Sur, Sayda, Antakya gibi şehirleri dolaşıp Dımaşk'a vardı. Buradan Hicaz'a gitti. Ortadoğu ve Anadolu'da birçok yeri gezdikten sonra Kırım'a gitti ve Altın Orda Devleti'ni gezdi. İstanbul ziyaretinden sonra Harezm, Horasan, Afganistan, Hindistan'ı dolaştı. Delhi'ye hatta elçi olarak Çin'e gitti. Maldiv Adalarına da giden İbn Battuta, Türklerin, Moğolların hükümdarlarıyla tanıştı. 1368-1369 yılında vefat etti. Yazar tarafından *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâ'ibi'l-Emsâr ve Acâ'ibi'l-Esfâr* diye adlandırılan eser, yirmi sekiz yıllık bir seyahat gözlemlerini kapsar. Eser A. Sait Aykut tarafından Türkçe'ye tercüme edilip iki cilt şeklinde yayınlanmıştır. Eserden, Milas Sultanı Şücaaddin Orhan Bey'in ilme ve ilim adamlarına verdiği değeri anlattığı kısımdan faydalanılmıştır.

8. Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*

Evliyâ Çelebi'nin Seyhatnamesi on ciltten oluşan muazzam bir eserdir. Evliyâ Çelebi'nin asıl adı belli değildir. Kırk yıldan fazla bir sürede bütün Osmanlı ülkelerini

⁷ Salih Demirbilek, *Ahmedî'nin İskendernâme Adlı Eseri Üzerine İnceleme (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle Bilgisi), Metin Transkripsiyonu Sözlük Çalışması*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne 2000, s. xiv.

⁸ Demirbilek, a.g.e., s.18-20.

gezmiş ve büyük bir seyahatname kaleme almıştır. Kendisi hakkındaki bilgilere eserinde anlattıklarıyla tespit edilmiştir. 25 Mart 1611’de İstanbul Unkapanı’nda dünyaya gelmiştir. Babası sarayın kuyumcubaşısı Derviş Zıllî Efendi’dir. Eserinde mübağalalı bir dil kullanmasına rağmen güzel üsluba sahiptir. Ataları hakkında karışık bilgiler veren Evliyâ Çelebi ailesinin Germiyanogulları’ndan olduklarını belirterek soyunu Hoca Ahmet Yesevi’ye bağlar. Verdiği bilgilerden önce Kütahya’da oturan ataları daha sonra gelip İstanbul’a yerleşmişlerdir. İyi bir eğitim almıştır. Hacca gitmek niyetiyle küçük bir grupla yola çıkmış, farklı bir yol izleyerek Batı Anadolu’da gezmiş ve daha sonra Rodos Adalarını dolaşmıştır.⁹ Eserin, Germiyanoglu Yakup Bey’in kabriyle ilgili aktardığı bilgiler kullanılmıştır.

9. Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*

Siyasetnâme; Arapça (Siyaset), Farsça (Nâme) kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşan bir kelimedir. Siyasetnâmeler, devlet adamlarına devlet idaresi, bu konu hakkında dikkat edilmesi gereken hususlar ve siyaset sanatı üzerine yazılış eserlerdir.¹⁰ Nizâmülmülk’ün kaleme aldığı *Siyasetnâme*, türünün en güzel örneklerinden biridir. Eser 1092 yılında tamamlanmış olup, Sultan Melikşah tarafından beğenilmiş ve takdir görmüştür. Eser devlet teşkilatı ve idaresiyle ilgili bilgiler içermektedir. Elli fasıl halinde kaleme alınmış olan eserde bulunan örnekler ve hikâyelerin bir kısmı İslâm öncesine, büyük bir kısmı Selçuklu öncesine, bir bölümü de Selçuklular dönemine aittir. Bu eserde İslâm kültür ve medeniyeti, birçok İslâm devleti ve özellikle de Büyük Selçuklu devlet teşkilatı hakkında bilgiler bulunmaktadır.¹¹ Eserden, padişahların memleket işleri için âlimlerle meşveret yapması konusudaki bölümden faydalanılmış, Büyük Selçuklularla ilgili olan bölümün Nizâmülmülk ile ilgili kısmına yazılmıştır.

10. Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*

Asıl adı, Ferîdüddîn Ebû Hâmid (veya Ebû Talib) Muhammed b. İbrahim olan Ferîdüddîn Attâr’ın doğum ve ölüm tarihleri tam olarak bilinmemektedir. Attâr, ıtriyat alış verişi yapan, attarlık yapan kişi anlamındadır. Bu mesleği yaptığı için kendisine

⁹ Mücteba İlgürel, “Evliyâ Çelebi”, *DİA*, C. 11, TDV yay., İstanbul 1995, s. 529-533.

¹⁰ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyasetnâme”, *DİA*, C. 33, TDV yay., İstanbul 2009, s. 304-306.

¹¹ Abdülkerim Özaydın, “Nizâmülmülk”, *DİA*, C. 33, TDV yay., İstanbul 2007, s. 194-196.

“Attâr” denilmiştir. Doğuda âlim ve şairlerin birçoğu bu meslekle uğraşmaktaydı. Kaynaklarda, “Attâr” lâkabıyla anılan kırktan fazla âlimin, şair ve sûfinin adı geçmektedir. Babasının yanında attarlık mesleğini öğrenmiş olan müellif, aynı zamanda ilim de tahsil etmiştir. Attâr’ın tasavvufa ve sûfilere karşı ilgisi çok küçük yaşlarda başlamıştı. Çocuk denecek yaşlarda sûfilerin meclislerinde bulunmuş ve o sohbetlerden feyz almış olmalıdır. Attâr’ın yaşadığı dönem tasavvuf bakımından oldukça önemlidir. Geniş bir düşünce dünyasına, derin bir bilgi hazinesine, önemli hayat tecrübesine, işlek bir zekâ ve güçlü bir muhakeme kabiliyetine sahip olan Attâr, doğuştan hassas, şair ruhlu bir insandır.

Tezkiretü'l-Evliyâ, Ferîdüddîn Attâr’ın tek mensur eseridir ve ölümünden bir yıl sonra telif edilmiştir. Tezkirenin mânâsı, iyi şeyleri anma ve güzel şeyleri yâd etmeye vesile olan şey demektir. Velîlerin güzel ve irşad edici sözleri, örnek teşkil eden hâl ve hareketlerinin yâd edilmesine tezkire denmiştir.¹²

Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserinde büyük sûfilerin hâl ve tecrübelerinin anlatıldığı ve bazı sözlerinin nakledildiği mensur bir eserdir. Birçok dile çevrilmiş olan esere, sonradan istinsah edilen bazı nüshalarına yirmi beş sûfinin daha hâl tercümesi ilave edilmiştir.¹³ Eserden, bazı örnekler alınarak eser başlığının altında kullanılarak faydalanılmıştır.

B- Araştırmalar

Tez çalışmamızda birçok eserden faydalanılmıştır. Tetkik eserler, tez çalışmaları, makaleler, ansiklopedi maddeleri ve sempozyum bildirileri yararlandığımız araştırmalar çalışmaları arasındadır. Ansiklopediler arasında DİA’dan faydalanılmış, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Büyük Türkiye Tarihi ve Türkler eserleri de başvurduğumuz eserler arasında yer almıştır.

Büyük Selçuklular, Türkiye Selçukluları ve Anadolu’da kurulan beylikler üzerine birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan mümkün olduğunca faydalanılmıştır. Bazı çalışmalara yer verecek olursak; Sefer Solmaz’ın Dânişmenliler

¹² Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür yay., Bursa 1984, s. 20.

¹³ M. Nazif Şahinoğlu, “Attâr-Ferîdüddîn”, *DİA*, C. 4, TDV yay., İstanbul 1991, s. 95-98.

hakkında yapmış olduğu *Danişmendliler Tarihi ve Kültürel Mirasları*¹⁴ adıyla kapsamlı bir doktora çalışması mevcuttur. Fatih Sarıkaya'nın Batı Anadolu beyliklerinden olan Aydın, Menteşe ve Saruhanoğullarının ele alındığı *Anadolu Beyliklerinde Dini Hayat (Aydinoğulları, Menteşeoğulları, Saruhanoğulları)*¹⁵ başlıklı bir doktora çalışması vardır. Ayrıca Mehmet Şeker'in de editörlüğünü yaptığı bir sempozyum çalışmasının ürünü olan *Aydinoğulları Tarihi: Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu I*¹⁶ bildiriler kitabı da kullandığımız çalışmalardandır.

Siyasi ve kültürel tarih alanında faydalandığımız bazı tarihçilerimiz ve eserleri şunlardır: İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*¹⁷ eserinden beyliklerin siyasi oluşumları ve kültürel çalışmaları hakkındaki kısmından faydalanılmıştır. Osman Turan'ın *Selçuklular ve İslamiyet*¹⁸ adlı eseri, Zeki Velidi Togan'ın *Umumi Türk Tarihine Giriş*¹⁹ eseri, Mehmet Altay Köymen'in *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*²⁰ ile *Tuğrul Bey ve Zamani*²¹ kitapları çalışmamıza kaynak olmuştur. Ayrıca İbrahim Kafesoğlu'nun *Selçuklu Tarihi, Türk İslam Sentezi*,²² *Türk Millî Kültürü*²³ eserleri de çalışmamızda başvurduğumuz kitaplar arasındadır.

Edebiyat alanında ise; Vasfi Mahir Kocatürk²⁴ ve Fuat Köprülü'nün *Edebiyat Tarihi*²⁵ adlı eserlerine başvurulmuş, Mine Mengi'nin *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*²⁶ adlı eserinden de te'lif ve tercüme eserlerin içerikleri konusunda faydalanılmıştır.

¹⁴ Sefer Solmaz, *Danişmendliler ve Kültürel Mirasları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2001.

¹⁵ Fatih Sarıkaya, *Anadolu Beyliklerinde Dini Hayat (Aydinoğulları, Menteşeoğulları, Saruhanoğulları)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa 2016.

¹⁶ *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-1, Aydınoğulları Tarihi*, ed. Mehmet Şeker, Cüneyt Kanat, TTK yay., Ankara 2013.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay., Ankara 2011.

¹⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken yay., İstanbul 2012.

¹⁹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk tarihine Giriş*, C.1, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

²⁰ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. 3, TTK yay., Ankara 2016.

²¹ Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

²² İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, Ötüken yay., İstanbul 2017.

²³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken yay., İstanbul 1997.

²⁴ Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat yay., Ankara 1964.

²⁵ M. Fuat Köprülü, *Edebiyat Tarihi*, Ötüken yay., İstanbul 1980.

²⁶ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ yay., Ankara 2005.

Agâh Sırrı Levent'in *Tutmacı'nın Gül ü Hüsvrev' Mesnevisi*²⁷ adlı makalesinden, Zeynep Korkmaz ve Zehra Toska gibi akademisyenlerin makale ve tez çalışmalarından dönemin kültürel yapısını ve o dönemde yazılmış eserler hakkındaki bilgilerden faydalanılmıştır. Beylikler döneminde tıpla ilgili birçok te'lif ve tercüme kitap yazılmıştır. Bu eserlere tıp kaynaklarındaki bilgilerin farklı bir bakış açısı katacağını düşünerek, Ali Haydar Bayat'ın *Tıp Tarihi*²⁸ adlı eserine başvurulmuştur.

Yaptığımız çalışmada bazı eserlerin adı geçmektedir ancak bu eserler günümüze kadar ulaşamamıştır. Süheyl Ünver'in bir çalışmasında bahsettiği, Hacı Paşa'ya ait olan "*İhtilaç ve Besaviri*" adlı eseri buna örnektir. Ayrıca "*Kitabü't-talim ve Kitabü'l-feride*"nin de adı geçmekte ancak bu eser de günümüze kadar ulaşamamıştır. Bazı eserlerin muhtevası kısa tutulmuştur. Bunun sebebi, eserle ilgili yeteri kadar bilgi veren herhangi bir kaynağa ulaşamamış ve o eser hakkında kapsamlı bir çalışma yapılmamış olmasıdır.

Coğrafyayı vatan yapan etken ise üzerinde yaşayan insanların canlarını, mallarını vermesinin yanında bir ömür biriktirdikleri maddi ve manevi bütün değerlerini buraya katmaları, burada biriktirmeleri ve miras olarak yeni kuşaklara aktarmalarıdır.

Türklerin ilmî konulardaki hassasiyetinin tarihsel bir arka planı vardır. Ortalama dört bin yıllık tarihleri süresince Asya, Avrupa ve Afrika kıt'alarına yayılmış, tarihin en eski milletlerinden biri de Türklerdir. Sürekli göç halinde olmaları, nüfusça çok kalabalık ve aktif olduklarını gösterir. Nüfus yoğunlukları ve aktif durumları, onların dünya tarihinde önemli rol oynadıklarının da bir göstergesidir.²⁹

Batı Anadolu Türk Beyliklerinin edebî, ilmî ve kültürel hayatını anlatacağımız bu tezde, kültürel birikimin arka planına, tarihsel boyutuna temas etmek ve dikkat çekmek zorundayız. Bu sebeple kısaca Türklerin Müslüman olduktan sonra oluşturdukları zengin kültürel mirasa kronolojik olarak yer vermemiz uygun olacaktır.

²⁷ Agâh Sırrı Levent, "*Tutmacı'nın Gül ü Hüsvrev Mesnevisi*" Bilimsel Bildiriler, TTK yay., Ankara 1957.

²⁸ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi yay., İstanbul 2016.

²⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken yay., İstanbul 1997, s. 41.

İslâm dinini kabul etmeleriyle birlikte Türkler, İslâm'a sıkı sıkı bağlanmışlar, büyük bir gayretle İslâm davası için çalışmışlardır. Bununla birlikte kendi idealleri olan cihan hâkimiyetini kuvvetli bir şekilde harekete geçirmişlerdir.³⁰ İslâm dininin kabul edilmesinden sonra kültürel alanda daha verimli olmuşlardır. Mesela Karahanlılar döneminde Yusuf Has Hacip tarafından kaleme alınan *Kutadgubilig*, Edip Ahmed Yükneki'nin eseri olan *Atabetü'l Hakayık*, Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugati't-Türk* ve Hoca Ahmed Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet*'i bunlar arasındadır.³¹

Şüphesiz bu eserler arasında dil ve edebiyatımız için en kıymetli eser Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugati't-Türk* adlı eseridir. Karahanlılar zamanında Kaşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı *Dîvânü Lugati't-Türk*, Arapça kaleme alınmıştır. Bu da Türk dilinin o dönemin Orta Asya'sında kazandığı büyük değeri ortaya koymaktadır. Çünkü bu eserle Kaşgarlı Mahmud, Türk milletinin yüceliğini anlatmak ve Araplara Türkçe'yi öğretmek amacıyla Türkçe edebî bir eser kaleme almıştır. Bu eser günümüze tek nüsha şeklinde ulaşmıştır.³²

Dîvânü Lûgat'it-Türk, üç cilt halinde meydana getirilmiş zengin bir Türkçe lûgat olarak, özellikle Kaşgar Hakanî Türkçesini, Çiğilce ve Oğuzca'yı önümüze sermiştir. Kitapta eski Türk atasözleri günümüze kadar ulaşamayan edebî eserlerden, kadim destanlardan, halk edebiyatından, hatta Arap edebiyatını taklit eden şiirlerden örnekler sunulmuştur.

XII. yüzyılda başlayarak İslâmiyeti tebliğ edenler, Türkler arasında bu dini güçlendirmek için Türk dilinde bazı manzûm ve mensûr dinî eserler kaleme almaya başlamışlardır. Bu tür eserlerden olan Hoca Ahmed Yesevî'nin nazımları, günümüze değin halk şairleri için örnek teşkil etmiştir. Tahsil görmüş zümre de sultanların sarayında himaye ve itibar görmüş olan Fars edebiyatıyla yetinmişlerdir.³³

Aynı dönemde Harezmi'de doğmuş olan diğer bir Türk âlimi ve İslâm âleminin büyük fakîhi Mahmud Zemahşerî (ö.1134) *Mukaddemetü'l Edeb* adlı eserini kendi vatandaşlarına Arap dilini ve edebiyatını öğretmek amacıyla yazmıştır. Kitaba Türk

³⁰ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Ötüken yay., İstanbul 2012, s. 32.

³¹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, C.I, İstanbul 1981, s. 84.

³² Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken yay., İstanbul 1983, s. 149-150.

³³ W. Barthold, M. Fuat Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 1984, s. 66.

devlet adamları, sultan ve çocukları için olduğu kadar, Türkçeyle birlikte Moğolca açıklayıcı sözlük de ilave edilmiştir. Bundan dolayı Zemahşerî'nin eseri Türk, Harezmi ve Moğol lisanı tarihini öğrenmek için çok önemli bir hazinedir.³⁴

Karahanlılardan sonra kurulan Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Harzemşahlar Fars kültür havzasında kurulmuştur. Bu sebeple Türk devletleri İran'ın ilim, sanat ve edebiyat alanında Fars dilinin etkisi altında kalmıştır ve yaygın olarak Farsça kullanmışlardır. Hatta Müslüman Türkler erken dönemlerden itibaren Farsça eserler vermeye başlamıştır. XI. yüzyıl Fars edebiyatı ürünlerinden *Kâbusnâme* bu dönemde yazılmıştır. Hazar Denizi kıyısındaki emirlerden birinin oğluna nasihat şeklinde kaleme alınmış ve daha sonra büyük bir ün kazanarak Türk diline de tercüme edilmiştir. Türklerde İslâm'dan evvel yazı olmasına rağmen İslâm'ın ve Fars edebiyatının etkisi çok kuvvetli olmuştur.³⁵

Harezmi bölgesi bilim, kültür, fikir ve edebiyat hayatı açısından çok önemli bir yere sahipti. Bölge, Türklerin hâkimiyetinden önce de önemli bir ilim ve bilim merkezidir. O bölgenin Türk hâkimiyetine geçmesinden sonra bu özelliği daha da zenginleşmiştir. Bölgede kurulan yüksek seviyedeki medreselerde yapılan eğitim ve öğretim bu bölgenin bilim ve düşünce merkezi olmasını sağlamıştır. Harezmi bölgesinde farklı din ve mezheplerin bulunması bir kavşak noktası oluşturmuş ve Horasan bölgesini çok etkilemiştir.³⁶

İlk Müslüman Türk devletleri döneminde çok önemli ilim adamları yetişmiştir. Bunlardan kısaca bahsedecek olursak; felsefe alanında Ebu Nasr-Fârâbî; lûgat ve edebiyat alanında Kaşgarlı Mahmud, İbrahim es Sûlî'dir. Dinî ilimlerde; Ebu Bekr el Kaffâl, Muhammed Şehristânî, Mahmud Zemahşerî, tarih alanında; Mahmud b. Arslan el Harezmi, Şemseddin Dhahabi'dir. Ayrıca sadece İslâm âleminde değil, Ortaçağda yetişmiş en önemli ilim adamlarından biri de el-Birûnî'dir. Özellikle riyazât ve tabiat

³⁴ Togan, a.g.e., s. 85-86

³⁵ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken yay., İstanbul 1980, s. 64-65.

³⁶ Hüseyin Yaşar, "Selçuklular Devrinde Akılcı Bir Müfessir Zemahşerî ve Düşünce Dünyamıza Etkisi" *Selçuklularda Bilim ve Düşünce, II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler, (Konya, 19-21 Ekim 2011), C. 1*, Selçuklu Belediyesi yay., Konya 2013, s. 5.

ilimleriyle meşgul olmuştur. Bununla birlikte en büyük keşfi ise coğrafya ve kültür tarihine ait olmuştur.³⁷

Büyük Selçuklu Devleti, Türk İslâm devletlerinin en önemlilerindendir. Adını Selçuk Bey'den alan devlet on birinci yüz yılın başlarında İslâmiyet'i kabul etmiştir. Selçuklular'ın 1035 ve 1038 yılında Gazneliler'e yaptıkları savaşlardaki galibiyetlerinden sonra Gazneliler hem siyasi hem de askeri açıdan büyük bir sarsıntıya uğramıştır. 1040 yılında Gaznelilerle Selçuklular arasında yapılan Dandanakan Savaşı'nda yine Selçuklular galip gelmiş ve Selçuklular bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu zaferden sonra Türkler'in batıya doğru ilerleyişi hızlanmıştır. 1043 yılında Kazvin'e gelen Tuğrul Bey, Oğuzlar'a itaat teklifinde bulunmuş ancak Oğuzlar bunu reddetmiştir. Fakat ertesi yıl yeni göçlerle güçlenen Selçuklular, büyük topluluklar halinde Doğu Anadolu'ya girmişlerdir.³⁸

Süryani Patrik Mihail Vakayinâme'sinde Türklerin yeryüzünü kapladığını ve kendilerinden önce göç edenleri batıya doğru sürdüklerinden bahsetmektedir.³⁹ Abû'l Farac Tarihi'nde Tuğrul ve Çağrı Beylerin Horasan ve Rey şehrine gelişleri, İranlılar ve Araplarla mücadeleleri anlatılmaktadır.⁴⁰

Selçuklularla Bizans arasında yapılan ilk önemli savaş Pasinler Savaşı'dır. Bu savaştan sonra Anadolu sistemli olarak fethedilmeye başlamıştır. Bizans'ı mağlup eden Selçuklular bir anlaşma yapmış, Bizans, İstanbul'daki caminin onarılması ve Abbasi halifesi ve Tuğrul Bey adına hutbe okutulmasını kabul etmiştir. 1063 yılında Tuğrul Bey vefat etmiş ve yerine Alparslan geçmiştir.⁴¹

Tuğrul Bey'in Selçuklu tahtında kaldığı süre içinde âlim ve din adamlarına sevgi ve saygı onun tabiatı haline gelmişti. İslâm medeniyeti ve kavimlerinin kurtuluşu ve yükselmesinde Tuğrul Bey'in çalışma ve etkisi büyük olmuştur.⁴² “*Kendime bir*

³⁷ Togan, a.g.e., s. 90.

³⁸ Coşkun Alptekin, “Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, Çağ yay., İstanbul 1992, s. 112.

³⁹ Süryani Patrik Vakainamesi, II. Kısım (1042-1195), çev. Hrant D. Andreasyan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi* (1944), s. 9.

⁴⁰ Gregory Abû'l Farac, (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, C. I, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yay., Ankara 1987. s. 293.

⁴¹ Derya Coşkun, “Tuğrul Bey'in Hâkimiyet Mefkûresi Bağlamında Kafkasya'daki Faaliyetleri” *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 6, Mart 2020, s. 14.

⁴² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken yay., İstanbul 2015, s. 142.

köşk yapıp da yanında bir camii inşa etmezsem Allah'tan utanırım” diyen Tuğrul Bey'in fethettiği şehirlere girerken ilk işi âlimleri ve din adamlarını tevâzuyla ziyaret veya onları davet etmek olmuştur.⁴³

Tuğrul Bey Hanefî âlimlere oldukça güvenmiş ve onları sadece kadılık ve imamlık gibi dinî ve ilmî mahiyete sahip görevlere getirmemiş, aynı zamanda siyasî nitelikli vazifelere de atamıştır. Hatta Tuğrul Bey 1047 yılında Hanefî fakih Ebu Muhammed el-Buhârî'yi, Büveyhî sultanı ile arasındaki sulhun yapılmasında görevlendirmiştir.⁴⁴

Tuğrul Bey'in vefatından sonra tahta geçen Sultan Alparslan, tahta geçmek iddiasındaki rakiplerini bertaraf ettikten sonra devlet kademelerini düzenledi ve ardından fetih hareketlerine başladı.⁴⁵ Alparslan'ın 1064 yılında Doğu Anadolu'da Ani Kalesi'ni fethetmesi üzerine Halife Kâim-Biemrillâh kendisine “Ebu'l-Feth” lakabını vermiştir. Selçukluların Anadolu'ya yaptığı fetih hareketlerinin hızla devam ettiği sıralarda Bizans imparatoru Romanos Diogenes bu fetihleri durdurmak için 1068 yılında Anadolu'da Selçuklu kuvvetlerine karşı bir hareket başlatmış ve büyük bir orduyla Malazgirt'e girmiştir.⁴⁶

Sultan Alparslan iki devlet arasında barış ve dostluğun tesisini teklif etmiş, ancak Bizans İmparatoru bu teklifi reddetmiştir. 26 Ağustos Cuma günü Malazgirt Meydan Muharebesi yapılmıştır. Bizans ordusu bu savaşta mağlup edilmiş, Sultan Alparslan'ın bu zaferi hem İslâm dünyasında hem de Batı dünyasında büyük yankılar uyandırmıştır. Malazgirt zaferinden sonra Anadolu Türk yurdu haline gelmeye başlamıştır.⁴⁷

⁴³ Mahmut Yeşil, Selçuklular Döneminde Hadisi Anlama Çabaları-İbnü'l-esir Örneği” *Selçuklularda Bilim ve Düşünce, II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler, (Konya, 19-21 Ekim 2011), C.1, Selçuklu Belediyesi yay., Konya 2013, s. 210.*

⁴⁴ Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İz yay., İstanbul 2009, s.170.

⁴⁵ Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2016, s. 53.

⁴⁶ Ali Sevim, “Malazgirt Muharebesi”, *DİA*, C. 27, TDV yay., Ankara 2003, ss. 482-483.

⁴⁷ Coşkun Alptekin, “Sultan Alparslan Dönemi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.7, Çağ yay., İstanbul 1992, s. 124.

Selçuklular dönemi özellikle de Alparslan zamanı önemli yenilikler dönemi olmuştur. Kültür alanında en önemli yenilik, yükseköğretim ve eğitim kurumu olan Nizamiye Medreseleri, bugünkü ismiyle üniversiteler kurulmuştur.⁴⁸

Alparslan'ın vefatından sonra tahta oğlu Melikşah geçmiştir. Melikşah'ın döneminde Büyük Selçuklu Devleti'nin sınırları Orta Asya'dan İstanbul Boğazı'na; Umman Denizi'nden Aral Gölü'nün kuzeyine kadar genişlemiştir. Melikşah'ın vefatından sonra Büyük Selçuklular taht kavgalarının ve karışıklıkların olduğu bir dönem olmuştur. Bu kavgalar devletin gücünün azalmasına ve parçalanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Haçlı Seferlerinin de başlamış olması İslâm dünyasının büyük kayıplara uğramasına neden olmuştur.⁴⁹

Selçuklular dönemi sadece sûfilere değil ulemaya da büyük değer verilen zamandır. Sultan Melikşah, âlim Ali b. Hasan es-Sandalî'yi Nişabur camiinde görmüş ve kendisini görmeye niçin gelmediğini sorduğunda Es-Sandalî cevaben: “*Meliklerin hayırlısı, ulemânın ayağına gidendir, ulemânın şerlisi ise, meliklerin ayağına gidendir. Böyle olmak istemediğim için gelmedim*” demiştir.⁵⁰

Büyük Selçuklular döneminin en önemli şahsiyetlerinden biri de şüphesiz vezir Nizâmülmülk'tür. Sultan Alparslan ve Melikşah döneminde vezirlik yapan Nizâmülmülk vezir olarak devlet kademesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Yazmış olduğu “*Siyasetnâme*” adlı eseriyle Selçuklu siyaset ve düşünce hayatında büyük etkiler bırakmıştır. Nizâmülmülk, öncelikle Bağdat olmak üzere belli başlı şehirlerde kurmuş olduğu Nizamiye Medreseleri ile bilim hayatına önemli katkılar sağlamıştır.⁵¹

Nizâmülmülk'ün açtığı bu çığır, birçok sultan ve devlet adamının kendi adına medreseler inşa ettirmesiyle sürmüştür. Nizamiye Medreselerinde başlatılan yüksek düzeyde eğitim-öğretim bütün ülke genelinde yaygınlaştırılması siyaseti yaygınlık

⁴⁸ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, TTK yay. Ankara 2016, s. 347.

⁴⁹ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken yay., İstanbul 2014, s. 210.

⁵⁰ Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, Tarih ve Tabiat Vakfı yay., İstanbul 2002, s. 122-123.

⁵¹ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB yay., İstanbul 1992, s. 194.

kazanmıştır. Bu büyük vezir, İslâm bilim ve eğitim tarihinde çok önemli bir yere sahiptir.⁵²

Nizâmülmülk'ün Siyasetnâme'sinden yönetim ilkelerine örnek verecek olursak, büyük vezir eserinde padişahların âlimlerle meşveret etmesi hakkında özetle şunları söyler; “Meşveret yapılacak kişi kuvvetli bir görüşe sahip olmalıdır. İhtisas sahibi olduğu alanda hem bilgisi, hem tecrübesi hem de pratiği bulunmalıdır.”⁵³

Melikşah'tan sonra tahta, kardeşi Muhammed Tapar'la mücadele ederek Berkyaruk geçti. Ancak Berkyaruk, 1104 yılında yirmi altı yaşında hastalanarak öldü. Bekyaruk'un ölüm haberini alan Muammed Tapar Bağdat'a gelerek yeğenleriyle mücadele ederek devletin başına geçti.⁵⁴ Muhammed Tapar'ın hükümdarlığı sırasında en çok uğraştığı mesleler, Batınîler'in faaliyetleri ve Haçlı saldırıları oldu. 1118 yılında vefat eden Tapar'ın cenazesi İsfahan'da kendisinin yaptırdığı medresenin haziresine gömüldü.⁵⁵ Tapar'ın ölümünden sonra Horosan'da melik olarak oturan kardeşi Sencer, hemen sultanlığını ilan etti.⁵⁶

Büyük Selçuklu Sultanı Sultan Sencer, kendi döneminde sanatkârlara ve âlimlere destek vermiş, daha melik olduğu dönemde başkent Merv'i şair, âlim ve bilginlerin merkezi haline getirmiştir. İki büyük şahsiyet olan Ömer Hayyam ve İmam Gazali'yi sarayına davet etmiş, bu iki değerli şahsiyet Sencer'in sarayını onurlandırmışlardır. Aynı zamanda Ketnam b. Mansur da Sencer zamanının önemli şahsiyetlerindedir. Ketnam b. Mansur “*Kavsnâme*” adlı bir hikâyeyi nazma çevirmiştir. Önemli biri olan Enverî de önceleri ilimle uğraşırken saray şairlerinin gördüğü hürmet ve ihtişamlı hayatları dolayısıyla şair olmaya karar vermiş ve bu alanda en üst seviyeye ulaşmıştır. Melikşah zamanında da görev yapmış olan âlim ve

⁵² Ahmet Turan Yüksel, “Nizamülmülk ve Selçuklu Bilim ve Düşünce Hayatındaki Yeri”, *Selçuklularda Bilim ve Düşünce. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler*, (Konya, 19-21 Ekim 2011), C. 4, Selçuklu Belediyesi yay., Konya 2013, s. 197.

⁵³ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, terc. Nurettin Bayburtlugil, Dergâh yay., İstanbul 1995, s. 133.

⁵⁴ Turan, *Türk-İslam Medeniyeti*, s. 230.

⁵⁵ Abdülkadir Özaydın, “Muhammed Tapar”, *DİA*, C. 30, TDV yay., İstanbul 200, s. 579-581.

⁵⁶ Turan, *Türk-İslam Medeniyeti*, s. 234.

düşünür Şerefü'l- Mülk Ebu Tahir Mervezî'nin, daha sonra Sultan Sencer'in hizmetine geçtiği görülmektedir.⁵⁷

Sultan Sencer, *Mefâhir ul-Etrâk* (Türklerin Mefâhiri) adlı bir kitap yazdırmış ancak bu eser günümüze kadar ulaşamamıştır. İlme, edebiyata ve sanata âşık bir sultan Sencer, yarım asırdan fazla süren devrinde şair, âlim, riyazetçi, hukukçu ve felsefeci şahsiyetleri himaye etmiş veya onları kendisi yetiştirmiştir.⁵⁸

Selçuklular zamanı, tarihçilik alanında da özellikle Arap siyer ve megâzi kitaplarında farklı hamlelerin yapıldığı bir dönemolmuştur. Bütün Türk sultanları gibi Selçuklu sultanları da tarih sevgisi taşıyordu. Bu alanın gelişmesi için bu konuda çalışma yapan kişileri teşvik etmişlerdir. Selçukluların menşei hakkında bilgi veren *Meliknâme*, şair Muizzî'nin; *Siyer-i Fütûh-i Sultan Sencer*'i, Ravendî'nin eserleri, İbn Fındık Beyhâki'nin *Meşârib'üt-Tecârib*'i, Sultan Sencer adına kaleme alınan Ali Kaainî'nin *Mefâhir'ül-Etrâk*', Selçuklu döneminin eserlerinden bazılarıdır.⁵⁹

Selçuklular döneminde tercüme edilen bazı eserler şunlardır:

Tecüme-yi Hutbetu'l-Gurrâ: Ömer Hayyam tarafından 1080 yılında İsfahan'da tercüme edilmiştir. Eser, Allah'ın birliği konusunu ele alan Arapça bir hutbedir. Eserin aslı ise İbn Sina'nındır.

Keşfu'l Esrar ve Uhdetu'l-Ebrar: Bir Kur'an-ı Kerim tefsiridir. Bu eser dönemin Farsçasıyla yazılmış olması ve ilk tasavvufî eserlerden olması açısından önemlidir.

Tabakatu's Sufiyye: Eser, büyük mutasavvıfların hayat hikâyeleri ve sözleri hakkında Arapça olarak Muhammed b. Süleyman Sülemî tarafından yazılmıştır.

Merzubânnâme: Eser, ahlâkla ilgili, siyasî öğüt veren bir kitaptır. X. yüzyılda Taberistan hükümdarı Şervin'in oğlu Merzubân tarafından Taberîce⁶⁰ yazılmıştır. Bu

⁵⁷ İlhan Erdem, "Şerefü'l-Mülk Ebû Tahir Mervezî ve Sultan Sencer", *Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler*, (Konya 19-21 Ekim 2011), C. 4, Selçuklu Belediyesi yay., Konya 2013, s. 3.

⁵⁸ Turan, *Mefkûre*, s. 215.

⁵⁹ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 116-117.

⁶⁰ Taberi dili veya Mazenderani: İran'ın Kuzey batı eyaletlerindeki eski Taberistan bölgesi dillerinden biridir. Günümüzde İran'ın Mazenderan, Gülistan, Kuzey Tahran ve Simnan gibi bazı bölgelerinde yaklaşık 3,5 milyon insan tarafından kullanılmaktadır.

eser daha sonra Arapça, Türkçe ve Batı dillerine de çevrilmiştir. Türkiye’de bu eser hakkında bazı çalışmalar yapılmıştır.

Fütûru Zamâni’s-Sudûr ve Sudûru Zamâni’l Fütûr (Vezirler zamanının fetret devri ve fetret devrinin vezirleri): Bir hatırat olarak kaleme alınan bu eser, Şerefü’ d Dîn Ebû Nasr Enûşirvan b. Hâlid-i Kâşâni tarafından kaleme alınmıştır. Dört ciltten meydana gelen bu eserin tek nüshası Paris Bibliothêgue Nationale Kütühanesi’ndedir. Eser, Sultan Melikşah döneminin başından, Selçuklu Sultanı Tuğrul b. Muhammed’in ölümüne kadar Selçuklu vezirlerinden ve dönemin siyasal yaşamını konu almaktadır.

Tezkiretü’l Evliyâ Tercümesi: Ferîdüddîn Attâr tarafından Farsça kaleme alınmış olan eser, evliyâ menkıbelerini içermektedir. Türkçe, Arapça, Urduca, Fransızca, İsveççe gibi birçok Doğu ve Batı diline çevrilen eser, dünyanın birçok yerinde bilimsel çalışmalara konu olmuştur. Eserin bir nüshası da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar Kitaplığı’nda yer almaktadır.⁶¹ Bu eserin Batı Anadolu beylikler döneminde de tercüme edilmiş olduğunu göreceğiz.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılıyor ki, Büyük Selçuklu Devleti hükümdarları ilme ve ilim adamlarına değer vermişler, hürmette kusur etmemişlerdir. Önemli devlet kademelerinde de görev alan ilim adamları, Selçuklu kültür hayatına büyük katkılar sağlamışlardır. Selçuklular zamanında büyük bir ivme kazanan kültürel faaliyetler Anadolu coğrafyasında yayılmış ve kendilerinden sonra kurulan Türk devletlerinin çalışmalarına temel oluşturmuştur.

Orta Asya’dan Anadolu coğrafyasına gelen Türkler, bu süreçte var olma mücadelesi vererek Anadolu’yu vatan olarak seçmişler, geçtikleri coğrafyaların kültürlerini kendi kültürleriyle sentezleyerek ilerlemişlerdir. Bu ilerleyiş Türklerin, siyasi, dinî, mimari ve ilmî konularda var olan kültürlerini gelişmesine katkı sağlamış, siyasi olarak gösterdikleri mücadeleyle birlikte ilmî ve kültürel alanlarda da gayretli olmuşlardır.

⁶¹ Ali Temizel, “Selçuklu Dönemi Tercüme Çalışmaları”, *Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler, (Konya, 19-21 Ekim 2011)*, C. 2, Selçuklu Belediyesi yay., Konya 2013, s. 501-510.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ANADOLU'DA SİYASİ VE KÜLTÜREL DURUM

1018'de Çağrı Bey'le başlayan ve Büyük Selçuklu devleti'nin kuruluş yılı olan 1040 yılına kadar akınlar ve keşifler yapan Oğuzlar'ın bu hareketleri tarihî bir mânâ taşımamaktadır. Ancak Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan Malazgirt Savaşı'na kadar süren 30 yıllık dönemde Türk gaza ve savaşları Anadolu'da Bizans direncini kırma ve yurt tutma mücadeleleri büyük önem arz etmektedir. Tuğrul Bey, Alparslan ve Melikşah gibi ilk büyük sultanlar, hem Türkleri Anadolu'ya sevk etmişler hem de devleti asayişsizlikten kurtarmışlardır. Türkmenler, Malazgirt Savaşı'na kadar Anadolu'da güvenle oturamamışlardır. Malazgirt Zaferi'nden sonra Bizans'ın direnci kırılmış, Anadolu'da sürekli bir yayılma ve yerleşme başlamıştır.⁶²

Malazgirt Zaferi'nin ardından birçok Türkmen beyi, Alparslan tarafından Anadolu'nun fethi için görevlendirilmiş ve Anadolu bu beyler tarafından fethedilmeye başlanmıştır. Saltuklular, Dânişmendliler, Mengücekliler ve Artuklular başta olmak üzere Anadolu'da çok sayıda beyliğin temelleri atılmıştır. Bu beylikler sayesinde Anadolu Türk yurdu haline gelirken sosyal, kültürel, iktisadî ve mimarî açıdan önemli başarılar elde edilmiştir. Bu beylikler, Anadolu'da Türk-İslâm medeniyetinin gelişmesine de önemli katkılar sağlamışlardır. Türkiye Selçukluları'nın Anadolu'da siyasi hâkimiyeti sağlamasıyla birlikte bu beyliklere de son verilmiştir.⁶³

1.1. Anadolu'da Kurulan İlk Türk Beylikleri

1071 Malazgirt Meydan Zaferinden sonra, Türkler Anadolu topraklarına akınlar yapmış ve bu yeni coğrafyaya yerleşmeye başlamıştır. Sultan Alparslan savaşa katılan önemli komutanlarına Anadolu'yu fethetme ve yönetme görevi verdi. Böylece Anadolu'da ilk Türk beylikleri kurulmuş oldu. İlk beylikleri Alparslan'ın kumandanları Emir Dânişmend, Mengücek Gazi, Saltuk Gazi ve Artuk Gazi tarafından kurulmuştur. Malazgirt Savaşı'ndan sonra kurulan bir diğer beylik de Çaka Beyliği'dir. Çaka Bey de Anadolu'nun fethinde görevlendirilmiş, Sultan Tursan'la

⁶² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken yay., İstanbul 2015, s. 277

⁶³ Haşim Şahin, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Grafiker yay.,ed. Haşim Şahin, Ankara 2017, s. 11.

birlikte 20.000 kişilik bir kuvvetle Dânişmend Gazi'den ayrılarak Kayseri'den İstanbul'a kadar akınlar düzenleyerek ilerlemiştir.⁶⁴

Bu Türkmen beyliklerinden; 1101-1409 yılları arasında hüküm süren Artuklu Beyliği Mardin bölgesinde; 1071-1178 yıllarında Sakaya Nehri'nden Fırat Nehri'ne Danişmendliler; 1118-1250 yılları arasında Mengücek Beyliği Erzincan ve çevresinde; 1092-1202 yıllarında Saltuklular olarak anılan beylik ise Erzurum-Trabzon arasında yerleşmişlerdir. Ayrıca Ahlat-Şahlar Beyliği (1106-1207) Ahlat-Kars arası; İnal Beyliği (1103-1181) Diyarbakır'da; Erbil Beyliği (1146-1233) Erbil ve Urfa arasında teşekkül etmişlerdir. Batıda ise İzmir Beyliği (1081-1097) İzmir ve Ege adalarında hüküm sürmüşlerdir.⁶⁵

1.1.1. Dânişmendliler (1071-1178)

Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da kurulan ilk Türk devleti Dânişmendlilerdir.⁶⁶ Beyliğin kurucusu Dânişmend Ali Taylu'nun oğlu Dânişmend Gazi'dir.⁶⁷ Dânişmendliler Türkiye Selçuklularına bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşler, merkezi Sivas olmak üzere Tokat, Amasya, Yozgat, Çankırı, Sivas ve Kayseri'ye de hâkim olmuşlardır.⁶⁸

Anadolu'da başlayan ilk ilmî faaliyetler Dânişmendliler döneminde olmuştur. Eğitimde önemli bir yere sahip olan medreseler, Danişmendli Beyliği zamanında yaygınlaştırılmış ve buralarda önemli ilim adamları yetişmiştir.⁶⁹ Dânişmendliler'in Türk kültürüne bağlı, sağlam bir devlet oldukları anlaşılmaktadır. Sahip oldukları topraklarda bu kültürel karakteri hâkim kılmayı başarmışlardır.⁷⁰

Fuat Köprülü, Dânişmendliler döneminin ilk eser te'lif edenleri olarak; Huşeyb b. İbrahim et-Tiflisî ile Şihabü'd-din Sühreverdî el-Maktûl'u gösterir. Mikail Bayram'ın ortaya koyduğu şu anki bilgilere göre ise ilk te'lif eser, ibnü'l-Kemal İlyas

⁶⁴ Muharrem Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul 2017, s. 56.

⁶⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, Ötüken yay., İstanbul 2017, s. 125.

⁶⁶ Sefer Solmaz, *Dânişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2001, s. 61.

⁶⁷ Solmaz, a.g.t., s. 7.

⁶⁸ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 1, Ötüken yay., İstanbul 1983, s. 171.

⁶⁹ Havva Gönüler, "Doğu Anadolu Türk Devletleri'nde Eğitim ve Eğitim Müesseseleri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s. 31.

⁷⁰ Solmaz, a.g.t., s. 240.

b. Ahmed tarafından yazılmış olan *Keşfu'l-Akabe*'dir. İlk yazılan Türkçe eserin ise hangisi olduğuna yönelik Fuat Köprülü'nün yaptığı çalışmada, bu eserin Fakih Ahmed'in *Çerh-nâme* adlı eseri olduğu yönündedir. İlk Türkçe eserin hangisi olduğuna dair birçok görüş vardır. Buna rağmen Anadolu'da yazıldığı düşünülen ilk Türkçe eser Hekim Bereket'in *Tuhfe-i Mübarizi* adlı tıp alanındaki eseridir. Anadolu'da te'lif edilen ilk eserler Dânişmendliler zamanında yazılmaya başlanmakla beraber Türkçe yazma geleneği de Dânişmendliler'le başlamıştır. Anadolu'ya, felsefe ve pozitif bilimi de getiren yine Dânişmendliler olmuştur. İbn Bibi'nin verdiği bilgilere göre İshrakî filozof Şihabü'd-din Sühreverdi el Maktul "*Pertev-nâme*" adlı felsefi eserini Tokat'ta Rüknu'd-din Süleyman Şah'a sunmuştur.⁷¹

Dânişmendliler'in kültürel politikalarının bir ayağını da imar faaliyetleri oluşturmaktadır. Mimarî açıdan daha çok dinî yapılar ortaya koyan Dânişmendlilerin bu yapıların başında "camii kebir" diye de adlandırılan ulu camiler yaptırdıkları görülmektedir. Bu camiler şehrin merkezine yaptırılmıştır. Bilhassa hâkim oldukları, Tokat, Sivas, Amasya, Çorum, Yozgat, Çankırı, Kayseri Kastamonu, Malatya ve Elbistan şehirlerinin tamamında ulu cami yaptırmışlardır. Dânişmendlilerin Tokat ve Niksar'da bulunan Yağıbasan Medresesi önemli kültür miraslarından biridir.⁷²

Dânişmendliler'in yaptırdıkları ulu camilerden birkaç örnek verecek olursak; Melik Gazi adıyla anılan Niksar Ulucamii, Nizamettin Yağıbasan tarafından 1143-1164 yılları arasında yaptırıldığı tahmin edilen Kayseri'deki Kölük Camii ve medresesi, Tokat'ın Pazarcık Mahallesi'nde bulunan Garipler Camii, Sivas Ulu camii, Kayseri'de bulunan Kayseri Ulu Camii de bu eserler arasındadır.⁷³

1.1.2. Mengücekler (1071-1252)

1071 yılına doğru kurulan Mengücekler, 1252 yılına kadar hüküm sürmüş ve Türkiye Selçuklu devletine tâbî olmuşlardır. İlk dönem beylikler arasında geçen Mengücekler döneminde de ilmî ve kültürel çalışmalara önem verilmiştir.⁷⁴

⁷¹ Solmaz, a.g.t., s. 242-247.

⁷² Solmaz, a.g.t., s. 272-274.

⁷³ Baha Tanman, *DİA*, TDV yay., İstanbul 1993, s. 474-477.

⁷⁴ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 1, Ötüken yay., İstanbul 1983, s. 473.

Mengücekler döneminde şehirler eğitim yapılarıyla donatılmıştı. Özellikle de medreseler önemli bir yer tutmaktaydı. Medreselere bağlı olan vakfiyeler sayesinde müderrislerin ve öğrencilerin her türlü ihtiyaçları karşılanmakta ve bu medreselerde; matematik, astronomi, geometri, fizik tıp ve felsefe gibi ilimlerle birlikte dinî ilimlerden; usûl, fıkıh ve kelâm dersleri de verilmekteydi. Medreselerde sayıları gittikçe artan Türk aydınları Farsça bilmeyen halka dinî ve tasavvufî ilimleri Türkçe öğretme gereği duymuşlardır. Bu sebeple Anadolu’da, Türkçe yazılan bir din ve tasavvuf edebiyatı doğmuştur.⁷⁵

Erzincan şehri, Behremşah zamanında Anaolu’nun ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Meşhur mutasavvıf Mevlâna Celaleddin-i Rûmî’nin babası Bahaddin Veled burada dört yıl ağırlanmış, buradaki medreselerde dersler vermiştir. Diğer Mengücek sultanlarından Muzafferüddin Muhammed, Kırşehir’e gelip yerleşince ilme olan sevgisinden dolayı Melik Gazi Türbesi’nin karşısına büyük bir medrese yaptırmıştır.⁷⁶

Mengücek Sultanı Fahreddin Behremşah (1164-1225) zamanı yükselen refahın ve imarın görüldüğü dönemdir. Behramşah ilme ve ilim adamlarına önem vermiş hatta o dönem şairi Nizamî-i Gencevî’nin, *Mahzenü’l-esrâr* adlı eserini Fahreddin Behramşah adına kaleme almıştır. Ardından onun yerini alan oğlu Alaaddin Dâvudşah da ilme önem vermiş, dinî, tabiiyat, matematik ve astroloji ilmi hakkında dersler almıştır. Mengüceklerden günümüze kalan mimarî eserler de önem arz etmektedir. O dönemden günümüze kalan en eski cami 1180 ve 1181 yılı arasında Şahinşah Süleyman tarafından yaptırılan Divriği Kale Camii’dir. Mengücekler’den günümüze kadar gelebilmiş olan bir diğer önemli eser ise 1229 yılında inşa edilmiş olan Divriği Ulu Camii’dir.⁷⁷

⁷⁵ Abdullah Kaya, *Mengücekoğulları Beyliği Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2006, s. 158-159.

⁷⁶ Abdülkerim Özaydın, “Mengüçüklüler”, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin, Grafiker yay., Ankara 2017, s. 112.

⁷⁷ Kesik, a.g.e., s. 43-44.

1.1.3. Saltuklular (1071-1202)

Beylik adını, kurucusu olan Ebu'l-Kâsım Saltuk'tan almıştır.⁷⁸ Ebu'l Kâsım Bey Şüleyman Şah'la beraber Anadolu'nun fethine katılmış olan kumandanlar biridir.⁷⁹ İslâm kaynaklarından İbnü'l-Adîm, Anadolu'daki fetih hareketlerinde önemli rol oynayan kumandanlardan bahsederken bu beyler arasında “Sanduk” adlı bir Türkmen beyinin de bulunduğundan bahsetmektedir. Ermeni, Bizans ve Arap kaynaklarında bu isim birbirine yakın olmakla beraber farklı şekillerde kaydedilmiştir. Zahîrüddin Nişâbüri'nin, Saltukluların kuruluşundan yüz yıl sonra kaleme aldığı eserde, Sultan Arparslan'ın Saltuk Bey'i Anadolu'nun fethinde görevlendirdiği kumandanlardan biri olduğunu ve bulunduğu bölgeyi Saltuk Bey'e ikta olarak verdiğinden bahsetmektedir.⁸⁰

Saltuklular kuruldukları Erzurum bölgesinde bir asırdan fazla kalmışlar, buldukları bölgeyi Türkleştirmişler ve bu bölgede birçok tarihi eser bırakmışlardır. Selçuklulara bağlı olan beyliklerin medrese inşasına önem verdikleri bilinmektedir. Saltukluların da medreseler inşa ettirdikleri ihtimal dâhilindedir.⁸¹

Bu beylik, bulunduğu Erzurum ve çevresini iktisadî ve ticarî açıdan oldukça ilerletmiş, çok canlı bir ticaretin yapıldığı bir merkez haline getirmiştir. Ayrıca sahip oldukları geniş otlaklardan dolayı da hayvancılıkta da ileri seviyedeydiler.⁸² Saltuklulardan günümüze intikal eden başlıca mimari eserler; kale, camii, tepsi minare ve Ulu Camii'dir. Saltuklular dönemine ait diğer eserler ise, biri İzzeddin Saltuk'a ait olduğu düşünülen Üç Kümbetler denilen türbeler, Mama Hatun'un yaptırdığı kervansaray, hamam, camii ve türbe Ebû Mansûr tarafından yaptırılan Micinged kalesidir.⁸³

⁷⁸ Osman Gürbüz, *Saltuklular*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002, s. 56.

⁷⁹ Öztuna, a.g.e., s. 473

⁸⁰ Kesik, a.g.e., s. 48-49.

⁸¹ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK yay., Ankara 1990, s. 44.

⁸² Abdülkerim Özaydın, “Saltuklular”, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin, Grafiker yay., Ankara 2017, s. 99.

⁸³ Recep Yaşa, “Artuklular”, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin, Grafiker yay., Ankara 2017, s. 51.

⁸³ Hüseyin Erkan Özaydın, “Saltuklular”, *DİA*, C. 36, TDV yay., İstanbul 2009, s. 54-56

1.1.4. Artuklular (1102-1409)

Sultan Alparslan'ın komutanı Zahirüddin Artuk Bey tarafından kurulan Artukoğulları, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da üç kol halinde hüküm sürmüş bir Türkmen sülalesidir.⁸⁴ Beylik, mimarî, ilim ve kültür bakımından zengin bir yapıya sahipti. Mimarî açıdan önemli eserler bırakmış olan Artuklular ilmî çalışmalara da önem vermişlerdir. Hüsameddin Timurtaş ile başlayan ilim ve kültür çalışmaları Artuklu devlet adamları tarafından devam ettirilmiştir. Artuklu idarecileri ilme önem vermiş, bu amaçla zaviye, medrese, hastane vb. inşa ederek buldukları bölgeye hizmet etmişlerdir.⁸⁵

Hükümdarlar Türkçe, Arapça ve Farsça'ya hâkim olan tabib, şair ve âlimleri, biraz da kendi saygınlıklarını artırmak adına merkeze çekerek maddi manevi fedakârlıklar yapmışlardır. Bu dönem için İbn Cezerî en güzel örneklerden biridir. Yazmış olduğu, *Kitabu fi Marifet il-Hiyel il-Hendesiye*, îmar çalışmalarını anlatan bir eserdir. İbn Türkmen olarak da bilinen Cemaleddin Mardîni'nin *Risâle-i Rub il-Ceyb* adıyla astronomiyle ilgili bir eseri mevcuttur.⁸⁶

Artuklular döneminin önemli isimlerinden biri de Seyfüddin Amidî'dir. Kendisinin kelâm usulü, fıkıh ve felsefe alanlarında birçok eseri vardır. Bu eserlerden birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Amidî'nin eserlerinden bazıları şunlardır; Fıkıh usulüne dair eserleri; *el-ihkâm fi usûli'l Ahkâm*, *Muntehe's-sûl fi İlmi'l-usûl*, felsefe ve mantık alanındaki bazı eserleri ise; *Kitabü'l- Cedel Dekaike'l-Hakaik fi'l-Mantık*'tır. İbn Sina'nın *el-İşârât* adlı eserine *Keşfü't-temvihât* adıyla bir şerh yazmıştır. Ayrıca Fahreddin er Râzi'nin *el-Metâlibü'l aliye* adlı eserine, *el-Meahiz ale'r-Râzî* adıyla bir eleştiri kitabı kaleme almıştır.⁸⁷

Artuklular zamanından günümüze kadar ulaşan ender eserlerden biri de devlet adamı İbnü'l-Ezrâk'ın kaleme aldığı; *Târihu Meyyâfârikîn ve Âmed* adlı eseridir. Artuklu hükümdarlarının adına da ilim adamları çeşitli eserler yazmışlardır. Mesela;

⁸⁴ Recep Yaşa, "Artuklular", Anadolu Beylikleri El Kitabı, ed. Haşim Şahin, Grafiker yay., Ankara 2017, s. 51.

⁸⁵ Hüseyin Erkan Bedirhanoglu, *Artuklular'ın Siyasi, Sosyo-Kültürel Yapısı*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2019, s. 88.

⁸⁶ Bedirhanoglu, a.g.e., s. 94.

⁸⁷ Selim Özarlan, "Artuklular Döneminde Kelam ve Kelamcılar", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Elazığ 2006, s. 70.

el-ikdu'l ferid li-Meliki's-Sa'id adlı eser Kemaleddin Ebu Salim tarafından Mardin Artuklu hükümdarı Necmetin Alp (1154-1176) adına kaleme alınmıştır.⁸⁸

Anadolu'da kurulan ve dört beylikle sınırladığımız; Artuklular, Dânişmendliler, Mengücekler ve Saltuklular hem mimarî, hem de kültürel açıdan Anadolu'ya önemli temeller atmışlardır. Bu beylikler döneminde beylere sunulan önemli eserler olduğu görülmektedir. Beylerin siyasi mücadelelerinin yanında ilmî konulara da önem verdikleri, ilim adamlarına hürmet gösretdikleri aşikârdır. İlk beylikler döneminde günümüze kadar ulaşan birçok ilmî ve mimarî eser, hem tarihi hem de kültürel değerlerimiz açısından büyük önem arz etmektedir. Bu eserlerden birçoğu da günümüze kadar ulaşmıştır.

1.2. Türkiye Selçuklu Devleti (1075- 1308)

Selçuklu devletleri içinde ömrü en uzun olan ve en önemli kolu olan Türkiye Selçuklu kolu, Arslan Yabgu'nun torunu Süleyman Şah tarafından İznik'te kuruldu. Türkiye Selçuklu Sultanı Süleyman Şah, 1084 yılında Antakya'yı zaptetti ve bu durum Suriye Meliki Tutuş ile arasını açtı. İki hükümdar arasındaki savaşta Süleyman Şah hayatını kaybetti.⁸⁹

Türkiye Selçuklularının kurulduğu dönem, Haçlı Seferleri'nin başladığı döneme rastlamaktadır.⁹⁰ I. Kılıçarslan (1107) Haçlılarla mücadele ederek Haçlıların saldırılarını zayıflattı. I. Kılıçarslan bu saldırılardan dolayı İznik'i terk etmek zorunda kalarak Konya'yı başkent yaptı. Haçlı saldırıları Türkiye Selçuklularının gelişimine büyük bir darbe vurdu.⁹¹ I. Kılıçarslan'dan sonra tahta geçen Sultan Mesud döneminde, Haçlılar, Dânişmendliler ve Ermenilerle mücadele edildi. II. Haçlı ordusunu mağlup eden Sultan I. Mesud büyük bir ün kazandı. 1155 yılında Konya'da vefat eden I. Mesud'dan sonra yerine oğlu II. Kılıçarslan geçti.⁹²

II. Kılıçarslan'ın ilk yılları taht mücadeleleriyle geçmiş, Danişmendlilerle mücadele etmiş, Mengücekleri de egemenliği altına almıştır. Türkiye Selçuklularını,

⁸⁸ Kesik, a.g.e., s. 143.

⁸⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, MEB yay., İstanbul 1992, s. 59.

⁹⁰ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK yay., Ankara 1995, s. 378.

⁹¹ Işın Demirkent, "I. Kılıçarslan", *DİA*, C. 25, TDV yay., Ankara 2002, s. 396-399.

⁹² Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, C. 29, TDV yay., Ankara 2004, s. 339-342.

1176 yılında II. Kılıçarslan önderliğinde yapılan Miryakefalon savaşında Bizans ordusunu yenmiş, bu yenilgiden sonra Bizans'ın Anadolu'yu ele geçirme ümidi tamamen yok olmuştur. Anadolu bu savaştan sonra Türk yurdu haline gelmiştir. Sultan II. Kılıçarslan dönemi devletin tam bağımsız olduğu ve Anadolu Türk birliğinin büyük oranda sağlandığı bir dönemdir. II. Kılıçarslan döneminde kültürel faaliyetler hız kazanmış; Konya ve Aksaray'da medreseler inşa edilmiştir. İlim ehli kişiler himaye edilerek desteklenmiştir. II. Kılıçarslan, saraylarında âlim ve şairleri barındıran, ilme önem veren bir sultandı.⁹³

1192 yılında II. Kılıçarslan'ın vefatı üzerine tahta oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev geçti. Ancak kardeşi II. Rükneddin Süleyman Şah'la olan mücadeleyi kaybedince tahtı ona bıraktı. 1204 yılında II. Rükneddin'in ölmesi üzerine tahta tekrar I. Gıyaseddin Keyhüsrev geçti. Onun döneminde Karadeniz ticareti güvenlik altına alındı. Antalya ele geçirildi. İlk defa Venediklilerle ticaret anlaşması yapıldı. Sultan I. Gıyaseddin, 1211 yılında İznik imparatoruyla yapılan savaşta şehit oldu. I. Gıyaseddin Keyhüsrev de iyi eğitim görmüş, ilme ve ilim adamlarına değer veren bir sultandı.⁹⁴

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonra tahta oturan I. İzzeddin Keykavus kardeşleriyle mücadele etmiş ve onların isyanını bastırmıştır. Kendi döneminde Sinop'u fethetmiş, Çukurova'daki Ermenileri vergiye bağlamış, Artuklular ve Erbil hükümdarlarını hâkimiyeti altına almıştır. I. İzzeddin Keykavus, şiire ilgi duyan bir hükümdardır. Onun döneminde meclisler bilginler ve sanatkârlarla dolmuştur.⁹⁵

İzzeddin Keykavus'un ardından devletin başına I. Alaaddin Keykubad geçti. Moğolların yoğun saldırılarının olduğu bu dönemde Sultan Alaaddin Keykubad Moğollara karşı bazı tedbirler almış, onlarla iyi geçinmeyi tercih etmiştir. Onun döneminde fetihler başlamış Mengücekler ve Artukluların Harput koluna son verilmiştir. I. Alaaddin Keykubad, 1237 yılında zehirlenerek öldürülmüştür. Selçuklu tahtına da oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev oturmuştur. Selçuklu veziri Sadeddin Köpek'in kendi menfaatleri için işlediği siyasî cinayetler yüzünden Türkmenler arasında huzursuzluklar meydana gelmiştir. Bu sebepten dolayı da Anadolu'da

⁹³ Abdülkerim Özaydın, "Kılıçarslan II", *DİA*, TDV yay., Ankara 2002, s. 399-403.

⁹⁴ Ali Sevim, "Keyhüsrev I", *DİA*, C. 25, TDV yay., Ankara 2002, s. 347-349.

⁹⁵ Faruk Sümer, "Keykâvus I", *DİA*, TDV yay., Ankara 2002, s. 352-353.

“Babailer İsyanı” olarak adlandırılan bir isyan çıkmıştır. Bu isyandan dolayı Ahiler ve Türkmenler takibata uğramışlar, daha sonra bu Ahi ve Türkmen topluluğu uç bölgelere göç etmişlerdir.⁹⁶

Türkiye Selçuklu Devleti'nin en yüksek seviyede olduğu Alaaddin Keykubad döneminde âlimler, şairler, edipler, sanatkârlar Anadolu'ya gelerek sultanın himayesine girdiler. O dönem Mevlâna Celaleddin-i Rûmi ve ailesi sultanın daveti üzerine Konya'ya gelip yerleşti. Alaaddin Keykubad astronomi ilmine vâkıf bir sultandı. Nizâmülmülk'ün *Siyasetnâme*'sini, İmam Gazali'nin *Kimya-ı Saadet* eserini okumuştur. Ahi Evren'e ait *Yezdan Şinaht* ve *Mürşidü'l-Kifaye* adlı eserler ve Necmettin-i Daye'nin *Mirsadü'l-ibâd'ı* Alaaddin Keykubad adına kaleme alınmıştır.⁹⁷ On yedi yıl hüküm süren Alaaddin Keykubad, iyi huylu, isabetli görüşleri sahip ve tedbirli bir sultandı. Ülkeyi adaletle yönetmiş, onun zamanında ülke sınırları genişlemiştir.⁹⁸

İbn Bîbî, Selçuklu tarihini anlatan *Selçuknâme* adlı eserinde, Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın oğlu Rükneddin Süleyman Şah'ın ilme ve ilim adamlarına verdiği değeri şu şekilde anlatır: “*Sultan Rükneddin silahı kuvvetli, halka karşı şefkati nihayetsizdi. İffetli dindar ve son derece perhize riayetli, yüce bir dağ gibi sakin tabiatlı, hükümlerinde zamanın en isabetlisiydi. Her ilme aşına ve her sanata ziyadesiyle âşık olan, tabiatı biraderi Sivas ve Aksaray meliki Kutbettin Melik Şahla arasının açıklığı dolayısıyla yazdığı şu beyitlerden anlaşılmaktadır:*

“*Ey kutup! Felek gibi senden baş çekmem*

Seni bir nokta gibi daireye çekmeyince,

Vücutumun derileri omzumdan çıksın

Başının köşesinden perçemi çekmezsem.

⁹⁶ Mehmet Ali Hacıgökmen, “Anadolu Selçukluları Zamanında Sadrü'd-Din Konevî'nin Türkmen İsyanlarına Karşı Bakışı” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.10, 2001, s. 42-49.

⁹⁷ İsmail Çiftçioğlu, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde İlmi Teşvik, İlim Adamlarını Himaye Etme Anlayışı”, *Türk Dünyası İncelemesi Dergisi*, VI/1, İzmir 2006, s. 29-38.

⁹⁸ Kerîmüddin Mahmud-i Aksaraî, *Müsameretü'l Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000, s.25.

Onun lütuf ve himayesi sayesinde âlimler, şairler, hüner ve sanat erbabı fakirlikten ve sefaletten kurtularak nimet ve saadete kavuştular. O sırada büyük şair Faryaph Zahirüddin'in taktim ettiği meşhur bir kasîdeye karşı iki bin altın, 15 at, 5 ester (kaytır), 5 nefer genç uşak, 5 cariye, elli kather çeşit elbise vermiş, hediyeler şairin ulağına teslim edilerek gönderilmiştir.⁹⁹

1243 Köseadağ Savaşı'ndan sekiz-dokuz yıl evvel Anadolu'da Moğol tehlikesi baş gösterdi. Ancak Anadolu, Suriye ve Irak'ta yeterli tedbirler alınmamış, bilakis Selçuklular, Eyyubiler, Artuklular ve Harzemşahlar kendi aralarında mücadele etmişlerdir. Moğol saldırıları Anadolu'ya kadar ilerlemiş, Erzurum ve Sivas'a kadar Selçuklu beldeleri ilk defa korkunç bir yıkımla ve saldırıyla karşılaşmıştır.¹⁰⁰ Devletin başında olan ve devlet yönetme kabiliyeti olmayan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tecrübesiz kişilerle iş birliği yapması devlet işleyişinin zayıflamasına yol açmıştır.¹⁰¹

Moğol istilasası Anadolu'ya yoğun bir şekilde Türkmen göçünü arttırmış, bununla birlikte birçok zümre de Anadolu'ya göç etmiştir. Bu zümreler arasında farklı meslek ve statülere sahip insanlar bulunmaktaydı. Bu insanlar arasında; fikir ve sanat adamları, zengin tacirler, mutasavvıflar, müderrisler hatta devlet kuracak nitelikte boy beyleri mevcuttu.¹⁰²

Türkiye Selçuklu Devleti 1243'te Moğollarla yapılan Köseadağ Savaşını kaybederek Moğollara vergi vermeyi kabul etmiş, otoritesini kaybeden Selçuklu devleti karşısında, batı sınırına yerleştirilen Türkmenler de kendi başlarına hareket etmeye başlamışlardı. Türkmenlerin Bizans topraklarına yaptığı saldırılar başarılı olmuş, Bizans İmparatorunun halka yüklediği ağır vergiler de bu başarıya katkı sağlamıştır.¹⁰³

⁹⁹ İbni Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'ıye fi'l-Umûri'l-Ala'ıyye (Selçukname-I)*, haz. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1996, s. 35.

¹⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar*, TTK yay., Ankara 2011, s. 10.

¹⁰¹ Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 138-139.

¹⁰² Mustafa Akkuş, "Hacı Bektaş Veli'nin Moğol Tahakkümüne Bakışı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 66, (2013), s. 147-168.

¹⁰³ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 39.

Moğol zulmünden kaçan Türkmenler, uç bölgelere çekilmişler, bu beylikler, 1277 yılından itibaren merkezle alakalarını keserek, kendi idarelerini kurmuşlardır.¹⁰⁴ XIV. yüzyılın Anadolu'da bir Selçuklu Devleti'nden bahsetmek pek mümkün değildir. Gıyaseddin Mesud'la ismen varlığını sürdüren Türkiye Selçuklu Devleti 1308'de onun vefat etmesiyle fiilen de ortadan kalkmıştır. Anadolu, İlhanlıların tayin ettiği valilerle yönetilmiştir.¹⁰⁵

XIII. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu'da Moğol baskısı zayıflamış ve bu durumdan faydalanan Türkmen beyleri yavaş yavaş Türkiye Selçuklularıyla ilişkilerini keserek bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Türkiye Selçuklularının hâkimiyetindeki topraklarda kurulmuş olan bu beyliklere Anadolu beylikleri denilir. Bunların çoğu Bizans İmparatorluğu'na yakın uçlarda ve kıyı bölgelerinde teşekkül etmişlerdir.

1.3. Batı Anadolu Coğrafyası

1.3.1. Batı Anadolu'da Siyasi ve Kültürel Durum

Moğolların, Anadolu'yu hâkimiyeti altına alıp Konya'da tahta oturttukları ve onların güdümünde olan sultanlara Türkmen boyları taraftar olmamışlardı. Bununla birlikte Moğolların 1284'te Sultan Mesud'u Konya tahtına geçirmeleri onun saltanat rakibini destekleyen, Germiyan uç Türklerine karşı harekâta girişmeleriyle Türkmen boyları hedeflerini batıya, yani Bizans'a ait topraklara çevirmişlerdi. Anadolu'da teşekkül eden bütün beylikler patrimoniyal devletçikler konumundadır. Bu devlet yapısında ülke ve halk, hanedan kurucusunun ata mirası ve mülkü olarak algılanır. Bu sebeple beylikler kurucusunun adıyla anılır. Aydın-ili, Menteşe-ili, Saruhan-ili gibi Osmanlı Devleti de kurucusunun adı olan Osmanlı Beyliği diye anılmıştır.¹⁰⁶

Batı Anadolu bölgesi Germiyanlı subaşılar tarafından fethedilmiştir. Batı bölgelerinde 1270-1310 seneleri arasında Aydın, Saruhan, Karasi, Menteşe Gazî Türkmen beylikleri kurulurken, Güney bölgesinde Teke Türkmenlerinin de desteği ile bir sahil beyliği olan Menteşeoğulları kurulmuştur. Batı Anadolu bölgesinde kurulan beyliklerin içinde en güçlü olan beylik ise Osmanlı Beyliği'dir. Bu beylik, zaman

¹⁰⁴ Hatice K. Arabacı, *Kısa Konya Tarihi*, ed. Caner Arabacı, TMMOB Makine Mühendisleri Odası yay., Konya 2016, s. 69.

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 40.

¹⁰⁶ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 2011, s. 8-10.

içinde diğer beylikleri de işgal ederek kendisine katmıştır. Diğer beylikler gibi bir kuruluş süreci yaşamış olan Osmanlı Beyliği, kültürel bakımdan da diğer beyliklerle aynı yapıya sahiptir.¹⁰⁷

XIII. ve XIV. yüzyılda Batı Anadolu'da teşekkül eden beyliklerin siyasi dağılımına ve kültürel yapısına bakacak olursak şöyle bir tabloyla karşılaşırız; 1261 yılını Anadolu Türkmen beylerinin Moğollara karşı hareketinin bir başlangıcı kabul etmek yerinde olacaktır. Bu tarihten sonra Anadolu iki siyasî bölgeye ayrılmıştır. Biri, İlhanlı Moğol devletinin ve onların hâkimiyeti altında olan Selçuklu sultanlarının egemen olduğu kısım, diğeri ise Türkmen beyliklerinin egemenliği altındaki batı kesimidir. Orta Toroslar kısmında Kilikya-Çukurova'daki Küçük Ermenistan'a karşı Memlûklülerle ittifak edip devamlı savaşan Karaman Türkmenleri vardır. Selçuklu'nun Batı sınırlarında, Eşrefoğulları, Sahipataoğulları, Germiyanogulları, Çobanoğulları (Kastamonu), Selçuklu sınırlarının ötesinde kurulmuş olan Batı uç beylikleri olarak anılan Bizans topraklarını fethederek kurulan, Menteşe, Aydın, Saruhan, Karasi ve Osmanlı beylikleri mevcuttur.¹⁰⁸

Selçuklu Devleti'nin 1308 yılında dağılması üzerine Türkmenler buldukları topraklarda bağımsızlıklarını ilan ederek, Anadolu Beylikleri dönemini başlatmışlardır.¹⁰⁹

Beylikler dönemi, Türkiye Selçukluları yıkıldıktan sonra beylerin kendi aralarında mücadele ettiği bir dönemdir. Ancak bu mücadele döneminin bile, hem Türkçe'nin gelişimi, hem de birçok edebî ürünün ortaya çıkmasına engel olmadığı görülmektedir. Bu dönemdeki kültürel hareketliliğin, beylerin hâkimiyet anlayışının sonucu olarak görülebilir. Beylikler dönemde birçok medrese kurulmuş, buralarda başta tıp ve dinî alan olmak üzere, birçok eser ortaya konmuştur. Ayrıca Mevlevîlik ve Bektâşilik kanadıyla dinî terbiye topluma yayılmıştır. Dönemin önemli muasavvıflarından Mevlânâ Celaleddîn, eserlerini Farsça yazmasına rağmen XIV. yüzyıl şair ve yazarlarının üzerinde önemli etkisi olmuştur. Ancak Yunus Emre'nin kullandığı güçlü ve duru Türkçe, Anadolu'da Türkçe'nin güçlenmesinde ve

¹⁰⁷ İncalcık, a.g.e., s. 7.

¹⁰⁸ İncalcık, a.g.e., s. 7.

¹⁰⁹ Zeynep Korkmaz, "Türk Kültürü Çerçevesinde Anadolu'da Türk Yazı Kültürünün Oluşumu", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XCV, Ankara 2008, s. 507-508.

şekillenmesinde etkili olmuştur. Özellikle aşk hikâyeleri mesnevî tarzında tercüme edilmiştir. Pek çok eserin bir kısmı Arapça, bir kısmı Farsça fakat büyük çoğunluğunun Türkçe olduğu görülmektedir. Anadolu beylerinin resmî dili Türkçe olmakla beraber, medreselerde ilim dili olarak Arapça kullanılmıştır.

Devlet adamları, Türkçe'yi korumak amacıyla birçok eserin yazılmasında öncü olmuşlardır. Bilhassa halkı eğitmek ve halka dinî terbiye vermek maksadıyla tarikat büyükleri Türkçe eserler yazmışlar, hatta bazı mütercimler Tatar ve Kırım Türkçesine itibar göstermeyip, bu şivede yazılmış olan eserleri Anadolu Türkçesine çevirmişlerdir. Yeni arayışlar çabasında olan, meslekî olarak gayretli şairler ve müellifler Türkçe eserler ortaya koymuşlardır.¹¹⁰

Türkmen beyleri için çok sayıda ilim ehlinin olması, ilmî çalışmaların çokluğu, diğer bir anlamda siyasi hükümlerliliğin gücünü göstermesi açısından oldukça büyük bir önem arz etmektedir. İlim adamlarının ilmi ilerletme düşüncesiyle beraber, hükümdarların ilim ve fikir adamlarına karşı tutumları da belirleyici olmuştur.¹¹¹

Türkmen Beylerinin Arap ve Acem kültürüne fazla itibar etmemişlerdir. Anadolu beyleri millî geleneklerine ve Türkçe'ye değer verdikleri ilim, adamları şair ve edipleri koruma konusunda büyük bir gayret göstermişlerdir ki çok kısa bir sürede Konya dışında Anadolu'nun Karaman, Kastamonu, Kırşehir, Kütahya, Birgi, Tire, Balıkesir, Aydın Denizli, Sinop, Amasya Erzurum gibi şehirlerde yeni yeni kültür merkezleri meydana gelmiştir. Oğuz Türkçesinin Anadolu'da müstakil bir yazı dili haline gelebilmesinin sırrı, Anadolu beylerinin millî ruha sadık, sosyo-kültürel öncülüğünde saklıdır.¹¹²

Anadolu'da teşekkül eden beyliklerden en güçlü olanı Ermenek ve Karaman taraflarında kurulan Karamanoğulları beyliğidir. (1256-1483) Karamanoğlu Mehmed Bey 1277 senesinde Konya'ya girdiği zaman Türkçe dışında başka bir lisan

¹¹⁰ Melike Erdem Günyüz, *Ahmedî Dîvanı'nın Tahlili*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 7-10.

¹¹¹ İsmail Çiftçioğlu, "Anadolu Beylikleri Döneminde Yetişen Çok Yönlü Bir Bilim Adamı: Hacı Paşa", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, Isparta 2005, s. 2.

¹¹² Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, TDK yay., Ankara 1995, s. 272-278.

kullanılmayacağına yönelik bir ferman yayınlamış ve millî dil şuurunu gösteren bir bey olmuştur.¹¹³

Mehmed Bey'in Türkçenin resmî dil olarak kullanılmasıyla ilgili ferman onun gücünü artırmıştır. Selçuklu sultanı tarafından Farsça olarak yazdırılan *Şehnâme*'yi Şikâri'nin Türkçe'ye çevirmesi bu açıdan önemlidir.¹¹⁴

Karamanoğullarını tarihinin yazarı Şikâri'nin bilgilendirmesine göre; Karamanoğlu Mehmed Bey'in sarayında da ilim adamlarına itibar gösterilmiş, ilmî, edebî ve kültürel faaliyetler yapılmıştır. Karamanoğullarının hükümdarları da okuyup yazma hususunda kâmil, günün hünerlerine vâkıf, dirayetli beylerdi. Meclislerinde vezir, kadı, müftü ve şeyhlerden başka, âlimler, şairler, münecimler de bulundurmışlardı. Allâme, Feyzullah, Hoca Fakîh, Fehhâri, Halîm, Nizâmî, Hızır bin Mahmud gibi, şiir, edebiyat ve ilim adamları Türk kültürüne Karamanoğulları sarayında himaye edilerek hizmet etmişlerdir.¹¹⁵

Türkiye Selçuklularının son dönemlerinde yabancı ögelerin fazla karışmadığı sade bir Türkçe kullanılmıştır. Bu dönemde ortaya çıkarılan eserlerde de Arapça Farsça unsurlar bulunmaktaydı. Fakat bunların oranı çok fazla değildi. Dilde kullanılan Türkçe kelimelerin oranı XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla doğru çoğalmaya başlamıştır. XV. yüzyıldan sonra dildeki sadelik kaybolarak, yazı dili konuşma dilinden uzaklaşmış, kullanılan dil aydın zümre dili olmaya başlamıştır.¹¹⁶ Beylikler döneminde Türkçe yazımında bir imlâ kullanımından da bahsedilemez. Bir kelimenin bir eserde, birden çok yazım şeklinin olduğunu görülmektedir.¹¹⁷

Fars kültürünün ilmî ve edebî etkisi XIII. yüzyıldan itibaren kısmen azalmaya başlamıştır. Çünkü Anadolu'da bir Türk münevver zümresi meydana geldiği gibi Türkistan ve İran bölgesinden de pek çok Türk asıllı ilim ve bilim adamı Anadolu'ya

¹¹³ Ali Akar, "Anadolu Beylikleri Döneminde Türk Dili", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 925.

¹¹⁴ Ebru Bilget Fataha, "*Karamanoğulları Beyliğinde Yapılan Mimari Süsleme*" Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

¹¹⁵ Zeynep Korkmaz, "Anadolu'da Türkçenin Yazı Dili Oluşu ve İlk Öncüleri", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, TDK yay., Ankara 1995, s. 429-434.

¹¹⁶ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 34.

¹¹⁷ Akar, a.g.m., s. 925.

gelmiş, ayrıca yoğun bir Türkmen iskânı da kendini göstermişti. Türkçe'nin asıl inkişaf dönemi ise Anadolu beylikler dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde özellikle Farsça'nın hâkimiyetine karşı gösterilen tepki olduğu kabul edilmektedir. Çünkü Türkmen Beyler, Arap ve Fars kültürüne karşı yabancıdır. Bunlar daha çok orduda yetişmiş, hayatları savaşlarla geçmiş asker hükümdarlardır. Türkçe'den başka diğer dillere pek vâkîf olmamaları onların kendi namlarına yazılacak olan eserlerin de Türkçe olmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle beylerin hizmetinde bulunan dönemin ilim erbabı mutasavvıflar ve şairler, Arap ve Acem dilleri yerine Türk dili ile eserler vermeyi bir bakıma millî bir ideal haline getirmişlerdir. Türkmen beylerin teşviki ile bu dönem tasavvuf, tefsir, akâid, tıp, edebiyat, tarih, hatta avcılıkla ilgili pek çok eser yazılmış ve tercüme edilmiştir.¹¹⁸

1.3.2. Batı Anadolu'daki Beylikler

1.3.2.1. Aydınöğulları Beyliği

Beylikler dönemini hakkında bilgi sahibi olmak istediğimizde, o dönem kaynaklarının sınırlı olduğu görölmektedir. Ancak Aydınöğulları tarihi için durum biraz farklıdır. *Düsturnâme*'nin müellifi Enverî eserinde Aydınöğulları hakkında ve özellikle de Umur Paşa hakkında oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir. Doğu Roma (Bizans) ve çağdaş Latin kaynaklarında da Aydınöğulları hakkında bilgiler mevcuttur.¹¹⁹

Aydınöğullarından önce XIV. yüzyılın başlarında Denizli, Kütahya ve Afyon dolaylarına gelen Germiyanöğulları, güçlü bir beylik konumundadır. Daha önce Aydın iline gelen, Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey'in davetine uyan, Germiyan Beyliğinde subaşı olan Aydınöğlü Mehmed Bey ve kardeşlerinin, bölgenin fethinin tamamlanmasında büyük katkıları olmuştur. Daha sonra diğerlerini saf dışı eden Aydınöğulları, bölgede tek hâkim durumuna gelerek kendi beyliklerini kurmuşlardır. Beylik, yaklaşık olarak iki dönem halinde yüz yirmi yıl hüküm sürmüştür.¹²⁰

¹¹⁸ İsmail Çiftçioğlu, "Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde İlmi Teşvik, İlim Adamlarını Himaye Etme Anlayışı", *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, C. VI, İzmir 2006 s. 34.

¹¹⁹ Tuncer Baykara, "Aydınöğulları'nın İlk Devirlerine Ait Mülâhazalar", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I (Aydın, 004-06 Kasım 2010)*, TTK yay., Ankara 2013, s. 33-40.

¹²⁰ Mehmet Şeker, "Aydınöğullarının Kültür Hayatı ve Türkçeciliği" *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I, (Aydın, 04-06 Kasım 2010)*, TTK yay., Ankara 2013, s. 363.

1300'lü yıllarda tarih sahnesine çıkan Aydınöğulları, Türkiye Selçuklu Devleti'nin zayıflayıp, Moğol/İlhanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Anadolu'da ortaya çıkan diğere beyliklerden farklı bir yere sahipti. Denizcilikte mahir bir hâle gelen beylik, özellikle Umur Bey zamanında öne çıkmıştır.¹²¹

İzmir, Çeşme ve Efes gibi liman kentlerine hâkim olan beylik, İtalyan şehir devletleriyle hem siyasi ilişkiler kurmuş hem de ticaret yapmıştır. İtalyanlarla ilk temas ise beyliğin kurucusu Mehmed Bey zamanında 1317 yılında İzmir'in en korunaklı yerlerini Cenevizlilerin elinden almasıyla olmuştur. Beyliğin İzmir'e sahip olması, Ege'ye sahip olmasını sağlamıştır.¹²²

XIV. yüzyıl başlarında Aydınöğulları, Büyük Menderes'ten itibaren; Tire, Ayasuluk ve Birgi bölgesine yerleşti. Germiyanöğulları ordusunda subaşı olan Gazi Mehmed Bey tarafından kurulan beylik, Aydın iline hâkim olmuş, daha sonra da, Sultanhisarı ve Bodemya'yı da ele geçirdi. Mehmed Bey ele geçirdiği toprakları beş oğlu arasında paylaştırarak, kendisi de en küçük oğluyula Birgi'ye yerleşti. Mehmed Bey vefat ettikten sonra yerine, kardeşlerinin de desteğiyle oğlu Umur Bey geçmiştir. Umur Bey idaresindeki Aydınöğulları, Türk beyliklerinin en güçlülerinden olmuştur. Onun döneminde Beyliğin her yönden geliştiği görülmektedir.¹²³

Umur Bey, İzmir'in kuşatması sırasında alınma isabet eden bir okla vefat etmiştir. Babası Mehmed Bey'in yanına gömülen Umur Bey'in vefatı Türklerin maneviyatını kırmakla beraber, Hristiyanları da mutlu etmiştir.¹²⁴

1402 Ankara Savaşı'ndan sonra, Timur'un bağımsızlıklarını verdiği beylikler arasında Aydınöğulları Beyliği de bulunmaktadır. Beylik II. Murat zamanında topraklarının tamamıyla Osmanlı idaresi altına girmiştir. (1425-1426).

Beylikler dönemi, Türkiye Selçuklu mimarisi ile Osmanlı mimarisi arasında bir geçiş özelliği taşımaktadır. Beylikler devri sanatı içinde Aydınöğulları Beyliği'nin

¹²¹ Feridun Emecen, "Aydınöğlü Umur Bey: Kısa Bir Biyografi Denemesi", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I, (Aydın 04-06 Kasım 2010)*, TTK yay., Ankara 2013, s. 41.

¹²² Devrim Burçak, "İtalya'da Aydınöğulları Beyliği Hakkında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I, (Aydın 04-06 Kasım 2010)*, TTK yay., Ankara 2013, s. 182.

¹²³ Kesik, a.g.e., s. 272.

¹²⁴ *Düstürname-i Enveri*, İstanbul Evkaf Matbaası, İstanbul 1929, s. 78-79.

de önemli bir yeri vardır. İlk dönem yapılarında Selçuklu izleri görülmekle birlikte, sonra meydana getirilen eserlerde Osmanlı mimarisinin gelişmesine katkıda bulunacak yeni denemelerle karşılaşmıştır. En önemli eserlerden biri olan İsa Bey Camii, Osmanlı mimarisine öncülük etmiştir. Birgi, Selçuk, (Ayasuluk) Tire ve İzmir gibi şehirlerde camii, medrese, imarethane, köprü, çeşme türünden birçok mimarî eser meydana getiren Aydınogulları ülkelerini bu çalışmalarla îmar etmişlerdir.¹²⁵

Beyliğin döneminden günümüze kadar ulaşan yapı örnekleri camiler önemli yer tutmaktadır. En erken tarihli olarak da Aydınoglu Mehmed Bey tarafından, beyliğin ilk merkezi Birgi’de 1312-1313 yıllarında inşa edilen Ulu Camii’dir. Beyliğin cami mîmarisine bir bütün olarak bakıldığında, çevresindeki yapıların külliye düzeni içinde planlanmış (Selçuk, İsa Bey Camii, Birgi Ulu Camii) basit bir dekorasyonla yapılarak hem süslemede hem de duvar örgüsünde devşirme malzeme kullanıldığı, camii ve mescid örneklerinde karşımıza çıkmaktadır.¹²⁶

İbn Battuta meşhur eseri Seyahatnâme’inde uğramış olduğu Tire-Ayasuluk’ta gördüklerini şu şekilde nakletmektedir: “*Aydınoglu Mehmed’e bağlı Tire, bağlık bahçelik sulak ve verimli bir yerdir. Orada Ahî Muhammed’in zaviyesinde konakladık. Ahî Muhammed bizi çok güzel ağırladı. Daha sonra Rumlar için önem arzeden Ayasuluk’a (Selçuk) geçtik. Şehir Müslümanlarca fethedilince buradaki kilise Ulu Camiye çevrilmiş. Bu şehrin hâkimi, Aydınoglu Muhammed’in oğlu Hıdır Beg’dir.*”¹²⁷

Aydınoglu Beyliği’nin oluşturduğu kültürel ortam Tire, Selçuk ve Birgi gibi merkezlerde yoğunluk kazanmıştır. Bilhassa İsa Bey bilim ve bilgiye değer vermiş, Ayasuluk ve Selçuk gibi şehirleri bilim ve kültür merkezi haline getirmiştir. Ünlü tabib ve müfessir, Hacı Paşa Aydınî (1402) gibi ilim adamları Selçuk şehrine gelip ikâmet etmişlerdir. Şeyh Şihâbuddin Sivasî de Aydınogullarının müfessirlerinden biridir.

¹²⁵ Kesik, a.g.e., s.72.

¹²⁶ Selda Kalfazade, “Aydınoglu Cami Mimarisine Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikler Tarih Kültür ve Medeniyet Sempozyumu-I, (Aydın, 04-06 Kasım 2010)*, TTK yay., Ankara 2013, s. 259.

¹²⁷ İbn Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, Yenişafak Kültür Armağanı, sad. Ali Murat Güven, İstanbul, s. 220.

Sivasî ayrıca Osmanlı bilgini de sayılmıştır. Ahmed Sivasî Osmanlı Devleti'nin ilk tefsir yazan müellifi olması açısından önem arz etmektedir.¹²⁸

Aydınoğulları beyleri, âlim, şair ve edipleri himaye ve teşvik etmişler, kendi adlarına eserler yazılmasını sağlamışlardır. Aydınoğlu Mehmed Bey adına, Sa'lebî'nin, *Arâ'isü'l-mecâlis* adlı peygamberler tarihi ile *Tezkîre-i Evliya* adlı Farsça bir eser tercüme edilmiştir. Gazi Umur Bey adına da Hoca Mesud tarafında, *Süheyl-ü Nevbahar* adlı mesnevînin Türkçeye çevrildiği söylenmektedir.¹²⁹

İsa Bey'in sarayında; din, dil, millet farketmeksizin pek çok şair, âlim ve sanatkârın himaye edildiği bilinmektedir. Meşhur tabiplerden Hacı Paşa (Hızır b. Ali) İsa Bey'in yanında bulunmuş ve himaye edilmiştir. İsa Bey adına ithaf ettiği *Şifa'ül eskam ve devaü'l-âlâm* adlı eserini 1381 yılında Ayasuluk'ta tamamlamıştır.¹³⁰

Uzun yıllar Mısır'da eğitim gören Konyalı Hacı Paşa'yı, Aydınoğlu Mehmed Bey Birgi'ye davet etmiştir. Hacı Paşa burada uzun süre hekimlik yapmıştır. Hatta şer'i ilimlerde ileri seviyede olduğu için Ayasuluk'ta kadılık da yapmıştır.¹³¹

Aydınoğulları Beyliği'ndeki ilmi ve kültürel çalışmalarını başlatan, beyliğin kurucusu Mehmed Bey'dir. Dönemin ünlü bilgini İbn Melek'ten dersler alarak kendini yetiştirmiş ve bizzat kendisi de ilimle meşgul olmuştur. Mehmed Bey, kurduğu medrese ile beyliğin merkezi Birgi'yi ilim ve irfan merkezi haline getirmiştir. İlim sevgisi olan bir hükümdar olarak da kitaplarını bu medreseye bağışlamıştır. O dönem bilginleri büyük itibar görmüşlerdir. XIV. yüzyılda beyliğin sarayını ziyaret eden İbn Battuta, burada ilim adamlarının itibarına bizzat şahit olmuştur. İlim adamlarına gösterilen iltifat ve ilgi kuşkusuz fikir ve ilim hayatının gelişmesine ve ilerlemesine sebep olmuştur.¹³²

Diğer Anadolu beyleri gibi, Aydınoğulları beyleri de şuurlu bir kültür politikası izledi. Onlar Türk dilinin ve kültürünün koruyucusu olarak Arapça ve Farsça'dan

¹²⁸ Hüseyin Yaşar, "Beylikler Dönemi Müfessirlerinden Şihabüddin Sivasî'nin Fetih Süresi Tefsiri ve Dönemin Fetih Anlayışı", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikler Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I*, (Aydın, 04-06 Kasım 2010), TTK yay., Ankara 2013, s. 448- 449.

¹²⁹ Erdoğan Merçil, "Aydınoğulları", *DİA*, C. 4, TTK yay., İstanbul 1991, s. 239-242.

¹³⁰ Merçil, a.g.m., s. 239-242.

¹³¹ Süheyl Ünver, "İlim Tarihimize Aydınoğlu İsa Beyle Şahsına Ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında", *Bellekten*, XXIV/95, Ankara 1960, s. 448.

¹³² Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan yay., Ankara 2017, s. 157.

birçok eser tercüme ettirdiler. Meselâ devrin bilginlerinden Sa'lebi'nin *Araisü'l Mecâlis* adlı eseri peygamberler tarihini, adı bilinmeyen bir yazar da *Tekiretü'l Evliya* adlı eseri Farsçadan Türkçe'ye tercüme ederek, Türk dilinin ve kültürünün gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu eserlerin ikisi de Mehmed Bey'e ithaf edilmiştir.¹³³

Aydınöğullarında Mehmed Bey zamanında başlayan kültürel faaliyetler ve hamleler halefleri Umur ve İsa Beyler zamanında da devam etmiştir. Mesela, *Kelile ve Dimne*, *Süheyl ü Nevbahar* gibi İslam dünyasının en çok okunan eserleri ile İbn Baytar'ın *Camiu Müfradatü'l Edviyye ve'l Ağdiyye* adlı eseri Umur Bey'in emriyle Türkçeye tercüme edilmiştir. Umur Bey'in devri beyliğin ekonomik, fikri, ilmî, askeri ve siyasi yönlerden ileri seviyede olması hasebiyle yükselme dönemi olarak görülmektedir.¹³⁴

Babasından sağlam bir temel alan Umur Bey, diğer Türk devlet adamları gibi ilme, ilim adamlarına, sanata ve bilime büyük önem vermiştir. Medrese ve eğitim faaliyetlerine destek vererek bu çalışmalara büyük kaynaklar ayırmıştır. Umur Bey Birgi'de kurduğu eğitim kurumlarını İzmir'de de kurmuştur. Hatta kendisinin burada bir medresesi olduğu bilinmektedir. Ayrıca Osmanlı dönemi vakıf kaynaklarında Birgi dolaylarında Dâr'ül-Huffâz'ı olduğu bilgisi mevcuttur.¹³⁵

Aydınöğulları Beyliği içinde ilimle en çok meşgul olan hükümdar İsa Bey olmuştur. Kendisi aynı zamanda bir âlimdir. Bu yüzden âlimleri himaye etme konusunda büyük bir gayret göstermiştir. Onun adına Hacı Paşa (Hızır b. Ali) adlı ünlü tabip *Şifâ'ü'l-eskâm Devâ'ü'l-âlâm* adıyla Arapça bir tıp kitabı kaleme almış ve ayrıca Kadı Beyzavî'nin *Tavalî* adlı eserine şerh yazmıştır.¹³⁶

İsa Bey'e atfedilen *Şifâ'ü'l-eskâm Devâ'ü'l-âlâm* adlı eser zamanımıza kadar ulaşmış, çağdaşlarına ve sonraki kuşaklara öğretici pratik bir rehber olmuştur. Diğer bir çeviri eser olan *Hüsrev ü Şirin* de Farsça'dan Türkçe'ye çevirisi yapılarak İsa Bey'e ithaf edilmiştir.¹³⁷

¹³³ Koca, a.g.e., s.157.

¹³⁴ Koca, aynı yer.

¹³⁵ Tuncer Baykara, *Aydınöğlü Gazi Umur Bey*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990 s. 93.

¹³⁶ Kesik, a.g.e., s. 271.

¹³⁷ Koca, a.g.e., s. 158.

1.3.2.2. Germiyanogulları Beyliği

Kökeni Farsça olan “Germiyan” kelimesi, bir aşiret adı olarak kullanılmış olup, adı kaynaklarda; “Etrâk-ı Germiyan”, “Türkân-ı Germiyân”, (Germiyan Türkleri) olarak geçmektedir. Selçuklular döneminde Malatya civarındaki bir yöre “Germiyân” ismiyle anılmaktadır. İspatı mümkün olmamakla birlikte, Germiyan aşiretinin “Oğuz” boyuna dayandığı ileri sürülmektedir.¹³⁸

Daha önce Malatya civarında bulunan Germiyan Türkmenleri, Moğolların etkisiyle Batı Anadolu’ya göç etmiş, Kütahya ve Uşak civarına yerleşerek Germiyanogulları Beyliği’ni kurmuşlardır (1300-1429).¹³⁹

Türkiye Selçuklular döneminde Malatya, Anadolu’nun en önemli fikir, ilim ve sanat merkeziydi. Türklerin Anadolu’yu fethinden önce Malatya Süryanilerin elindeydi ve onların merkezi konumundaydı.¹⁴⁰ Beyliğin Batı Anadolu’ya kesin olarak hangi tarihte geldiği bilinmemekle birlikte, Türkiye Selçuklu Sultanı tarafından Kütahya ve çevresi iktâ olarak verilmiş olmalıdır.¹⁴¹

Karamanoğullarından sonra Anadolu’nun en kuvvetli beyliği, Germiyanogulları Beyliği’dir. Beyliğin kurucusu, Yakup bin Alişir’dir. Yakup bin Ali Şir, Türkiye Selçuklu Devleti’nin hizmetinde bulunmuş önemli emirlerden biridir. III. Alaaddin Keykubad’ın saltanatından sonra Gıyaseddin Mesud’a tâbi olmamış, İlhanlıların hâkimiyetini tanımıştır. III. Alaaddin Keykubad, Gazan Han tarafından tahttan indirilmiş, yerine ikinci defa II. Gıyaseddin Mesud atanmıştır (1302). Konya’da tahta oturan Gıyaseddin Mesud, devlet yönetme yeteneği olmayan, pasif bir hükümdardır. İkinci saltanatı sönük geçmiş, hatta ölümü yerli kaynaklara bile yansımamıştır. Sadece bir kaynak bize ölüm tarihini vermektedir. Niğdeli Kadı Ahmed, II. Gıyaseddin Mesud’un ölüm tarihini 1308 olarak kayda geçirmiştir.¹⁴²

¹³⁸ Koca, a.g.e., s. 119.

¹³⁹ Akar, a.g.m., s. 925.

¹⁴⁰ Mikail Bayram, “*Sadru’-d-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*”, Hikmetevi yay., İstanbul 2012, s. 28.

¹⁴¹ Kesik, a.g.e., s. 225.

¹⁴² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi -Siyaset, Teşkilat ve Kültür-*, TTK yay., Ankara 1995, s. 447.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin pasif yönetimi diğer beyliklerde olduğu gibi Germiyanogulları Beyliği'ni de etkilemiş, İlhanlılara bağlanmaları da bunun neticesi olmuş olmalıdır.

Germiyanogullarının en güçlü dönemi, beyliğin ilk müstakil idarecisi Yakub Bey dönemidir (1300-1340). Beyliğin bağımsızlığını 1300'lü yıllarda kazandığı anlaşılmaktadır. Germiyanogulları, XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde çevresindeki Saruhanogulları, Aydınogulları, Karasioğulları gibi diğer beylikleri de nüfuzunda bulundurmaktadır. 1305 yılında Aydınoglu Mehmed Bey, Yakub Bey'in subaşıdır. Yakub Bey, Mehmed Bey'i kendi topraklarını genişletmek amacıyla Ege Denizi'ne doğru göndermiştir. Seyyah Haydar Uryan'ın verdiği bilgilere göre; “*Germiyan hükümdarı, Türk emirlerinin en büyüğü olmakla beraber, merkez Kütahya'nın verimli köylere, geniş meralara, büyük bir kale ve çok sayıda askere sahiptir.*”¹⁴³

Yakup Bey döneminde Bizansla karşılıklı savaşlar gerçekleşmiş, bu savaşlar sonunda Ayasulug (Selçuk), ve Tire'ye hâkim olunmuş, Angir (Kiliseköy), Tripoliş ele geçirilmiş, Philadelphia (Akşehir) vergiye bağlanmıştır. Yakub Bey'in Kütahya'da Hıdırlık Tepesinde medfun bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁴⁴

Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde şöyle bir bilgiye rastlanmaktadır. “*1315'te Rum keferesi elinden Germiyan padişahlarından Şah Yakub Hezardinar Hızırlıdağı'nda bin dinar ile gömülüdür. Hakikaten içinde yattığı kubbeye bin altın girmiştir ve ölümünden sonra hazinesinde bin altın bulunmuştur*”¹⁴⁵

Babası Yakub Bey'den sonra yerine, “Çahşadan” lakabıyla anılan oğlu Mehmed Bey geçmiştir. (1340-1361) II. Yakub Bey'e ait olan Kütahya'daki Türkçe taş vakfiyede yazdığı üzere, Mehmed Bey, Katalanların elinde bulunan Kula ile Algir'i geri aldı. Mehmed Bey'in vefatından sonra da onun yerini de oğlu Süleyman Şah aldı. Kitabelerde ve arşiv belgelerinde, Süleyman Bey'in lakabı “Şah Çelebi” olarak geçmektedir (1361-1387).¹⁴⁶

¹⁴³ Mustafa Çetin Varlık, “Germiyanogulları”, *DİA*, C. 14, TDV yay., İstanbul 1996, s. 33-35.

¹⁴⁴ İsmail Çiftçioğlu, “Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, Kütahya 2006, s. 162.

¹⁴⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2006, s. 491.

¹⁴⁶ Vedat Turgut, “Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, II/3, (2016), s. 58.

Hükümdarlığının ilk yılları sakin geçen Süleyman Şah, Karamanoğlu Alaaddin Bey'in saldırısına uğramış olan Hamidoğlu Hüsameddin İlyas Bey'e destek olmuştur. İlyas Bey, Süleyman Şah'ın yardımıyla Karamanoğlu'nun ele geçirdiği yerleri geri almış ancak bundan dolayı da Süleyman Şah'ın Karamanoğlu Alaaddin Bey ile arası açılmıştır. Toprakları kuzeyde Osmanlılar, güneydoğuda sınır komşularıyla sıkıntıda olan Karamanoğullarına karşı kendini korumak isteyen Süleyman Şah, bu maksatla kızını Osmanlı Hükümdarı Murad Hüdavendigâr'ın oğlu Yıldırım Bayezid ile evlendirmiştir. Çeyiz olarak da en değerli toprakları olan; Kütahya, Simav, Tavşanlı, Eğriöz (Emet)'ü Osmanlılara verip kendisi de Kula'ya çekilmiştir.¹⁴⁷

Süleyman Şah, 1378-1388 yılları arasında ikamet ettiği bu kasabada vefat etti. Gürhane'de inşa ettirdiği medresenin yanına defnedildi.¹⁴⁸

Oğlu Yakub Çelebi, Süleyman Şah'ın sağlığında Uşak ve Şuhud taraflarında vali olarak bulunmaktaydı. 1388 yılında Süleyman Şah vefat edince yerine oğlu Yakub Çelebi geçti. Yakub Bey, Murad Hüdavendigâr Kosova Savaşı'nda şehit düşünce (1389) Osmanlılara verilen şehirlerden bazılarını ve Kütahya'yı geri aldı. Ancak Rumeli'de durumu düzelterip Sırplarla anlaşılan Sultan Yıldırım Bayezid, Anadolu tarafına geçerek, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beyliklerini işgal ederek Germiyan Beyliğini de Osmanlı Devleti'ne kattı.¹⁴⁹

Osmanlı hükümdarı I. Murad zamanında, Germiyan Beyliğinin bir kısmı ilhak edilmiş, Yıldırım Bayezid döneminde ise Menteşe, Saruhan, Aydınogulları gibi Batı Anadolu Beyliklerini Osmanlı sancağı yapılmıştır.¹⁵⁰

Yıldırım Bayezid'in vefatından sonra oğulları arasında karışıklık çıkmıştır. Yakub Bey de önce Karamanoğullarıyla bir ittifak yapmış, ancak daha sonra Çelebi Mehmed tarafına geçmiştir. Bu durum karşısında saldırıya geçen Karamanoğulları Kütahya'yı zapt etmiştir. Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed, Karamanoğulları üzerine yürüyerek Yakub Bey'e yardım etmiş, Yakub Bey, ikinci defa ülkesine sahip

¹⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay., Ankara 2011, s. 45.

¹⁴⁸ Turgut, a.g.m., s. 17.

¹⁴⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 47.

¹⁵⁰ Feridun Emecen, "Beylikten Sancağa Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Bazı Mülâhazalar", *Belleten*, LX/227, Ankara 1996, s. 88.

olup Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. 1429 yılında vefat eden Yakub Bey, ülkesini Osmanlı padişahına bırakmıştır.¹⁵¹

Saruhan Beyi Süleyman Şah, hayırsever, âlimlerle yakından ilgili, ilim adamlarını himaye eden bir beydi. Ahmed-i Dâî, Ahmedî, Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa ve dönemin şairleri Süleyman Şah'ın meclisinde bulunurdu. Şeyhoğlu Mustafa'nın kaleme aldığı "*Hurşid-nâme*" adlı eser bu dönemin önemli kaynaklarından. Süleyman Şah'a sunulmak üzere yazılan bu eser, onun vefatı üzerine Yıldırım Bayezid'e sunulmuştur.¹⁵²

Ayrıca, Şeyhoğlu Mustafa, Süleyman Şah'ın isteği üzerine bir doğu klasiği olan; *Merzubannâme* ve *Kâbusnâme* adlı eserlerin tercümesini yapmıştır. Yıldırım Bayezid döneminde ise Türk dilinde çok önemli bir yere sahip olan *Kutadgu Bilig*'den sonra, Türk diliyle yazılmış en önemli siyasetnâme özelliği taşıyan *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Umerâ*'yı kaleme almıştır. Germiyanogulları döneminde ilmî ve edebî çalışmalar oldukça yaygındı. Türk dilinin büyük bir gelişme gösterdiği bu bölgede Şeyhî Sinan, Ahmedî Dâî, Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa gibi şairler ve müellifler bu bölgede yetişmişlerdir. Bu müellifler Germiyanogulları adına önemli eserler yazmışlardır. Süleyman Şah'ın isteği üzerine Şeyhoğlu'nun tercümeler yaptığı, Şeyhî Sinan'ın II. Yakub Bey'in musâhibi (sohbet arkadaşı) ve hekimi olduğu, Ahmedî Dâî'nin II. Yakub'un emriyle *Tabir-nâme*'yi Farsçadan Türkçe'ye çevirdiği bilgilerimiz arasındadır. Ahmedî'nin de İskendernâme adlı eserini Süleyman Şah adına yazmaya başladığı bilinmektedir. Bahsi geçen müellifler daha sonra Osmanlı'ya bağlanmışlardır.¹⁵³

Buradan da anlaşılacağı üzere, Germiyanogulları'nın Osmanlı ilim ve kültür hayatında büyük bir katkısı olduğu görülmektedir. Beyliğin Sandıklı, Uşak, Kula, Kütahya, Afyon, Denizli gibi şehir ve kasabalarda birçok eseri bulunmaktadır. Yakup Bey'in, ayrı bir yere sahip olan Taş Külliyesi de kültür mirasımız açısından önemli bir yere sahiptir.

¹⁵¹ Kesik, a.g.e., s. 229.

¹⁵² Varlık "Germiyanogulları", s. 33-35.

¹⁵³ Ali Akar, "Anadolu Beylikleri Döneminde Türk Dili" *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 925.

O dönem Kütahya ilmî ve edebî faaliyetlerin merkezi konumundadır. Beyliğin en önemli kurumları olan ve bugün Demirkapı Medresesi olarak bilinen Vâcidiye Medresesi, II. Yakub Bey Medresesi bu devirde faaliyet göstermiştir. Bu medreseler naklî ilimlerin yanında hey'et ve astronomi ilminin de öğretildiği kurumlardır. Dönemin ilim adamlarından Abdülvâcid, (1403) fıkıh alanında *Şerhu'n nikaye* ve astronomi konusunda Çaminî'nin *Mülahas* adlı eserine de şerh yazmıştır. Kütahya'da bulunan ve adı geçen diğer medreseler de şunlardır; Balabâniye Medresesi, Germiyanoglu Yakub Bey Medresesi, İshak fakih Medresesi. Balabâniye Medresesi, Kütahya merkezde olmakla beraber yok olmaya yüz tutmuş durumdadır. Balaban Paşa ve Nallı Medresesi olarak bilinen yapının kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Germiyanoglu Yakub Bey Medresesi de şehir merkezinde bulunmaktaydı. Merkez mescidi ve türbesi dışında diğer bütün bölümleri bugüne kadar gelememiş ve ortadan kalkmıştır. İshak Fakih Medresesi Kütahya şehir merkezinde, İshak Fakih Mahallesi'nde bulunmaktadır. Karşısında İshak Fakih Camisi yer almaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere İshak Fakih tarafından yaptırılmıştır.¹⁵⁴

1.3.2.3. Menteşeoğulları Beyliği

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun güneybatı ucunda, merkezi Fethiye olmak üzere, Muğla Milas, Peçin, Balat, Çine, Tavas ve Köyceğiz kasabalarının da içinde olduğu bölgeye kurulan Menteşeoğulları Beyliği'nin, 1280'li yıllardan sonra bu bölgede faaliyet gösterdiği tahmin edilmektedir.¹⁵⁵

Anadolu beylikleri, "Ulu Beg" denilen, yaşça büyük bir emir tarafından yönetilmekteydi. Menteşe Beyliği de bu şekilde; sikke kestiren, hutbede adı okunan, antlaşmalar yapan bir "Ulu Beg" tarafından yönetilmiştir. Milas, Menteşe Beyliği'nin başkenti konumundaydı.¹⁵⁶

Yeterli şecere bilgisine sahip olunmadığından dolayı, kesin bilgi olmamakla birlikte, beyliğin kurucusu olarak Menteşe Bey'in adı geçmektedir. Tarihçi Pachymeres'in ifadesine göre Menteşe Beyliği "Sahil Beyi" unvanını taşıyan biri

¹⁵⁴ Kesik, a.g.e., s. 231.

¹⁵⁵ Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Timaş yay., İstanbul 2016, s. 225.

¹⁵⁶ Erdoğan Merçil, "Menteşeoğulları", *DİA*, C. 29, TDV yay., Ankara 2004, s. 152-153.

tarafından teşekkül edilmiştir.¹⁵⁷ Mentешеoğulları, denizci beylikler arasında dikkat çekmektedir.¹⁵⁸

İbrahim Hakkı Uzunçarşılı ve Paul Wittek'in, Mentешеoğulları şeceresinin geçtiği en güvenilir kaynağı olarak gösterdikleri bir kitabede şu bilgiler verilmektedir; “*Ahmed Gazi ibn Mentеше ibn Albistan ibn Karabey/Kuru Bey*”. Wittek ve Uzunçarşılı Mentеше ailesinin üst ismini okuma konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Wittek bu bilgilerin sadece kitabede bulunup, başka belgelerde bulunmamasından yola çıkarak, ismin sonradan idhal olabileceğini, Elbistan'ın bir yer ismi olmasından dolayı ailenin menşeinin buradan çıkmış olabileceğini savunmaktadır.¹⁵⁹

O dönem kaynaklarının yetersizliği sebebiyle, Mentеше Bey'in kimliğinin kesin olarak tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, araştırmalar onun atalarının Türkiye Selçuklu hükümdarları tarafından batı uç kesimlerinin ikta olarak verildiğini göstermektedir.¹⁶⁰

Mentеше ismi, Türkler arasında sevilen bir erkek ismi olarak kullanılan “Mim-taş (Bin taş) veya “Mengü-taş” (ölümsüz ebedî taş) sözüyle ilgili gözükmektedir. Zira Horosan'dan Anadolu'ya gelmiş olan Hacı Bektaş-ı Veli'nin kardeşinin adı “Menteş”tir.¹⁶¹

Şimdiki Muğla vilayeti, 1261'den sonra sahil kısımlarından başlayarak Türklerin hücumlarına uğramıştır. Bizans imparatoru olan VIII. Mihail, Türkleri Karya'dan (Muğla) çıkarmak için oğlu Andronikos'un komutasında bir ordu göndermiş, ancak Türk kuvvetleri, Tral (Aydın) ve yakınındaki Tise (Güzel Hisar) dolaylarını zaptetmişlerdir.¹⁶² Akdeniz ve Ege kıyılarını ele geçiren Mentеше Beyliği, bu sahillerde donanma kurarak korsanlık faaliyetleri yapmışlardır. Bu sebeptendir ki Mentеше Bey'e “Sahil Beyi” denilmiştir.¹⁶³

¹⁵⁷ Kesik, a.g.e., s. 213.

¹⁵⁸ Emecen, a.g.e., s. 225.

¹⁵⁹ Turgut, a.g.m., s. 58.

¹⁶⁰ Emecen, a.g.e., s. 225.

¹⁶¹ Koca, a.g.e., s. 161.

¹⁶² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...*, s. 70.

¹⁶³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK yay., Ankara 1988, s. 63.

Daha önce zikrettiğimiz gibi, Menteşe Bey'in tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, 1293 yılından sonra vefat ettiği düşünülmektedir. Menteşe Bey'in Mesud ve Kirman (Kerman) adında iki oğlu vardır. Kendisinin vefatından sonra yerine oğlu Mesud Bey geçmiştir. Diğer oğlu Kirman ise Föke'de (Finike) hüküm sürmüştür. Mesud Bey 1300 yılında Lodos'un önemli bir kısmını ele geçirmiş, aynı yıllarda da Girit ve Menteşe Beyliği arasında ticari ilişkiler başlamıştır. Mesud Bey'in vefatı 1319 yılından önce olduğu tahmin edilmektedir. Onun vefatından sonra yerine altı oğlundan biri olan Şücaeddin Orhan geçmiştir. Bu dönemler Papa tarafından Haçlı Seferlerinin düzenlendiği dönemlerdir. İbn Battuta 1333 yılında, Batı Anadolu gezisi sırasında Peçin'de Orhan Bey'i ziyaret etmiş, onu "Milas Sultanı" olarak zikretmiştir. Orhan Bey'in vefatından sonra yerine oğlu İbrahim geçmiştir. 1344 yılında İzmir Haçlı donanması tarafından Aydınoğullarının elinden alınmıştır. Bundan dolayı Girit ve Menteşeoğulları arasındaki ticaret bir süre kesilmiş, Aydınoğulları ve Menteşeoğulları birleşerek Girit'e saldırmışlardır.¹⁶⁴

İbrahim Bey 1360 yılından bir müddet sonra vefat etti. İbrahim Bey'den sonra Menteşe Beyliği parçalandı. Onun vefatından sonra oğulları Mehmed Bey, Musa Bey ve Ahmed Bey Menteşe Beyliğinde hüküm sürmüşlerdir. Farklı yerleri idare eden bu beylerden Musa Bey'in Balat ve Milas taraflarını, Mehmed Bey'in de Muğla ve Çine Bölgesini, Ahmed Bey'in ise Meğri ve Marmaris taraflarında hüküm sürdükleri anlaşılmaktadır. Musa Bey ise "Ulu Beg" olarak 1358-1359 yılında Kandiye Dukası Pietro Bador ile bir anlaşma yaptığı görülmektedir. Ahmed Bey, babası İbrahim Bey'in vefatından sonra hüküm sürdüğü Meğri ve Marmaris dışında hâkimiyet alanını genişletmeye başlamıştır. Ahmed Gazi'nin Peçin'de yaptırdığı 1375 tarihli medreseden Milas ve Peçin'i idare ettiği anlaşılmaktadır. Menteşe Beyliği Ahmed Bey zamanında güçlenmeye başlamış, Ege adalarından haraç alacak seviyeye gelmiştir.¹⁶⁵

Ankara Savaşı'nın (1402) ardından Menteşe Beyliği'nin başına geçen İlyas Bey, Aydınoğullarının başında olan II. Umur Bey'e destek oldu. İlyas Bey Fetret döneminde İsa Çelebi'yi desteklemiş, bununla birlikte Mehmed Çelebi'nin karşısında

¹⁶⁴ Fatih Sarıkaya, *Anadolu Beyliklerinde Dini Hayat, (Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Saruhanogulları)*, , Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa 2016, s. 170-171.

¹⁶⁵ Sarıkaya, a.g.t., s. 173.

Aydınoğulları ve Saruhanoğullarıyla ittifakta bulunmuştur. Ancak Çelebi Mehmed müttefik olan bu beylikleri yenince İlyas Bey onu tanımak zorunda kalmıştı. Çelebi Mehmed 1413 yılından sonra hâkimiyeti eline almış, İlyas Bey de Osmanlı Devleti'nin vassalı olarak kalmıştır.¹⁶⁶

İlyas Bey, 1415 yılında oğulları Leys ve Ahmed'i Osmanlı sarayına gönderdi. İlyas Bey'in 1421'de vefat etmesi üzerine bu iki oğlu Edirne'den kaçıp, beyliğin başına geçtiler. II. Murad, 1424'te Menteşe topraklarını ele geçirdi ve bu iki kardeş de hapse atıldı. Böylece Menteşe Beyliği de sona erdi.¹⁶⁷ Ancak beylik tam olarak, Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı Devleti'ne ilhak olunmuştur.¹⁶⁸

Menteşe Beyliği, Osmanlı topraklarına sancak olarak katılmış, belge ve kroniklerde Menteşe Vilayeti, Menteşe Livası, İli, Menteşe Sancağı adlarıyla yer almıştır.¹⁶⁹

Menteşe Bey, Batı Anadolu'ya yerleşen ve ilk beylik kuranlar arasındadır. Menteşe Beyliği'nin kurulduğu coğrafyanın fiziki şartlarından dolayı Türk göçlerinin Anadolu'nun diğer bölgelerine göre daha az olmasına neden olmuştur. Bu coğrafi koşullardan dolayı, doğudan batıya doğru gelen dervişlerin ve din adamlarının bu bölgeyi tercih etmemelerine neden olmuştur. İleriki dönemlerde beyliğin merkezî şehirlerinin oluşması, ayrıca beylerin dinî şahsiyetlere hürmetkâr davranması bu bölgeye olan ilgiyi de arttırmıştır. Mevlâna'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin Menteşe coğrafyasına geldiği bilinmektedir. Ulu Arif Çelebi Milas'a geldiği sırada Beyliğin başında Mesud Bey bulunmaktaydı. Ancak Mesud Bey dönemi, dinî eserler verme açısından kısır bir dönem olmuştur.¹⁷⁰

Mesud Bey'in Balat'ta inşa ettirdiği Hisar Camii vardır. Caminin doğusunda bulunan mescidin de yine onun tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Menteşe hükümdarı Orhan Bey, dinî şahsiyetleri barındırma, cami, zaviye ve medrese gibi

¹⁶⁶ Sarıkaya, a.g.t., s. 172-173.

¹⁶⁷ Merçil, "Menteşeoğulları", a.g.m., s. 152-153.

¹⁶⁸ Koca, a.g.e., s. 164.

¹⁶⁹ Zekai Mete, "Menteşe", *DİA*, C.26, TDV yay., Ankara 2004, s. 150-152.

¹⁷⁰ Sarıkaya, a.g.t., s. 175-176.

eserler yaptırmakta gayretli olan beylerden biridir. Orhan Bey'in Menteşe Beyliğinin başında olduğu dönemde İbn Battuta bu toprakları ziyaret etmiştir.¹⁷¹

Battuta eserinde bu coğrafya ile ilgili izlenimlerini şöyle nakletmektedir;

*“Milas’a doğru yola çıktık. Burası Anadolu ülkesinin en güzel ve en büyük şehirlerinden biri olup suyu bol, meyvesi bol, bahçesi boldur. Orada Ahi yiğitlerinden birinin tekkesine indik. Burada İkrâm ve iltifatlarla karşılandık. Temizliğe ve misafire ihtimamları ileri seviyedeydi. Bize çok hürmet edildi. Milas şehrinde dindar kişilerden Baba Süsteri ile tanıştım. Yaşının yüz elliden fazla olduğu söylenmektedir. Ama gücü kuvveti yerinde aklı sağladı. Bize hayır dua etti. Onun duasının olumlu etkisi ve bereketi zamanla gerçekleşti.”*¹⁷²

İbn Battuta Seyahatnamesinde, Şücaeddin Orhan Bey'den Milas'ın kerem ve iyilikler sahibi beyi olarak söz etmektedir. İlme ve ilim adamlarına karşı olan muameleden şu şekilde bahsetmiştir. *“Saygın fakihlerden oluşan bir grup bulundurduğu gibi onlara da çok ilgi ve hürmet gösterir. Çeşitli ilimlere vâkıf, fazilet sahibi fakih Harezmi bunlardandır.”*¹⁷³

Tahta ve taş oymacılığında, Karaman, Eşref ve Aydınoğullarıyla birlikte Menteşeoğulları da ileri bir seviyedeydi. Ahmed Gazi Camii bu camilerden biridir. XIV. yüzyılda Menteşeoğulları döneminde 1378'de Ahmed Gazi Bey tarafından yaptırılmıştır.¹⁷⁴

Menteşeoğulları, millî kültüre de hizmet etmişler ve adlarına Türkçe eserler tercüme ettirmişlerdir. İlyas Bey devrinde Abdüllatif ve Molla Hızırşah gibi Menteşe Beyliği'nde yetişen, Mısır'da eğitim gördükten sonra tekrar Anadolu'ya dönerek büyük hizmetler yerine getiren önemli âlimler vardır.¹⁷⁵

Menteşeoğullarının merkezi özellikle Orhan Bey zamanında Harezmi ve Türkistan gibi önemli kültür merkezlerinden gelen fakihlerle dolmuştur. İlyas Bey döneminde Şirvanlı Mehmed b. Mehmed'in, İlyas Bey adına *İlyasîye* adı verilen

¹⁷¹ Sarıkaya, a.g.e., s. 178-179.

¹⁷² İbn Battuta, *Seyahatname (1304-1369)*, çev. Ali Murat Güven, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2006, s. 411.

¹⁷³ Battuta, a.g.e., s.210.

¹⁷⁴ Semavi Eyice, “Ahmet Gazi Camisi”, *DİA*, C. 2, TDV yay., İstanbul 1989, s. 68-69.

¹⁷⁵ Mustafa Daş, “Menteşeoğulları Beyliği”, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin, Grafiker yay., Ankara 2017, s. 172.

muhtasar bir tıp kitabı tercümesi vardır. Millî dile büyük önem veren İlyas Bey, Arapça yazılmış olan bu eseri tercüme ettirerek Türkçe'ye kazandırmıştır.¹⁷⁶

Diğer beylikler gibi Mentеше Beyliği de ilme, mimariye önem vermiş, ülkelerini birçok mimarî eserlerle süslemişlerdir. Beylik, edebî şahsiyetleri himaye ederek kendi adlarına bazı eserleri Türkçe'ye çevirtmişlerdir. Gıyaseddin Mahmud adına Farsça'dan *Baznâme* ismiyle bir kitap tercüme edilmiştir. İlyas Bey'in yirmi yıla yakın beyliği sırasında sanat değeri yüksek bir camii, medrese ve imaret inşa ettirdiği (1404) Muğla'nın Turgut nahiyesinde bir cami yaptırdığı bilinmektedir.¹⁷⁷ İlme ve ilim adamlarına değer veren İlyas Bey'in sarayının bir kültür merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Mentеше Beyliği kültür çevresinde sadece tercüme çalışmaları yapılmamış, çeşitli eserler de kaleme alınmıştır. Bunların en önemlisi olan da Ahîliğin nizamnâmelerinden biri olan Yahya İbn Halil el-Burgâzî'nin *Fütüvvetnâme*¹⁷⁸'sidir. Türkçe olarak kaleme alınan bu eser, XIV. yüz yılın sonlarına doğru Milas'ta kaleme alınmıştır.¹⁷⁹

1.3.2.4. Saruhanoğulları Beyliği

Eski Lidya kıtasında teşekkül eden Saruhanoğulları, Batı Anadolu'da içeriden Ege sahillerine doğru yayılarak Manisa, Menemen, Gördes, Demirci, Nif, Turgutlu, Tarhanyat, (Ilıca) Akhisar gibi başlıca şehirlere sahip olmuşlardır. Beyliğin kurucusunun, Harezmi kumandanyken, Selçukluların hizmetinde olan "Saruhan" isimli bir kumandanın torunu olduğu zannedilmektedir. 1305 yılında fütûhat yapan beyliğin başında Saruhan Bey bulunmaktaydı. Saruhan Bey Manisa'yı kendi beyliğine merkez yapmıştır. Denizciliğe başlayan Saruhan Bey tesis ettiği donanmayı Nakos, Foça ve Sakız'daki Cenevizlileri ve Midilli'yi vergiye bağlamıştır. Bazen yalnız bazen de Aydınogulları donanmasıyla birlikte deniz seferleri yapmışlardır. Meşhur seyyah İbn Battuta Manisa'ya geldiğinde (1332) Foçalıların her yıl Saruhan Bey'e vergi

¹⁷⁶ Mustafa Çetin Varlık, "Menteşe Oğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.8, Çağ yay., İstanbul 1992, s. 535.

¹⁷⁷ Emecen, a.g.e., s. 232

¹⁷⁸ Abdülbaki Gölpınarlı'nın "Burgâzî ve Fütüvvet-Nâmesi" adıyla bir makalesi mevcuttur. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.14, S. 1-4, İstanbul 1953.

¹⁷⁹ Koca, a.g.e., s. 165.

verdiklerini belirtmiştir.¹⁸⁰ Bu beylik, Adalar Denizi'ne, Balkan coğrafyasına bile sefer düzenlemiştir.¹⁸¹

Saruhanogulları 1300 yıllarında Manisa bölgesinde faaliyet göstermiş, Manisa'yı zapt ettikten sonra bölgedeki Türkmen beyliklerinden biri olmuştur. Aynı zamanda yakın komşuları Aydınoğulları ile de müşterek hareket etmişlerdir. Beylik, genellikle uç bölgesindeki diğer beyliklerle de iyi geçinmeye çalışmıştır.¹⁸²

Saruhan Bey Manisa'yı fethettikten sonra burayı başkent yaptı. Saruhanogulları, Aydınoğullarıyla birlikte hareket ederek beyliğin sınırlarını çok kısa bir sürede Alaşehir'den İzmir ve diğer Ege kıyılarına kadar genişlettiler. Saruhan Bey Türk adetleri gereği topraklarını kardeşlerine bölüştürdü. Kendisi Manisa'da hüküm sürmüş, Demirci taraflarını kardeşi Çuha Bey'e, Nif'in (Kemalpaşa) yönetimini ise diğer kardeşi Ali Paşa'ya verdi.¹⁸³

Saruhan Bey'in vefatından sonra oğlu Fahreddin İlyas Bey yerine geçti. İlyas Bey'in zamanında çok önemli faaliyetler yapılmamıştır. İlyas Bey 1364 yılında vefat ettikten sonra da tahta oğlu Muzafferüddin İshak Bey geçti. Kıbrıs kralının İskenderiyeyi işgali üzerine, Memlük sultanı tarafından Frenklere cihad açılması için Anadolu beylerine gönderdiği mektuptan, İshak Bey'in 1366 tarihinde hükümdar olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi hakkında fazla bir bilgiye sahip olunamayan İshak Bey'in Manisa'ya yaptırmış olduğu tesislerde kendisine, Sultan-ı Âzam, Mücahid, Gazi gibi unvanların verildiğini görülmektedir. İshak Bey 1388 yılında vefat etmiş, Manisa'da inşa ettirdiği medresesinin yanındaki türbesine defnedildi. İshak Bey'in Hızırşah ve Orhan adlarında iki oğlu vardı. Onun vefatından sonra yerine oğlu Orhan Bey geçti. Kosova Savaşı'ndan sonra Yıldırım Bayezid Anadolu'ya geçerek Aydın, Germiyan ve Saruhan beylikleri üzerine yürümesi üzerine Orhan Bey kaçtı ve memleketi, Karasi sancağıyla beraber Bayezid'in oğlu Ertuğrul'a teslim etti. Beylik, 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Timur tarafından Orhan Bey'e geri verildi.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...*, s. 84-85.

¹⁸¹ Cafer Çiftçi, "XIV. Yüzyılda Anadolu'da Uç Beyliklerinin Siyasî ve İktisadî Faaliyetleri", *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 610.

¹⁸² Emecen, a.g.e., s. 206.

¹⁸³ Kesik, a.g.e., s. 244.

¹⁸⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 74.

Orhan Bey'in kardeşi Hızır Şah ile mücadele ettiği zannedilmektedir. Hızır Şah Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat kavgasında İsa Çelebi'yi destekledi. Bu destekten dolayı da Çelebi Mehmed tarafından yakalandığı bir hamamda öldürüldü. Öldürüleceğini anlayan Hızır Şah'ın iki vasiyeti oldu. Biri; babasının yanına defnedilmek, diğeri de yaptırmış olduğu vakıflara riayet olunmasıdır. Çelebi Mehmed, her iki vasiyeti de yerine getirdi. Saruhan Beyliği, Hızırşah'ın ölümünden sonra Osmanlı hâkimiyetine geçti.¹⁸⁵ İbn Fazlullah el-Ömerî tarafından kaleme alınmış olan,¹⁸⁶ *Mesalikü'l Ebsar* adlı eserde geçen bilgilere göre XIV. yüzyılın ortalarına doğru Saruhanoğullarının idaresinde on beş şehir, yirmi kale, okçulukta usta birçok yaya ve atlı askerî donanması vardır.¹⁸⁷

Manisa, Saruhanoğullarının merkezi olarak gelişme göstermiş, ilk defa Yıldırım Bayezid zamanında (1389-1390) Osmanlı yönetimine girmiştir. Osmanlı idaresinin tam olarak 1415 yılından biraz önce kurulabilmiştir. Osmanlı hâkimiyetine giren Manisa'nın karşı karşıya kaldığı ilk mesele Şeyh Bedreddin'in müridlerinden olan Torlak Kemal'in yakalanıp Manisa'da idam edilmesidir.¹⁸⁸

Şeyh Bedreddin'in müritlerinden olan Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in ihtilâl başarılarından kaygılanan Sultan Çelebi Mehmed, şeyhin üzerine büyük bir kuvvet göndererek Karaburun'da olan Börklüce Mustafa ve Manisa'da bulunan Torlak Kemal'i kuvvetlerini mağlup etmiştir.¹⁸⁹

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişmesi aşamasında olduğu gibi Saruhanoğullarında da Gâziyân-ı Rum, Ahiyan-ı Rum ve Abdalân-i Rum gibi grupların savaşlarda bulunduğu görülmektedir. Saruhan Beyliği bu topluluklardan gazalarda ve seferlerde faydalanmakla beraber, onların mücadele kudretlerini de arttırmışlardır. Saruhan Beyliği hüküm sürdükleri sürece yaptıkları bağışlara ve mülknâmelere bakılacak olursa abdallar, ahiler ve gazilerin, beyliğin kurulma ve yayılmasında nasıl bir katkıları olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 75.

¹⁸⁶ Eymen Fuâd Seyyid, "Mesâlikü'l-Ebsâr", *DİA*, C. 26, TDV yay., Ankara 2004, s. 265-266.

¹⁸⁷ Mustafa Çetin Varlık, "Saruhanoğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 8, Çağ yay., İstanbul 1992, s. 539.

¹⁸⁸ Feridun Emecen, "Saruhanoğulları", *DİA*, C. 27, TDV yay., Ankara 2003, s. 583-588.

¹⁸⁹ Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *DİA*, C.5, TDV yay., İstanbul 1992, s. 331-334.

¹⁹⁰ Varlık, "Saruhanoğulları", s.544.

Saruhanogullarından İshak Bey, kendini medenî ve kültürel faaliyetlere vermiş, Manisa'da Ulu Camii, medrese, mevlevîhane gibi önemli eserler yaptırmıştır.¹⁹¹ Manisa'da birçok eser yaptıran İshak Bey, yaptırdığı Ulu Camii'nin yanındaki medresenin bahçesindeki türbenin görünüşünden, sanduka ve külahlar üzerinde yeşil çuha ve sarıkların bulunması, İshak Bey'in Mevlevîliğe intisap ettiğini göstermektedir.¹⁹²

Çok uzun bir ömür sürmeyen Saruhanogulları Beyliği, mimarî açıdan çok yoğun bir faaliyette bulunmamıştır. Mimari eserleri tam olarak katalog haline getirilmemiş ve günümüze kadar da çok az sayıda eser gelebilmiştir. Günümüze gelen eserlerden biri de Sipil Dağı'nın eteklerine yapılmış olan Ulu Camii Külliyesidir. Saruhanogulları mimarisinin Manisa Ulu Camii ve Mevlevihanesi dışında önemli çalışmalar ortaya çıkardıkları söylenemez. Dere Mescidi adıyla bilinen İshak Çelebi'nin hanımı Gülgün Hatun'un yaptırdığı bir mescid de vardır. Saruhanogulları devrinde yapılmış Attar Hoca Camii ve Hâki Baba mescidi özgünlüklerini yitirmiş durumdadır. Batı Anadolu'nun beylikler dönemi özelliklerini paylaşan Saruhan Bey Türbesi ve Revak Sultan Türbesi de Saruhan Beyliği yapılarındandır. Vakıf kayıtlarından edinilen bilgilere göre, Hızır Şah'ın Kemâliye ve Adalarda medrese ve imareti, Yakup Bey b. Devlet Han'ın Demirci'deki camisi, Emet b. Osman'ın Nif'teki camisi, Köse Bahşi'nin Menemen'deki mescidi bu eserlerden bazılarıdır.¹⁹³

Manisa'nın Saruhanogullarının fethinden sonra Müslüman nüfus şehirde artış göstermiştir. Beylik bölgeyi ele geçirdikten sonra iskân faaliyetleri yürütmüştür. Saruhanogulları yöneticileri buraya göç etmiş olan bazı şahsiyetlerin zaviyeler kurmasını teşvik etmişlerdir. Özellikle İshak Çelebi ve Hızır Paşa döneminde iskân politikası daha etkin bir şekilde yürütülmüştür. Beyliğin merkezi olan Manisa ilinde bilinen 24 şahıs hakkında bilgiler mevcuttur. Bu şahıslardan 3 tanesi Hızır Paşa, 18 tanesi İshak Çelebi, 3'ü ise kaynaklarda adı geçmeyen Saruhan Bey'i tarafından Manisa'ya yerleştirildiler. Saruhan beyleri de ilim ve kültür hayatına destek oldular. I. Murat'ın damadı olduğu söylenen Hızır Şah namına Hasan adında birinin yazmış

¹⁹¹ Koca, a.g.e., s. 139.

¹⁹² Nurcan Tezcan, "Manisa Mevlevihanesi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XIV, İstanbul 1994, s. 186-193.

¹⁹³ M. Baha Tanman, "Saruhanogulları (Mimari)", *DİA*, C. 36, TDV yay., İstanbul 2009, s. 170-174.

olduğu bir kaside ile Yakup Bey'in emri üzerine tercüme edilen "*Bahnâme*" adlı bir eser mevcuttur.¹⁹⁴ "*Bahnâme-i Şâhi*" isimli, Naşir-i Tûsî'ye ait olan eser Saruhanoğlu Sultan Yakub bin Devlet Han adına tercüme edilmiştir.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Emecen, "Saruhanoğulları", a.g.m., s. 170-173.

¹⁹⁵ Başka bir kaynakta "*Kitab-ı Bahnâme-i Şâhi*" adlı eserin Sehahüddin adlı bir müellif tarafından tercüme edildiği belirtilir. Ali Akar, Anadolu Beylikler Döneminde Türk Dili, *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002.

İKİNCİ BÖLÜM

II.BEYLİKLER DÖNEMİ TE'LİF ÇALIŞMALARI

Anadolu coğrafyasında birçok devlet kurulup yıkılmış, kurulan devletler bu topraklar üzerinde sayılamayacak kadar ilmî ve kültürel eserler bırakmışlardır. Türk kültür tarihinde ilmî çalışmalar yapanlar arasında Batı Anadolu'da kurulan beyliklerin şüphesiz müstesna bir yeri vardır. Beylikler dönemi Türkçeleşmenin en yoğun olduğu dönemdir.

Anadolu'da Beylikler döneminde yapılan çalışmaların kültürel tarihimizin mihenk taşlarından olduğu muhakkaktır. Bu dönemde yapılan te'lif ve tercüme çalışmaları, Anadolu topraklarında kültürel yapının oluşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Germiyan, Saruhan, Aydın ve Menteşe Beylikleri döneminde yaşamış ve hizmet etmiş birçok ilim adamı, şair, âlim, hekim, devlet adamı bugün bile adlarından söz ettirmektedir. Özellikle tezimizin de konusu olan, Aydınoğulları ve Germiyanogulları Beylikleri'nde bu ilim ve edebiyat erbabının yoğunlukta olduğunu görülmektedir. Ayrıca bu beylikler döneminde eser veren müelliflerin daha sonra Osmanlı Devleti'nde de eserler ortaya koydukları bilinmektedir.

Türk dilinin Orta Asya'dan günümüze gelinceye kadar birçok dil ve kültürle karşılaşarak değişimine ve zenginleşmesine şahit oluyoruz. Önemli sayıda eserin de günümüze kadar geldiğini, bu eserler hakkında akademik ve bireysel çalışmalar yapıldığını, çalışmamızda başvurduğumuz araştırmalarda müşahade ettik.

Türk dili, bünyesine birçok kelimeyi katarken bazı kelimelerin de unutulduğu muhakkaktır. Tarihi süreçte kullanım zorluğu olan kelime ve kavramların yerini başka alternatif kelime ve kavramların aldığını günümüzde de görmekteyiz. Faydalandığımız kaynaklarda bazı eserlerin isimleri geçmektedir. Ancak tarihi süreçte bu eserler muhafaza edilemeyerek kaybolmuş ve günümüze kadar ulaşamamıştır.

Tezimizde, tespit edebildiğimiz eserlerin bir kısmı Arapça ve Farsça'dan çevrilerek Türkçe'ye kazandırılmış eserler olmakla beraber, büyük çoğunluğu da Anadolu coğrafyasında te'lif edilmiş eserlerdir. Yapılan çalışmalarda daha çok sadeleşmeye gidildiği ve mümkün olduğunca Türkçe eserler verilmesi konusunda

bilhassa beylerin teşvik edici oldukları görülmektedir. Bu teşvik neticesinde meydana getirilen eserler kültür tarihimiz açısından önemli bir yere sahiptir.

2.1. TE'LİF ESERLER

2.1.1. Edebî Alandaki Eserler

2.1.1.1. *Bedây'u's-Sihr fî Sanayi'i's-Şîr*

Ahmedî'ye ait olan bu eser, edebî sanatlara ait 72 varaktan oluşan manzum ve mensur, karışık olarak kaleme alınmıştır. Eserin kime ithaf edildiği bilinmemekle beraber Ahmet Ateş¹⁹⁶ İsa Bey adına yazıldığını belirtmektedir. Eserin iki nüshası tespit edilebilmiştir.¹⁹⁷

Farsça bir risale olan eser, Reşîdüddin Vatvat'ın (ö.578/1177-78) Hada'iku's-Sihr adlı eserinin edebî sanatlara dair açıklamalar özetlenmiş, Farsça örnekler de artırılarak meydana getirilmiştir.¹⁹⁸

Ahmedî, beylikler döneminin önde gelen, en çok eser veren âlim ve şairleri arasındadır. Eserlerinin çoğunu Emir Süleyman Şah'a sunmuştur. Şair ayrıca Osmanlı şehzadesi II. Murat'ın Amasya'da hocalığını da yapmıştır.¹⁹⁹

Ahmedî'nin asıl adı İbrahim, lakâbı ise Taceddin'dir. Mısır'da eğitim gördüğü sırada Şeyh Ekmeleddin el Bâbertî'nin öğrencisi olmuş oradan dönüşünde Germiyoğullarına intisab etmiş, sonra da Mir Süleyman'ın hizmetine girmiştir.²⁰⁰

Daha sonra Osmanoğullarına intisab eden Ahmedî'nin bu intisabının tarihi ise bilinmemektedir.²⁰¹

Anadolu beyliklerinin sık sık el değiştirmesi ve bu beyliklerden bazılarının Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da Türk birliğini sağlamak amacıyla Osmanlı topraklarına katılması Ahmedî'nin de eserlerine farklı zamanlarda birçok kişi

¹⁹⁶ Ahmed Ateş, "Konya Kütüphanelerinde Bulunan Yazmalar", *Bellekten*, XVI/61 Ankara 1952, s. 116.

¹⁹⁷ Temizel, "Ahmedî'nin Bedây'u's-Sihr fî Sanâyî'i's-Şî'r İsimli Eserindeki Türkçe ve Farsça Şiirleri", *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Konya 2003, s. 99.

¹⁹⁸ Kut, "Ahmedî", s. 165-167.

¹⁹⁹ Mengi, a.g.e., s. 84-85.

²⁰⁰ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Osman Üçok, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1992, s. 12.

²⁰¹ Kemal Yavuz, "Ahmedî", *DİA*, C. 2, TDV yay., İstanbul 1989 s. 165-167.

hakkında farklı şiirler yazmasına neden olmuştur. Ahmedî eserlerinde padişahlardan Orhan Gazi'ye, Sultan Murat'a ve Yıldırım Beyazid'e saygı için; Germiyan Beyi Süleyman Şah, Emir Süleyman Çelebi, Çelebi Sultan Mehmed, Subaşı, Şücâeddin Süleyman, Ayas Bey ve Timur'a da içinde bulunduğu şartlar ve görevi gereği şiirler yazdığı görülmektedir.²⁰²

Ahmedî, önce Germiyanlı daha sonra Osmanlıya intisap etmiş bir şair olarak, bu özelliğiyle Germiyanlı ve Osmanlı beyliği arasında köprü vazifesini taşıyan şahsiyetlerdendir.

Ahmedî'nin zengin bir külliyyatı mevcuttur. Eserleri; *Dîvan*, *İskendenâme*, *Cemşid ü Hurşid*, *Tervîhu'l Ervah*, *Bedâyi'u'-Sihri fî Sanâyi-'i Şîr*, *Mirkatü'l-Edeb*, *Mîzanü'l-Edeb*'dir. Bazı kaynaklar Ahmedî'ye ait olduğu söylenen "*Kaside-i Sarsarî Şerhi*" ile "*Hayretü'l Ukalâ*" adlı eserlerden bahseder ancak bu eserler bulunamamıştır. Ahmedî, kurucu ve mütefekkir bir şairdir. Siyasî görüşlerini ve bilgece yaptığı tespit ve tasavvurlarını kayıt altına almıştır. Onu ölümsüz kılan eseri ise *İskendernâme*'dir.²⁰³

2.1.1.2. *Dîvan*

Ahmedî tarafından 14. yüzyılda kaleme alınan *Dîvan*, tamamıyla henüz yayınlanmamış bir hayli hacimli bir eserdir.²⁰⁴ *Dîvan*²⁰⁵; kasîde, tevhid, naat, muhannes, gazel, terki-i bend ve terci-i bendlerden oluşmaktadır. Kasideler alfabetik sıraya göre dizilmişlerdir.²⁰⁶

9 bin beyit civarında olan eseri, altı nüshası üzerinden Yaşar Akdoğan ve Tunca Kortantamer ortak bir doktora çalışmasıyla tanıtmışlardır. Yaşar Akdoğan eseri dil yönüyle incelemiş ve bir sözlük ortaya koymuştur. Bu çalışmada ayrıca metinlerde geçen ayet ve hadisler, Arapça ve Farsça şiirler, Türkçe deyimler ve atasözleri tespit

²⁰² Temizel, *Ahmedî'nin Bedâyi'u's...*, s. 92.

²⁰³ Bilal Kemikli, "Bir Kurucu Şair: Ahmedî Dönemi ve Eserleri" *Ahmedî Sempozyumu*, (Sivas, 2 Mayıs 2018), ed. Alim Yıldız, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2018, ss. 9-16.

²⁰⁴ Günay Kut, "Ahmedî", *DİA*, C. 2, TDV yay., İstanbul 1989, s. 165-167.

²⁰⁵ Bu eser hakkında Tunca Kortantamer'in makalesi; "Yeni Bilgilerin Işığında Ahmedî'nin Hayatı", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, İzmir, C.2, 1980; Eski Türk Edebiyatı-Makaleler, s. 1-30. Yaşar Akdoğan'ın; Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Divânı ve Dil Hususiyetleri: Gramer, Sentaks, Sözlük, I-II*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili, 1979, S. XLV, s.485; 860.

²⁰⁶ Temizel, *Ahmedî'nin Bedâyi'u's...*, s. 93.

edilmiştir. Kortantamer eserin altı nüshasından Ahmedî'nin dinî ve dünya görüşünü, yazarın biyografisini ortaya koymaya çalışmıştır. Eserin bilinen nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 1082, İslâmi Eserler 2010, Süleymaniye Dügümlü Baba 401, Topkapı Sarayı 2261,(k.1015?), British Museum or. 4127 numaralarında kayıtlıdır.²⁰⁷

2.1.1.3. Farsça Dîvan

Ahmed-i Dâî'ye ait olan bu eser Çelebi Mehmed'in tahta çıkması üzerine Hacı Halil Bey'e sunulmuştur. Yazılış tarihi 1413'tür. Dîvan, 10 kasîde, 24 gazel ve bazı tamamlanmamış şiirlerden meydana gelmiştir.²⁰⁸

Eserin bilinen tek nüshası Bursa'da Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ali Nihat Tarlan bu nüshayı esas alarak yeni bir nüsha ortaya çıkartmıştır. Bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Tarlan, no. 187) bulunmaktadır.²⁰⁹

15. yüzyılda yaşamış olan Ahmed-i Dâî'nin, ortaya koyduğu eserlerden anlaşıldığı kadarıyla onun Germiyan beyi II. Yakub, Osmanlı sultanlarından Mehmed Çelebi, Emir Süleyman ve II. Murad Dönemlerinde yaşadığı anlaşılmaktadır.²¹⁰

Ahmed-i Dâî, 14. yüzyılın sonlarında, 15. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Kendisi hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur. Eserleri ise; *Türkçe Dîvan*, *Farsça Dîvan*, *Çeng-nâme*, *Câmasb-nâme*, *Ukûdü'l-Cevâhir*, *Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil*, *Mutahebât*, *Eşgal-i Nâsir-i Tûsî*, *Tezkiretü'l Evliya Tercümesi*, *Teressül*, *Tâbirnâme Tercümesi*, *Miftahü'l Cenneh*, *Tıbb-ı Nebevî Tercümesi*, *Vesîletü'l-Mülük fî Ehli's-Sülük* tür.²¹¹

Kaynakların hepsi Ahmed-i Dâî'yi Germiyanlı olarak göstermektedir. Âlî ve Sehî'nin anlattıklarına göre Dâî, Germiyan beyliğinde bir süre kadılık görevi yapmıştır. Süleyman Şah'ın 1387 yılında vefatından sonra II. Yakub Dâî'yi

²⁰⁷ Melike Erdem Günyüz, "Ahmedî Dîvanı'nın Tahlili", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 13.

²⁰⁸ Günay Kut, Ahmed-i Dâî, *DİA*, C. 2, TDV yay., İstanbul 1989, s. 56-58.

²⁰⁹ Kut, *Ahmed-i Dâî*, s. 56-58.

²¹⁰ Aydın, a.g.e., s. 43.

²¹¹ Kut, *Ahmed-i Dâî*, s. 56-58.

himayesine almıştır. Dâî'nin ölüm tarihi hakkında bilgi mevcut değildir. Ancak son çalışması *Tezkiretü'l Evliya* olduğuna göre o tarihten sonra uzun yaşamamış olmalıdır.

Germiyan Beyi, I. Murad, II. Yakub, Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman Şah ve II. Murad dönemlerinde de bulunduğu söylenmektedir. Germiyan topraklarının Osmanlı'ya katılması sonucunda Dâî'nin de muhtemelen Kütahya'da tanıştığı Emir Süleyman'ın yanına gitmiştir. Müellif, Osmanlı tarihinin bazı dönemlerini de nazım olarak kaleme almıştır.²¹²

2.1.1.4. *Hurşid-nâme*

Hurşid-nâme (Hurşîd-i Feraşâd) Şeyhoğlu Mustafa tarafından 1387 yılında kaleme alınmıştır. 7.903 beyitten oluşan mesnevi, bir aşk hikâyesini içermektedir. Eserde hiç görüşmeden birbirlerine âşık olan Mağrip sultanının oğlu Feraşad ile Acem Şahı Siyavuş'un kızı Hurşid'in maceralarını anlatır. Eserde kişiler İslâmi bir kimliğe sahiptir.²¹³ Eserin yazımına Süleyman Şah zamanında başlanmış ancak 1387 senesinde tamamlanmıştır. Mesnevî, aruz vezninde mefâ'ilün/mefâ'ilün/fe'lün kalıbıyla yazılmıştır. Şeyhoğlu eserinde belirttiğine göre, Anadolu'da Türkçe konuşulmasından dolayı eserini Türkçe yazdığını söylemiştir. Hurşid-nâme, anlatımındaki yalınlığı, atasözleri ve deyimlerle güçlendirilmiş olması sebebiyle başarılı bir Mesnevî eserdir.

Müellifin kendisinin de belirttiği üzere Anadolu'da halkın Türkçe konuşması yazılan eserlerin Türk dilinde olmasını gerekli kılmıştır. Bu da göstermektedir ki halk, te'lif edilen eserlerden haberdardır ve bu eserlerden faydalanmaktadır.

Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa'dan kısaca bahsedecek olursak; Germiyanoglu sarayında defterdarlık ve nişancılık görevleri yapmış, Mehmed Bey ve Süleyman Şah zamanlarında da bulunmuştur. *Hurşidnâme* adlı eserini Germiyan Beyi adına yazmaya başlamış ancak onun vefat etmesi üzerine eserini Osmanlı sultanı Yıldırım Bayezid'e takdim etmiştir. Şeyhoğlu eserlerinde atasözleri ve halk tabirlerine yer vermiş ve isimlerini Türkçe yazmakla övünmüştür.²¹⁴ Yazmış olduğu eserler; *Hurşid Nâme*

²¹² Kut, *Ahmed-i Dâî*, s. 56-58.

²¹³ Kemal Yavuz, "Şeyhoğlu", *DİA*, C. 39, TDV yay., İstanbul 2010, s. 88-89.

²¹⁴ Yavuz, "Şeyhoğlu", s. 88-89.

(*Hurşid ü Feraşâd*) *Kenzü'l Küberâ ve Mehekkü'l Ulema*, *Merzubannâme* ve *Kâbusnâme* çevirileridir.²¹⁵

Yazmış olduğu *Kenzü'l Küberâ* adlı eserinde altmış iki yaşında olduğunu belirten Şeyhoğlu Mustafa, bu bilgi ışığında 1340 yılında doğmuş olmalıdır. *Hurşidnâme*'sindeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla soyu “ulu kişilere” dayanmaktadır. “Şeyhoğlu” mahlasını da bu sebeple kullandığı anlaşılmaktadır. İyi tahsil görmüş olup, Arapça ve Farsça dillerine hâkimdir. Germiyanlı sarayında nişancılık ve defterdârlık görevlerinde bulunmuştur. Gençliğinden itibaren Paşa Ağa b. Hoca Paşa'nın himâyesi ve ihsanların nail olmuştur. Kendisinin 1401 yılından sonraki hayatı hakkında bilgilere rastlanmamaktadır. Şeyhoğlu Mustafa âlim ve sanatkâr yönüyle dikkat çekmektedir. Eserlerinde didaktik yönü ağır basmakla birlikte Türkçe'yi çok doğal bir şekilde kullanmaya çalışmış, eserlerini halk diliyle yazmıştır. Kendi döneminin şairlerinden Ahmedî Dâî ile benzerlik göstermektedir.²¹⁶

2.1.1.5. *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*

Bu eser Şeyhoğlu'nun mensur eserlerinden olup en son kaleme aldığı eseridir. *Siyasetnâme* tarzında bir eser olup devlet adamlarına devlet yönetimiyle ilgili tavsiyeler içermektedir. Eserin önemli olan bir diğer özelliği ise, Anadolu'nun ileri gelen şairlerinden; Gülşehrî, Dehhanî, Hoca Mesud, Elvan Çelebi, Yûsuf-ı Meddah'ın şiirlerinden örnekler vermiş ve şairlerin adlarının bugüne taşınmasında katkı sağlamıştır.²¹⁷

Eser, Paşa Ağa b. Hoca Paşa adına kaleme alınmıştır. Şeyhoğlu bu eserde Germiyan sarayında edindiği tecrübelerini başka kaynak kitaplar da kullanarak aktarmıştır. Yusuf Has Hacıp'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinden sonra ikinci bir siyasetnâme olması, toplum ve devlet idaresi konusunda verdiği bilgilerden dolayı kuruluş dönemi için önemli bir eserdir.²¹⁸

²¹⁵ Mengi, a.g.e., s. 82-83.

²¹⁶ Yavuz, “*Şeyhoğlu*”, s. 88-89

²¹⁷ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ yay., Ankara 2005, s. 82.

²¹⁸ Yavuz, “*Şeyhoğlu*”, s. 88-89.

2.1.1.6. *Süheyl ü Nevbahar*

Süheyl-ü Nevbahar'da Hoca Mesud, eserini, 1350 yılında kaleme aldığından bahsetmektedir. Alman şarkiyatçı J. H. Mordtman, Hoca Mesud'un Aydınolu Umur Bey adına Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilen *Kelile ve Dimne*'nin yazarı Kul Mesud'la aynı kişi olabileceğinden bahsetmiştir. Ancak diğer araştırmacılar bunu reddederek, onun kimseye eser sunma âdetinin olmadığını ve onun Kul Mesud'dan daha büyük bir şair olduğunu öne sürmektedir. M. Fuad Köprülü, Hoca Mesud'un Germiyan Beyliği'nde yaşamış Şeyhoğlu'nun hocası olma ihtimalini söylemektedir.

Hoca Mesud tarafından kaleme alınan *Süheyl ü Nevbahar* adlı eser, 5.703 beyitten meydana gelmiş bir aşk mesnevîsidir. Bizzat Hoca Mesud'un belirttiğine göre, eserin ilk bin beytini yeğeni İzzettin Ahmed kaleme almış, sonraki kısım ile giriş bölümünü kendisi kaleme almıştır. Eserin asıl adı; "*Kenzü'l Bedâyi*" olup, Yemen padişahının oğlu Süheyl ile Çin fağfûrunun kızı Nevbahar arasındaki aşk macerasını anlatmaktadır. Kitap, aşk konusunun etrafında dinî ve ahlâki nasihatlarla örülü, fikrî ve didaktik bir içerik de barındırmaktadır. Eserin iki nüshası olduğu bilinmektedir. Biri Berlin Staatsbibliothek'te, diğeri ise Ahmet Talat Onay'dan Cem Dilçin'e geçmiştir. Hoca Mesud eserlerini ölümünden sonra dünyada iyi bir ad bırakmak ve hayır dua ile anılmak amacıyla yazdığını özellikle belirtmektedir. Müellif, eserlerini Türkçeye en güzel şekilde tercüme etmeye çalışmış ve hayli başarılı olmuştur. Müellifin tercümelemleri XIV. yüzyıl Türkçesinin kelime hazinesi ve gramer yapısı bakımından son derece önemlidir. Döneminde kullanılan deyimler ve atasözlerini nazma geçiren şairin dili sadedir ve Arapça ve Farsça kelimelere de oldukça az yer vermiştir. Araştırmacılar Hoca Mesud'un bugün bile zevkle okunabilecek, başarılı tercümelemler meydana getirmiş olduğu görüşünde hemfikirdir.

Bu çalışmadan ulaşabileceğimiz sonuç; yazılan eserlerde mümkün mertebe Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılığı bulunmaya gayret edilmiş ve milli bir dil oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kendisi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız Hoca Mesud, babasının adının Ahmed olduğunu Süheyl ü Nevbahar adlı çeviri eserinde bizzat kendisi bahseder. Hoca Mesud'un herhangi bir sultanın himayesine girip ona bir eser taktim ettiğine dair bir bilgi yoktur. Kendisinin eserlerinde İran edebiyatını iyi bildiği, Farsça

ve Arapça'ya da vâkîf olduğu anlaşılmaktadır. M. Fuad Köprülü, Hoca Mesud'un Şeyhoğlu'nun hocası olma ihtimali üzerinde durur ve Germiyan'da yaşamış olabileceğini söyler.²¹⁹

Müellif, Türkçe'nin gelişmesine katkı sağlamış, Türk dilinin akıcı bir biçimde kullanmıştır. Ancak eserlerinde Arapça ve Farsça kelimeler de kullanmış, sebebini de aruz vezninin bunu zorunlu kılmasına bağlar.²²⁰ Hoca Mesud b. Ahmed 14. yüzyılda din dışı mesnevî edebiyatının önemli kişilerindendir. Süheyl ü Nevbahar ve Ferheng-nâme-i Sâdî adlı Farsça'dan çevirdiği iki eseri mevcuttur.²²¹

2.1.1.7. *Şerhu'l-Misbâh*

Şehabeddin Sivâsî'nin kaleme aldığı bu eser, Mutarrizî'nin nahve dair eseri üzerine yaptığı şerhtir. (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 5025) Kaynaklardan öğrendiğimiz bilgilere göre Şehabeddin Sivâsî'ye atfedilen *Uyûnü't-tevârih* adlı eserden de bahsedilmektedir. Ayrıca *Riyazü'l-ehzâr fî cilâ'i'l-ebzâr* adıyla, Sirâceddin Muhammed b. Muhammed es Secâvendî'ye ait olan eserin şerhinin de müellifidir.²²²

Şehabeddin Sivâsî hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Daha çok *Uyütü't-tefâsîr* adlı eseriyle tanınmaktadır. İzmir'in Ayasuluk ilçesinde yaşadığı için kendisi "Ayasuluği" olarak da bilinmektedir. Küçük yaşlarda Sivas'tan köle olarak getirilmiş, Aydınoğullarına bağlı olan Ayasuluk'da ömrünü geçirmiştir. Sivâsî, genellikle Zemaşerî ve Beyzâvî tefsîrinin özetlendiği, şerh ve hâşiye yazıldığı dönemde Kur'an-ı Kerim'in tamamının tefsîrini yaptığı için nâdir müfessirlere dendir. Ölüm tarihi hakkında bilgiler ihtilafıdır.²²³

2.1.1.8. *Teressül*

Türkçenin bilinen en eski inşa kitabıdır. Ahmedî Dâî tarafından II. Murad adına yazılmış, mektup türlerini, mektup yazma kaidelerini öğreten kısa bir eserdir. Şehzade Murad'ın yararlanması için kaleme alınan eser, daha sonra medreselerde okutulan bir

²¹⁹ Mustafa Özkan-Mustafa Erkan, "Hoca Mesud", *DİA*, C. 18, TDV yay., İstanbul 1998, s. 189-191.

²²⁰ Serdar Altuntaş, "Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinde Süheyl ü Nevbahar'daki Özdeyişlere Genel Bir Bakış", *Uluslararası Beşerî İlimler ve Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 11, (2019)s. 609.

²²¹ Mengi, a.g.e., s. 81.

²²² Murat Sülün, "Şehabeddin Sivâsî", *DİA*, C. 38, TDV yay., İstanbul 2010, s. 418-420.

²²³ Sülün, a.g.m., s. 418-420.

kitap olmuştur. Eserin yalnızca bir nüshası vardır ve o da Manisa Muradiye Kitaplığı'ndadır.²²⁴

İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde; yazışma kaideleri, mektup başlıkları ve unvanlar ele alınmıştır. İkinci bölümde ise; eserde geçen bilgilerin somutlaştırılması adına mektup örneklerine yer verilmiştir.²²⁵

İsmail Hikmet Ertaylan, “*Ahmedi Dâî'nin Hayatı ve Eserleri*” adlı çalışmasında Muradiye Kütüphanesi'ndeki tek nüshasının tanıtımını yapmıştır.²²⁶

2.1.1.9. Türkçe Dîvan

Ahmed-i Dâî'ye ait olan Türkçe Dîvan²²⁷ Burdur Vakıf Halkevi Kütüphanesi'ne kayıtlı bulunmaktadır. Külliyyatın içinde Dîvan, Çeng-nâme ve Vasiyyet-i Nüşirevân adlı eserler bulunmaktadır.²²⁸ Külliyyatın içindeki dîvan, 2'si Çelebi Mehmet'e ait 5 kasîde ve 199 gazelden meydana gelmektedir.²²⁹ Burdur Kütüphanesi'ndeki nüsha eksik ve düzensizdir. Tunca Kortantamer tarafından ortaya çıkarılmış bu nüsha Kahire'de bulunmaktadır.²³⁰

Kahire yazmasında 2885, buna karşılık Burdur nüshasında 1535 beyit yer almaktadır. Kahire nüshası hareketli, eksik yaprağı olmaması ve iyi bir durumda olması sebebiyle de araştırma dünyası açısından çok değerli bir yazmadır.²³¹

2.1.2. Pozitif İlimler Alanındaki Eserler

2.1.2.1. *el-Ferîde fî zikri'l Agziyeti'l-Müfîde*

Hacı Paşa'nın tıbbî dair pratik bilgiler verdiği eseridir. Eser Kahire'de Emir Şeyho Hankahı'nda yazılmış, *et-te'âlîm fî ilmi't tıbb* adlı eserinin özeti niteliğindedir. Üç bölüm halinde yazılan eserin birinci bölümü tıp konusunda genel bilgiler içerir.

²²⁴ Mengi, a.g.e., s. 109.

²²⁵ Şükrü Özdemir, Ahmed-i Dâî'nin Ukudü'l Cevahir'i, İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2015,

²²⁶ Çetin Derdiyok, “Eski Türk Edebiyatında Mektup Yazma Kuralları Hakkında Bilgi Veren En Eski Eser Ahmed-i Dâî'nin Teressül'ü”, *Toplumsal Tarih*, C. 1, S. 6, İstanbul 1994, s. 56-59.

²²⁷ Bu nüsha hakkında Tunca Kortantamer'in makalesine başvurulabilir. “Tunca Kortantamer, Ahmed-i Dâî ile İlgili Yeni Bilgiler” *Türkoloji Dergisi*, C.7, S. 1, Ankara 1977, s. 103-138.

²²⁸ Kut, “*Ahmed-i Dâî*”, s. 56-58.

²²⁹ Kut, aynı yer.

²³⁰ Mengi, a.g.e., s. 107.

²³¹ Tunca Kortantamer, Ahmed-i Dâî İle İlgili Yeni Bilgiler, *Türkoloji Dergisi*, C. 7, S. 1, (1977), s. 107.

İkinci bölüm; yiyecek, içecek ve ilaçların özelliklerinden bahseder. Son bölümde ise hastalıkların sebep, belirti ve tedavilerini içerir. Müellifin kendi el yazması olan tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.²³²

Hacı Paşa'nın asıl adı, Celaleddin Hızır'dır. Kendisi ayrıca tıpcıdır ve tıp mesleğine yönelmesinde talebeliği esnasında kendisine destek olan Aydınoğlu İsa Bey'in teşvikleri etkili olmuştur. Hacı Paşa, İsa Bey tarafından Ayasuluk kadılığına tayin edilmiştir. Kadılık göreviyle birlikte Ayasuluk ve Birgi medreselerinde hocalık, sarayda tabiplik görevlerini icra etmiştir. Müellif daha çok tıp kitaplarıyla tanınmıştır ancak tefsir, kelâm ve mantık ilmi alanlarında da önemli çalışmalar yapmıştır.²³³ Hacı Paşa'nın kabri Birgi'de Hıdırlık mevkiinde bulunmaktadır. Yazarın *Müntehab-ı Şifa* ve *Teshil* adlı eserleri Türkçe, diğerleri ise Arapça'dır. Arapça eserleri; *Mecmau'l-Envâr Fîcemî'il-Esrâr*, *Şerhu Tevâli'l-Envâr fî İlmi'l-Kelâm, et-Teâlim fî İlmi't-Tıp*, *el-Ferîde fî Zikri'l Agziyyeti'l-Münfide*, *Şifai'l-Eskâm ve Devâü'l-Âlâm*, *el-Usûlü'l-Hamse, Kitabü's Saâde ve'l-İkbâl Murattab Âlâ Akvâl*'dir.²³⁴

2.1.2.2. *el Usûlü'l-Hamse*

Hacı Paşa'ya ait olan bu eser kaynaklarda geçmemektedir. Eser, Süheyl Ünver tarafından ortaya çıkarılmıştır. Ayasuluk'ta 1386 yılında kaleme alınan eserin muhtevası tıbbî konulardadır. Sağlığın korunması, mîzacın düzeltilmesi ve belli başlı hastalıkların ilaçla tedavi edilmesi gibi konuları içermektedir. Elimizde tek nüshası bulunan eser, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²³⁵

2.1.2.3. *et-Te'âlîm fî 'ilmi't-Tıp*

Hacı Paşa'nın kaleme aldığı ilk eseridir, Kahire'de yazılmıştır. (4 Şubat 1370). Kitap dört bölüm halinde kaleme alınmıştır. Önsözünde birçok ünlü hekimden derlenmiş bilgiler mevcuttur. (Hipokrat, Câlînûs, İbn Sînâ, Necîbüddin es-Semerkindî ve Alâeddin Ali b. Ebi'l-Hazm el-Karşî) Ayrıca önsözünde hocalarının ve kendi tecrübelerini eklemiştir. Birinci bölümünde tıbbın esasları ve uygulamalı tıp bilgileri

²³² Cemil Akpınar, Hacı Paşa, *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 492-496.

²³³ Akpınar, a.g.m., s. 492-496.

²³⁴ Akpınar, a.g.m., aynı yer.

²³⁵ Turhan Valide Sultan, nr. 258/2

mevcuttur. İkinci bölümde; yiyecek, içecek, basit ve bileşik ilaçlardan bahsetmektedir. Üçüncü bölüm; vücudun bütün hastalıkları, sebep, belirti ve tedavileri konusunu içerir. Dördüncü bölüm ise; herhangi bir organa bağlı olmayan genel hastalıklardan bahsetmektedir. Yazar kitabının sonunda da “vasiyyet” başlığı altında son söz ekleyerek tabiplerin dikkat etmeleri gereken konular ve tabiplik ahlâkı hususunda tavsiyeler vermiştir. Eserin Süleymaniye (Turhan Valide Sultan, nr.258/1) ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde (III. Ahmed nr. 1947) iki nüshası bulunmuştur.²³⁶

2.1.2.4. *Kitabü’s-Saâde ve’l-İkbâl*

Hacı Paşa’ya ait olan bu eser Aydınogulları Beyliği döneminde 1398 yılında Ayasuluk’ta kaleme alınmıştır. Eser Hacı Paşa’nın bir diğer eseri olan *Şifâü’l-Eskâm*’ın özeti niteliğindedir. Bilinen diğer adı ise, *el-Kümmiyyü’l-Celâlî ve Künnâsetü’l-Celâl*’dir. İçeriğindeki bilgiler *Şifâü’l-Eskâm*’la aynı olmakla birlikte onun üçte biri kadardır. Kitabın Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde (nr. 1786-1787), Topkapı Sarayı Kütüphanesi (III. Ahmed, nr. 2050), Beyazıt Kütüphanesi (nr. 4203. Veliyyüddin Efendi, nr. 2536), Süleymaniye (Laleli, nr. 1648) Nuri Osmaniye (nr.3063) ve Bursa il Halk Kütüphaneleriyle (Haacçioğlu, nr. 1151) Manchester’da (John Rylands Library, nr. 815) birer nüshaları mevcuttur. Eser Türkçe’ye çevrilerek II. Bayezid’e ithaf edilmiştir. Bu eser Anadolu’da yazılmış ilk Türkçe tıp kitaplarından biridir. Hacı Paşa’nın bir diğer kitabı “*Teshîl*” ile içerik bakımından benzerlik gösterse de ondan daha mühim bir eserdir. Eser üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm iki bab halinde nazarî ve ilmî bilgiler verilir; ikinci bölümde, yiyecek, içecek ve ilaçlar; üçüncü bölümde hastalıkların nedenleri, teşhis ve tedavi anlatılır. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır.²³⁷

2.1.2.5. *Müntehab-ı Şifâ*

Hacı Paşa’ya ait olan eserin bazı nüshaları “*Şifâ-yı Müntehab*” diye de adlandırılmaktadır. Eser, müellifinin bir diğer kitabı olan *Şifâü’l-Eskâm*’ın Türkçe özeti niteliğindedir. Anadolu’da yazılmış ilk Türkçe eserlerden biridir. Hacı Paşa’nın başka bir eseri olan *Teshîl* ile içerik açısından benzerlik arzeder. Ancak *Müntehab-ı*

²³⁶ Akpınar, a.g.m., s. s. 492-496.

²³⁷ Akpınar, aynı yer.

Şifâ ona göre daha önemli bir eserdir. Tıbbi bir içeriğe sahip olan eser üç bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde nazarî ve ameli bilgiler verilmektedir. İkinci bölüm yiyecek, içecek ve ilaçlar hakkındadır. Üçüncü bölümde de hastalıkların nedenleriyle teşhis ve tedavi yolları anlatılmaktadır. Bu eserin birçok nüshası mevcuttur.²³⁸

Hacı Paşa, tıp alanındaki en önemli eserlerini Arapça kaleme almıştır. Arapça yazdığı *Müntehab-ı Şifa*'yı da yine kendisi Türkçeye çevirmiştir. Müellifin, o dönemin bilim dili olan Arapçayı çok iyi bilmesi, Türkçenin bu alandaki tüm imkânlarını zorlamasına neden olmuştur. Kitabı yazarken Türkçe bir kaygı gütmemiş, bazı kelimelerin Arapça, Farsça ve Yunanca karşılıklarını da kullanmıştır. Tıp bilimi açısından da önem arzeden *Müntehab-ı Şifa* Türk Tıp Tarihi için yapılacak araştırmalara da yardımcı olmaktadır.²³⁹

Eserin her iki dilde yazılmış olması, ilim dilinin Arapça olmasıyla beraber halkın da istifadesine sunulduğu ve Türk dilinin ilmî eserlerin yazılması noktasında yeterli olduğu anlamına gelmektedir.

2.1.2.6. Şifâü'l-Eskâm ve Devâü'l-âlâm

Eser, Hacı Paşa tarafından Aydınoğulları Beyliği döneminde yazılmıştır. Hacı Paşa'nın tıp alanında yazdığı en önemli eseridir. Yazarın Aydınoğlu İsa Bey'e ithaf ettiği bu eser, 1380 yılında Ayasuluk'ta tamamlanmıştır. Müellif eserinde, Kahire'de bulunduğu dönemde hem kendi tecrübelerini ve buluşlarını hem de tıp literatürünü gözden geçirerek özetlediği bilgileri yazmıştır. Kendi el yazısıyla kaleme aldığı nüsha Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²⁴⁰ Kitabın içeriğinde; yiyecekler, içecekler, pratik kompoza ilaçlar ve hastalıkların tedvisiyle ilgili bilgiler mevcuttur.²⁴¹

²³⁸ Akpınar, a.g.m., s. 492-496.

²³⁹ Zafer Önler, *Celeddin Hızır (Hacı Paşa), Müntehab-ı Şifa, -İnceleme-Metin-Dizinler-*, Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmış Doktora Tezi, Elazığ 1981, s. 12.

²⁴⁰ Akpınar, a.g.m., s. 492-496.

²⁴¹ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi yay., İstanbul 2016, s. 282.

2.1.2.7. *Tervihü'l Ervah*

Ahmedî'nin tıp alanında yazdığı bir eserdir. 1403-1410 yılları arasında Emir Süleyman adına yazılmış ancak I. Mehmed'e sunulmuştur.²⁴² 10 bin beyitten oluşan, mesnevî tarzında yazılmış olan eser, tıp tarihi ve dil çalışmaları açısından büyük önem arz etmektedir. Eser hakkında en kapsamlı çalışma Bedii Şehsuvaroğlu'nun kaleme aldığı “*Şair ve Hekim Ahmedî*” adlı çalışmasıdır.²⁴³

Bazı kaynaklar eserin beş nüshası olduğundan söz eder. Ancak eserin bir tam, altı adet de eksik nüshası mevcuttur. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan Bölümü 1681 numarada kayıtlı olan eser tam, diğerleri ise yarıdır.²⁴⁴

2.1.2.8. *Teshîl*

Bu eser Hacı Paşa'nın *Müntehab-ı Şifâ* adlı diğer eseriyle aynı tertip üzerine yazılmış, fakat ona göre daha yüzeysel bir eserdir. Eserin birçok yazması vardır. Tarih bakımından en eski nüshaları Süleymaniye (Laleli, nr.1621,1622, Fatih, nr. 3543,3544) Hacı Selimoğlu (Hüdai Efendi, nr. 1739) ve Millet (Ali Emirî, Tıp. nr. 61) Kütüphanelerinde bulunmaktadır.²⁴⁵

Eserin daha kolay ezberlenebilmesi için, Amasya Darü's-şifa'sı başhekimisi olan Sabuncuoğlu Şerafeddin'in önerisiyle, öğrencisi olan Muhyiddin Mekkî tarafından nazma çekilmiştir.²⁴⁶

Hacı Paşa'nın Türkçe olarak kaleme aldığı “*İhtilaç-nâme*” ve “*Besaviri*” adlarıyla bilinen iki küçük risalesinin olduğu Süheyl Ünver tarafından bildirilmektedir.²⁴⁷ Ancak bu eserler hakkında herhangi bir kaynakta bilgiye rastlanmamıştır.

²⁴² Kut, “*Ahmedî*”, s. 165-167.

²⁴³ Mengi, a.g.e., s. 87.

²⁴⁴ Osman Özer, “Ahmedî ve Tervihü'l Ervah”, *Ahmedî Sempozyumu, (Sivas, 2 Mayıs 2018)*, ed. Alim Yılmaz, Cumhuriyet Üniversitesi yay., Sivas 2018, s. 236.

²⁴⁵ Akpınar, a.g.m., s. 492-496.

²⁴⁶ Önler, a.g.e., s. 12.

²⁴⁷ Önler, a.g.e., s. 16.

2.1.2.9. *Ya'kûbiyye*

Mehmed b. Mahmûd-ı Şîrvânî tarafından Germiyanlı hükümdarı Yakub Bey adına Arapça kaleme alınmış bir tıp kitabıdır. Eser, koruyucu hekimlik üzerinedir. Ön söz ve 30 bölümden meydana gelen eserin giriş kısmında insanın yaratılış amacı, sağlığı korumanın şartları ve eserin yazılış amacı belirtilmiştir. Hafif ve ağır yiyecekler, kış ve yaz sporları, at binme, banyo, uyku, sakinleştirici ilaç ve macunlar, pomatlar ve bitki çayları hakkında bilgiler verilmiştir.

Yakup Bey, 1402-1429 yılları arasında hüküm sürmüştür. Şîrvânî'nin ise 1420'lerden sonra Osmanlılara kapıldığı bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında eser, 1402-1420 yıllarında yazılmış olmalıdır.²⁴⁸

Şîrvan'dan Anadolu'ya yerleşmiş bir aileye mensup olan Mehmed b. Mahmûd-ı Şîrvânî'nin, hayatıyla ilgili bilgiler eserlerinden tespit edilmiştir. *Cevhernâme* adlı eserinden dünyevi ve uhrevi bilimleri tahsil edip daha sonra Anadolu'da tıpla uğraştığı anlaşılmaktadır. Yaşadığı devirde neredeyse bütün önemli kişilere eser ithaf ettiği görülmektedir. 12 eser kaleme alan Şîrvânî, bu eserlerin tıpla ilgili olan 11'inin 4 tanesini Arapça, 7 tanesini de Türkçe yazmıştır. XV. yüzyıl başında, dönemin bilimsel bakış açısını eserlerinde mükemmel bir şekilde yansıtan ve bugün bile herkesin rahatça anlayabileceği bir Türkçeye yazmıştır. Bu özelliği Şîrvânî'yi daha da önemli kılmaktadır.²⁴⁹

2.1.3. Dinî Alandaki Eserler

2.1.3.1. *Bedrû'l-Vâ'izî ve Zuhru'l-Âbidîn*

İbn Melek'in yirmi kısımdan meydana gelen eseridir. İçeriği îman, kelime-i tevhid ve ibadet konularından oluşmaktadır. Kâtip Çelebi *Kesfû'z Zunnûn* adlı eserinde bu kitanın İbn Melek'e ait olduğundan bahsetmektedir. Eserin nüshaları (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi nr.577; Tekelioğlu, nr.443; İbrahim Efendi, nr. 136)'da bulunmaktadır.²⁵⁰

²⁴⁸ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi yay., İstanbul 2016, s. 282.

²⁴⁹ Bayat, aynı yer.

²⁵⁰ Mustafa Baktır, "İbn Melek", *DİA*, C. 20, TDV yay., İstanbul 1999, s. 175-176.

Kendisine “Firişteoğlu” da denilen İbn Melek, Molla İzzeddin Abdüllatif İbn Melek olarak bilinmektedir. Doğum tarihi hakkında herhangi bir kayıt mevcut değildir. Kaynaklar ondan âlim, ilmi ile âmil fazilet sahibi biri olarak bahsetmektedir. İbn Melek’in kullandığı künyelerden onun Karamanlı ya da Horasanlı olduğu zannedilmektedir. Fakat bunu kesinleştirecek bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak o dönem, Moğolların Türkmenleri Anadolu’ya sürmesi nedeniyle atalarının Horasan’dan Karaman’a geldikleri söylenebilir. Aydınoğlu Mehmed Bey, İbn Melek adına Tire’de bir medrese inşa ettirmiştir. İbn Melek bu medresede müderrislik yapmış, zahir ve batın ilimler konusunda meşhur olmuştur. Bilhassa şer’i ilimlerde ihtisas sahibidir. İbn Melek’in ünü bulunduğu sınırları aşmış ve birçok kişi ondan ders alarak kendi memleketlerinde müderrislik yapmışlardır. İbn Melek’in birçok eseri evinde çıkan bir yangın sebebiyle zayı olmuş ve günümüze kadar gelememiştir.²⁵¹

İbn Melek’in eserleri; *Şerhu Menâri’l-Envâr*, *Mebâriku’l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki’l-Envâr*, *Şerhu Mecma’i’l-Bahreyn*, *Firiştahoğlu Lugatı*, *Şerhu’l Vikâye*, *Şerhu’l Tuhfeti’l-mülûk*, *Bedrü’l-Vâizîn*’dir.²⁵²

2.1.3.2. *Cezzâbü’l Kulûb İlâ Tarîkı’l-Mahbûb*

Siraceddîn Muhammed b. Muhammed es Secâvendî’ye ait tasavvufî bir eser olan bu kitap, Şehabeddin Sivâsî tarafından şerh edilmiştir. Eserin, müellifin önemli şerhlerinden biri olduğu söylenmektedir. Bu eser hakkında C.F. Seybold’un şerhin Breslav’daki nüshası hakkında bir makalesi mevcuttur.²⁵³

2.1.3.3. *Çengnâme*

Ahmed-i Dâî’ye ait olan bu eser, 1405-1406 yıllarında kaleme alınmış ve Yıldırım Bayezid’in oğlu Emir Süleyman’a sunulmuştur. Daî’nin en önemli eseridir. Tasavvufî ve alegorik bir eserdir. Ahmedî Dâî eserinde bir çalgı aleti olan çengin dört parçasını konuşurmuştur. Tasavvufta tarikat, şeriat, marifet ve hakikat, Çeng’de bahsi

²⁵¹ Fatih Sarıkaya, “İbn Melek ve Ailesi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S.1, Muğla 2017, s. 640.

²⁵² Baktır, a.g.m., s. 175-176.

²⁵³ Sülün, a.g.m., s. 418-420.

geçen dört parça ile sembolize edilmiştir. *Çeng-nâme*, Dâî'nin tasavvuf, musîki ve şairlik gücünü göstermesi açısından çok mühim bir eserdir.²⁵⁴

Eserin adının *Çeng-nâme* olmasından dolayı uzun süre konusunun savaşı olduğu zannedilmiştir. Sehî ve Latîfi dışında eserin adı tam olarak verilmemiştir. *Çeng-nâme*'nin bilinen üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar; İzzet Koyunoğlu, Burdur ve Ziya Karal Kütüphanelerinde bulunmaktadır.²⁵⁵

2.1.3.4. *el-ferâ'izü's-Sirâciyye*

Şehabedin Sivâsî tarafından şerh edilmiştir İslam miras hukuku alanında, Siraceddîn Muhammed b. Muhammed es Secâvendî'ye ait bir eserdir.²⁵⁶ Eserin, müellifin önemli şerhlerinden biri olduğu söylenmektedir. Bu eser hakkında C.F. Seybold'un şerhin Breslav'daki nüshası hakkında bir makalesi mevcuttur.²⁵⁷

2.1.3.5. *Mebarîku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriku'l-Envâr*

Bu eser, Radiyyüddin es-Sâgânî'nin, *Meşâriku'l-Ezhâr fî şerhi Meşâriku'l-Envâr* adlı eserinin İbn Melek tarafından kaleme alınmış şerhidir. Eserden, Buhari ve Müslim'deki hadislerin senetleri ve tekrarları çıkartılmıştır. 2.250 kadar hadis içeren eserde, hadislerin izahları özlü bir şekilde yapılmış, fikhî hükümlerin açıklamalarına daha çok yer verilmiştir. Eserin birçok baskısı mevcuttur.²⁵⁸

2.1.3.6. *Mecm'u'l-Envâr fî Cemî'i'l-Esrâr*

Eser, Hacı Paşa'nın en büyük çalışmalarından biridir. Bir Kur'an-ı Kerim tefsiri olan eser, II. Murad'a sunulmuştur. İlim ve âlimlerin önemine dair ayet ve hadislerin toplandığı dîlbâce ile başlayan eser, asıl konusu olan tefsire sonra başlamaktadır. Eserin günümüze kadar Kur'an-ı Kerim'in birinci ve ikinci cüzlerini içeren ilk cildi ulaşmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde I. cildi (Cârullah Efendi, nr. 94) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde X. cildi (Ay. nr. 1794) bulunmaktadır.²⁵⁹

²⁵⁴ Mengi, a.g.e., s.107.

²⁵⁵ Kut, "Ahmed-i Dâî", s. 56-58.

²⁵⁶ Ahmet Özel, "Secâvendî Muhammed b. Muhammed", *DİA*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul 2009, s. 266-268.

²⁵⁷ Sülün, a.g.m., s. 418-420.

²⁵⁸ Baktır, a.g.m., s.175-176.

²⁵⁹ Akpınar, a.g.m., s. 492-496.

2.1.3.7. *Risaletü'n-Necât min Şerri's-Sıfât*

Eserin müellifi olan Şehabeddin Sivâsî, mensubu olduğu Zeyniyye Tarikati'nin âdâb ve erkânını anlattığı bu eserinde, şeyhe rabitanın gerekliliğini âyet ve hadislerle delil getirerek müridlere nasihatta bulunmuştur. (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr.4812/1; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr.2057/2; Dârül mesnevî, nr. 155/2; Hacı Mahmud Efendi, nr. 431/3; Hâlet Efendi, nr.246/3)²⁶⁰

2.1.3.8. *Sûre-i Kehf Tefsîri*

Şehabeddin Sivâsî'ye ait olan bu eser Zeyniyye Tarikati'nin âdâb ve erkânına değinmiş, şeyhe rabita etmenin gerekliliği hususunda ayet ve hadisleri delil göstermiş şeyh ve mürid münasebetlerini ele alıp müritlere nasihat etmiştir. (Süleymaniye Ktp., Pertevniyal Sultan, nr. 85/2) Şehabeddin Sivâsî'nin gençliği Sivas'ta geçtiği için "Sivâsî" nisbesiyle anılır. Aydınogulları döneminde hayatının sonuna kadar Ayasuluk'ta yaşamıştır. Sivâsî'nin ölüm tarihi kaynaklarda farklı farklı zikredilmiştir. Ancak 1456 yılında öldüğü kabul edilmiş ve mezar taşında da bu tarih belirtilmiştir.²⁶¹

Sivâsî, Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynuddîn el-Hâfi'nin halifelerinde Şeyh Mehmed Efendi'ye bağlanmıştır. Onunla birlikte Ayasuluk'a gitmiş ve burada Aydınogullarının ilgi ve iltifatına mazhar olmuştur. Döneminde çok meşhur olan Sivâsî'nin bu eserlerinin İstanbul'daki kütüphanelerde yüzden fazla el yazması nüshası bulunmaktadır.²⁶²

2.1.3.9. *Şerhu Mecnâ'i'l Bahreyn*

İbn Melek'in, Hanefî fakihlerinden biri olan Muzafferiddin İbnü's-Sââtî'nin fıkha dair yazmış olduğu eserinin şerhidir.²⁶³

Miras hukuku hariç, fıkıhın bütün konularını kapsayan bir eserdir. Mukayeseli bir fıkıh kitabı olarak değerlendirilebilir.²⁶⁴ Kendinden önce yazılmış eserlere göre daha özgün bir özelliğe sahiptir. Mecnâ'i'l-Bahreyn'in Türkiye'de ve Türkiye dışında

²⁶⁰ Sülün, a.g.m., s. 418-420.

²⁶¹ Sülün, a.g.m., s. aynı yer.

²⁶² Bahattin Dartma, "Osmanlı Müfessirlerinden Şihâbüddin es-Sivâsî (860/1455) ve Tefsîri" *Dini Araştırmalar*, C. 4, S. 11, Eylül-Aralık 2001, s. 135.

²⁶³ Baktır, a.g.m., s. 175-176.

²⁶⁴ İlyas Kaplan, "İbn Melek'in şerhu'l Mevma'i'l Bahreyn Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi", *Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Eskişehir 2019, s. 23.

birçok kütüphanede 150'ye yakın yazma nüshası vardır. Yarıya yakını ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser üzerine birçok şerh yazılmış, daha sonra yazılan fıkıh kitaplarında bu esere çokça atıf yapılmıştır.

Eser, hem iptidai talebelerin, hem de yetkin talebelerin faydalanabileceği bir üslupla kaleme alınmıştır.²⁶⁵ Bu eseri önemli kılan diğer bir nokta ise, İbn Melek'in görüşlerini de belirten “*ben derim ki*” diye başlayan 129 kadar mesele bulunmasıdır. Kitabın çoğunluğunda klasik dönem sonrası görülen cedel metoduna uygun bir yazı tarzı kullanılmıştır.²⁶⁶

2.1.3.10. *Şerhu Menâri'l-Envâr*

İbn Melek'in, Ebü'l Bereket en-Nefesî'nin fıkıh usulüne dair yazmış olduğu eserinin şerhidir. Eserde Hanefîlerin yanında Şafîî ve Mâlikî usullerinin görüşlerine de yer verilmiş olmakla beraber zaman zaman Nefesî de tenkit edilmiştir. Bu şerh defalarca basılmış ve bu şerhler üzerine (İstanbul, 1292, 1306, 1307, 1308, 1314, 1315, 1316, 1317, 1319) bazı baskılarının kenarında yer alan Şerefeddin Yahya b. Karaca er-Ruhâvi, Azmîzâde Mustafa Hâletî ve Radiyyüddin İbnü'l Hanbelî hâşiyelerinde başka Kâsım b. Kutuboğa ve Koca Hüsam Amâsî de birer hâşiyeye²⁶⁷ yazmıştır.²⁶⁸

2.1.3.11. *Şerhu Tuhfeti'l-Mülûk*

Eser, Zeynüddin Muhammed b. Ebu Bekir er-Râzî'nin ibadetlere dair muhtasar eserinin İbn Melek tarafından yazılmış şerhidir. Eserin nüshaları (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa nr. 959, Reisülküttâb Mustafa Efendi, nr. 339)'da bulunmaktadır.²⁶⁹

²⁶⁵ Kaplan, a.g.t., s. 34-36.

²⁶⁶ Kaplan, a.g.t., s. 38-39.

²⁶⁷ *Hâşiyeye*: Sözlük anlamı “doldurmak; gereğinden fazla söz söylemek veya yazmak manalarına gelen “haşu” mastarından türetilmiş olan bir isim olan hâşiyeye (çoğulu havaş) söz ve yazıdaki fazlalıkları, bir şeyin kenarı, bir eserin ve yazının bulunduğu sayfanın kenarındaki boşluk anlamına gelmektedir. Terim anlamında ise hâşiyeye, “sayfa boşluklarına ilave edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren not” anlamında olup hâmiş ve derkenar kelimeleriyle eş anlamlıdır. Yine aynı kökten gelen tahşiyeye, “hâşiyeye yazmak” ve “muhaşşîde” “hâşiyeye yazan” demektir. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, *DİA*, C. 16, TDV yay., İstanbul 1997, s. 419-422.

²⁶⁸ Baktır, a.g.m., s. 175-176.

²⁶⁹ Baktır, aynı yer.

2.1.3.12. *Şerhu'l Tevâli'il-Envâr fî İlmi'l-Kelâm*

Hacı Paşa tarafından kaleme alınan eser, Kadı Beyzâvî'nin kelâm ilmine dair *Tevâli'u'l-Envâr* adlı eserinin şerhidir. Eser 1379 yılının başında tamamlanmış ve Aydınoglu İsa Bey'e ithaf edilmiştir. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²⁷⁰

2.1.3.13. *Şerhu'l Vikâye*

İbn Melek'in hayatının sonuna doğru yazdığı eseridir. Onun vefatından sonra eser kaybolmuş ancak oğlu Muhammed babasının müsveddelerini kullanarak ve bazı ilavelerle birlikte eseri tekrar kaleme almıştır. Eser, Tacüsserîci'nin Hanefî mezhebinde *Mütûn-i Erbaa* olarak bilinen dört metninden biri olan eserinin en önemli şerhlerindedir. Bu eserin (Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî, nr.118; Hasan Hüsnü Paşa nr. 371; serez, nr. 68 1892,1893) ve İbn Melek'e ait eksik şekli (Süleymaniye Ktp., Turhan Valide Sultan nr. 139; İsmihan Sultan, nr.151; Seyid Ali Paşa, nr. 866) birçok yazması elimize kadar ulaşmıştır.²⁷¹

2.1.3.14. *Uyûtü't-Tefâsîr li'l-Fuzalâ'i's-Semâsîr*

Bu eser Şehabeddin Ahmed b. Mahmud Sivâsi'nin kaleme aldığı bir tefsir kitabıdır. Eser, dirayet tefsiri özelliğinde olup rivayet yönünün zayıf olduğu ve bu konuda zaafılar içerdiği görülmektedir. Diğer tarafta eserde gramer açıklamaları yanında kıraat ihtilafları zikredilmiş, ilimler açısından önemli olan ayetler durulmuş, ayetler arasındaki tenasüp konusunda özenilmiş ve kelam tartışmalarına girilmeden nadir olarak akâid konularına değinilmiştir. Yazarının eserin girişinde belirttiğine göre dili sadedir ve fazla bir açıklama içermez. Eser Bahattin Dartma'nın araştırması ile dört cilt olarak yayınlanmıştır. (Şehabeddin Sivâsi Uyunü'l-Tefâsîr li'l-Fuzalâ'i's-Semâsîr (nşr. Bahattin Dartma)²⁷² Sivâsi'nin bu eseri orta hacimli selis (akıcı, düzgün) bir eserdir. Tefsirde ayet, hadis, sahabî ve tâbiî'n'inden çeşitli sebeplerle sık sık bahsedilmiştir. Hadisler senedi olmadan aktarılmış, zayıf olan hadislere de yer verilmiştir.²⁷³

²⁷⁰ Akpınar, a.g.m., s. 492-496.

²⁷¹ Bakır, a.g.m., s. 175-176.

²⁷² Sülün, a.g.m., s. 418-420.

²⁷³ Dartma, a.g.m., s. 141.

2.1.3.15. *Vesîletü'l-Mülük fî Ehli's-Sülük*

Ahmedi Dâî tarafından II. Yakup Bey Adına yazıldığı düşünülen eserin bilinen tek nüshası, Konya'daki İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde bulunmaktadır.²⁷⁴

Eser Bakara Sûresi'nin 255. ayeti, Ayete'l Kürsî'nin tefsiridir. Eserde Esmâ-i Hüsnâ'nın açıklandığı bir bölüm de mevcuttur.²⁷⁵

2.1.4. Sözlükler

2.1.4.1. *Firişteoğlu Lugatı*

İbn Melek'in yazdığı bu eser en eski Arapça-Türkçe sözlüklerden biridir ve *Lugat-ı Firişteoğlu*, *Lugat-ı Firiştezâde* ve *Lugat-ı İbn Firişte* isimleriyle de bilinmektedir. Müellif bu eseri torunu Abdurrahman için manzum olarak kaleme almıştır. Lugat, yirmi kıtadan oluşmakta ve önemli bir kısmında Kur'an-ı Kerim'de geçen 1528 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir. Eser bazı âlimler tarafından serh edilmiş veya alfabetik şekilde düzenlenmiştir. Sözlük *Subha-i Sıbyan* ve *Tuhfe-i Vehbî* gibi Arapça-Türkçe sözlüklere öncülük de etmiştir. Cemal Muhtar tarafından Firişteoğlu Abdülmecid'in *Lugat-ı Kanûn-ı İlahî*'si ile beraber Latin harflerine çevrilerek yayınlanmıştır.²⁷⁶ Eserin alfabetik bir sistemi yoktur.²⁷⁷

Ayrıca bu eserin bir başka özelliği, İbn Melek'in eserleri arasında tek Türkçe eser olmasıdır.

Bahsi geçen eser Osmanlı döneminde de çok ilgi görmüş ve nitekim meşhur seyyah Evliya Çelebi, *Ferişteoğlu Lugatı* hakkında şunları söylemiştir: “*Âlem-i Sabâvetle (çocukluğumla), fakir, Ferište Lugatı'nı tilavet edip, kitabın iptidâsın hubz: etmek kubl: öpmek olmağıyla ekmek yemeği ve adam öpmeyi onun kitabından öğrendik, Onun için hayır dua ederiz. Rûh-i şerifî şad, dûd-ı hayırla yâd idenler irşad olalar...*”²⁷⁸

²⁷⁴ Kut, “*Ahmed-i Dâî*”, s. 56-“O 58.

²⁷⁵ Mengi, a.g.e., s. 109.

²⁷⁶ Baktır, a.g.m., s.175-176.

²⁷⁷ Cemal Muhtar, “İslam'da Sözlük Çalışmaları II”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, İstanbul 1986. s. 354.

²⁷⁸ Mehmet Şeker, “Aydınöğulları'nın Kültür Hayatı ve Türkçeciliği”, *Aydınöğulları Tarihi Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu I, (Aydın 04-06 Kasım 2013)*, TTK Yay., Ankara 2013, s. 373.

2.1.4.2. *Mirkatü'l Edeb, Mizanü'l Edeb, Mi'yârü'l Edeb*

Eser Ahmedî tarafından Arapça-Farsça manzum olarak kaleme alınmış bir sözlüktür. Eseri ilk tanıtan kişi ise Nihat Çetin'dir. Bu eser hakkında Kâtip Çelebi'nin bilgi vermesi dışında başka bir şey bilinmiyordu.²⁷⁹

Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünnün* adlı eserindeki bilgilerden bu sözlüğü gördüğü anlaşılmaktadır. Hangi tarihte yazıldığı bilinmeyen bu eser Konya Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu nüshada eserin, Aydınöğlü İsa Bey'in oğlu Hamza'nın eğitimi için yazıldığı belirtilmektedir.²⁸⁰

Eser üç sayfalık bir mukaddime ile iki bölümden meydana gelmektedir. Mukaddimesi Farsça olup 33 beyitten oluşmaktadır. Birinci bölüm 77 sayfa Arapça-Farsça sözlük kısmıdır. İkinci bölümde Ahmedî, 15 sayfa ve 27 küçük bölümden sonra, özellikle sarf ve nahif kurallarından, burçlardan ve onlara denk gelen sayılardan, peygamberlerden ve aşere-i mübeşşereden bahseder. Eser altı beyitlik bir şiirle de sona ermektedir. Eserin sonuna eklenmiş olan *Mizanü'l-Edeb* ve *Mîyarü'l-Edeb* adlı iki kaside de mevcuttur. Bu iki kasîde edebiyat teorisi ile ilgilidir. İlki Arapça biçim bilgisi, ikincisi de Arap dilinin söz dizimiyle ilgilidir.²⁸¹

2.1.4.3. *Ukûdü'l-Cevâhir*

Ahmedî Dâî tarafından manzum olarak yazılmış Farsça bir sözlüktür. II. Murad'ın şehzadeligi döneminde ona Farsça öğretmek amacıyla kaleme alınmıştır. Arapça kelimeler Farsça'ya çevrilmiş ve alt satırlarda da Türkçe anlamları verilmiştir.²⁸² 650 beyitten oluşan eser, Reşîdüddin Vatvât'ın *Nukudü'z-Zevahir*'inin kısa bir tercümesidir. Toplam dört nüshası bulunan eserin bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.²⁸³ Ahmed-i Dâî eserinde genellikle tam ve zengin kafiye, nadiren de yarım kafiye kullanmıştır. Eserini ezberlenmek üzere talimî bir şekilde yazan Dâî, sanatkârâne bir üslup değil, didaktik bir üslup benimsemiştir. Bunu da kıt'alara serpiştirdiği nasihat niteliğindeki mısralarda okuyucusuna hissettirmektedir.

²⁷⁹ Kut, "Ahmedî", s. 165-167.

²⁸⁰ Nihat Çetin, "Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri", *Tarih Dergisi*, II/3-4, İstanbul 1952, s. 105.

²⁸¹ Ali Alparslan, "Ahmedî'nin Yeni Bulunan Eseri; "Mirkatü'l-Edep", *İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 10, İstanbul 1960, s. 35-40.

²⁸² Mengi, a.g.e., s. 88-106.

²⁸³ Kut, "Ahmed-i Dâî", s. 56-58.

Örnek mısra;

“*Bu lügati öğren ve Dâî'nin öğüdünü unutma,
Bu inci dizesinde benim sözüm bir inci tanesi gibidir.*”²⁸⁴

2.1.5. Diğer Eserler

2.1.5.1. İskendernâme

Ahmedî'nin bu eseri Germiyanoğulları döneminde yazılmaya başlanmıştır.²⁸⁵ Manzum bir eser olarak kaleme alınan *İskendernâme*, Süleyman Şah adına yazılmıştır. Eser, 8250 beyitten meydana gelmiştir. Ahmedî daha sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine geçmiş, eserine “Âli-Osman” kısmını ekleyerek Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'ye sunmuştur. “*Tevârih-i Mülûk-i Âli Osman*” ismiyle bilinen eser günümüze ulaşmış olan ilk Osmanlı tarihi kaynağıdır.²⁸⁶ Ahmedî'nin en çok tanındığı eseri *İskendernâme*'dir.²⁸⁷ 1390 yılında yazılmış olan eserin çeşitli yazmalarında farklılıklar vardır ki bunun nedeni 1410 yılına kadar müellifin esere bazı ilaveler yaptığı anlaşılmaktadır. İskendernâme'nin yurtdışında ve Türkiye'de birçok yazması bulunmaktadır.²⁸⁸

Bu eser Genceli Türk şairi Nizamî'nin aynı ismi taşıyan eserinin çevirisi olmakla beraber, Ahmedî bu esere yeni bilgiler eklemiştir. Böylece de eser te'lif bir eser görünümünde olmuştur. *İskendernâme*, Makedonyalı İskender'in doğu seferi ve doğu ülkelerini fethetmesiyle ilgilidir. Eser Büyük İskender'in gönül maceralarını da içermektedir. Ayrıca Ahmedî, kitapta bahsettiği olayların ardından nasihat verme amacıyla küçük kıssalar eklemiştir.²⁸⁹ Aşağıda İskendernâme'den kısa bir örnek verilmiştir.

*Feyleküş oldı bu sözden şâ-mân
Virdi tâli' tutana genç-i girân*

²⁸⁴ Şükrü Özdemir, Amed-i Dâî'nin Ukudü'l Cevahir'i İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2015, s. 30-32.

²⁸⁵ Kesik, a.g.e., s. 231.

²⁸⁶ Koca, a.g.e., s. 130.

²⁸⁷ İskendernâme hakkında daha ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara başvurulabilir: İsmail Süheyl Ünver, “Ahmedî, İskendernâme”, İnceleme-Tıpkı Basım, Ankara 1983, Ahmedî'nin İskendernâmesi'ndeki Mevlid Bölümü, *Belleten*, C. 25, S. 1977, Ankara 1977, s. 355-411.

²⁸⁸ Kut, “*Ahmedî*”, s. 165-167.

²⁸⁹ Mengi, a.g.e., s. 86.

*Genç Anun-çundur ki anı vireler
Yohsa-anı renc-ile niçün direler*

*Pes yidü gün id itdi- ol nâm-ve
Viridi yohsullara bî-had sîm üzen*

*Düzdi bir meclis ki Zühre rengini
Göriben bıraktı elden cengini²⁹⁰*

2.1.5.2. Şerhu Levâmi’i’l -Esrâr fî Şerhi Metâlî’i’l-Envâr

Eser, Hacı Paşa’ya aittir. Sirâceddin el-Urmevî’nin, mantık üzerine yazılmış eseri olan, *Metâlî’i’l-Envâr*’ın Kudbüddin et-Tahtânî tarafından yapılmış şerhi *Levâm’u’l-Ensâr* üzerine hâşiye mahiyetinde yapılan bir çalışmadır. Kâtip Çelebi’in *Keşfü’z-Zunnûn* adlı eserinde verdiği bilgiye göre eser, 1382 yılında yazılmıştır. Hacı Paşa eserin mukaddimesinde eseri bizzat müellifinden okuyarak kendi şerhine yazdığından bahsetmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Hacı Paşa, Kudbüddin et-Tahtânî’nin öğrencisi olmuştur. Eserin tespit edilen dört nüshası mevcuttur. Bu nüshalardan ikisi Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir.²⁹¹

²⁹⁰ Ahmedî, *İskendernâme*, haz. Yaşar Akdoğan, www. kulturturizm.gov.tr, s.35. (15 Ekim 2014)

²⁹¹ Akpınar, a.g.m., s. 492-496.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. BEYLİKLER DÖNEMİ TERCÜME ÇALIŞMALARI

Türk dilinin Orta Asya'dan günümüze gelinceye kadar birçok dil ve kültürle karşılaşarak değişimine ve zenginleşmesine şahit oluyoruz. Birçok eserin de günümüze kadar geldiğini, bu eserler hakkında akademik ve bireysel çalışmaların yapıldığı da aşikârdır. Türk dili, bünyesine birçok kelimeyi katarken birçok kelimenin de unutulduğu muhakkaktır. Tarihi süreçte birçok eser muhafaza edilemeyerek kaybolmuş ve günümüze kadar ulaşamamıştır. Bazı kaynaklarda bu eserlerin isimleri geçmektedir. Tezimizde, tespit edebildiğimiz eserlerin bir kısmı Arapça ve Farsça'dan çevrilerek Türkçeye kazandırılmış eserler olmakla beraber, büyük çoğunluğu da Anadolu coğrafyasında te'lif edilmiş eserlerdir.

Eserlerin tercüme edilmesi muhakkak ki bir ihtiyaçtan ileri gelmiş olmalıdır. Tarihi kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ışığında, Batı Anadolu'da teşekkül eden beyliklerin kurucularının asker beyler olması, Arapça ve Farsça'ya vakıf olmamaları tercüme çalışmalarını zorunlu kılmıştır. Bu durum onların ilmî çalışmalardan faydalanmaları adına da bir zorunluluk halini almış olmalıdır. Türkçe'nin ilmî eser vermede yeterli bir dil olduğu ortaya çıkarılan eserlerden de anlaşılmaktadır.

3.1. TERCÜME ESERLER

3.1.1. Edebî Alandaki Eserler

3.1.1.1. *Cemşid ü Hurşid*

14. yüzyılda Ahmedî tarafından yazılan eser, aşk konulu bir mesnevîdir. Eserin ilk müellifi İranlı şair Selmân-ı Sâveci'dir. 1365 yılında Cezayirli Sultan I. Üveysî'nin isteği üzerine yazılmıştır. Daha sonra yazılan Cemşid ü Hurşid mesnevîleri, Selmân-ı Sâveci'nin eserinden esinlenerek kaleme alınmıştır. Türk folkloründen gelme konular, Köroğlu ve Dede Korkut hikâyelerine benzer parçalarla eser zenginleştirilmiş ve Türkçeleştirilmiştir. Bu özelliklerinde ötürü, Sâveci'nin ve Ahmedî'nin eseri arasında büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Ahmedî, Cemşid ü Hurşid mesnevîsini çeşitli hikâyelerle zenginleştirerek yerli bir hüvviyet kazandırmıştır. Türk edebiyatı alanında

yazılmış üç adet Cemşid ü Hurşid mesnevîsi bulunmaktadır. Bunlar, Ahmedî'nin Cemşid ü Hurşid'i, Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşid-nâme*'si ve Cem Sultan'ın kaleme aldığı *Cemşid ü Hurşid* mesnevîsidir. İlk yazılan ise Ahmedî'nin olandır.²⁹²

Ahmedî, eserini 1403 yılında tamamlamıştır. I. Mehmed'e takdim edilmek için yazılan Emir Süleyman'a sunulmuştur. Bu eserin tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser bir aşk hikâyesini içermektedir. Çin fağfürünün oğlu Hurşid ile Rum kayserinin kızının aşkını anlatan eseri, ilim dünyasına ilk kazandıran ise Nihad Sami Banarlı'dır.²⁹³ Eser 5 bin beyitten meydana gelmiştir.²⁹⁴

Ahmedî'ye ait olduğu söylenen "*Yusuf ile Züleyha*" isimli bir mesnevînin ona ait olup olmadığı Türk edebiyatı tarihinin tartışmalı konularından biridir. Ağâh Sırrı Leved, eserin Ahmedî'ye ait olduğundan bahsetmektedir. Ancak Leved eserin muhtevasıyla ilgili bir bilgi paylaşmamıştır.²⁹⁵

3.1.1.2. Dede Korkut Hikâyeleri

Beylikler döneminin hem dil hem de kültür tarihimiz açısından önemli olan bir diğer eseri de *Dede Korkut Hikâyeleri*'dir. Oğuzların Anadolu'ya intikalinden önceki kültürel yaşamlarını, Anadolu coğrafyasına göre uyarlanmış şekliyle anlatıldığı destansı hikâyelerdir. Çok eski devirlere dayanan bu hikâyeler hakkında tarihsel olarak bir bilgiye sahip olmasak da beylikler dönemi Türk dili özelliklerini yansıtır. Bu hikâyeler ayrıca Oğuzların komşuları olan, Kıpçaklar, Peçenekler, Gürcüler ve Trabzon Rumlarıyla yapılan savaşları anlatır.²⁹⁶ Dede Korkut, göçebe Türklerin yücelterek kutsallaştırdığı bozkır yaşamının töre ve geleneklerini iyi bilen, kabile teşkilatını koruyan bir Oğuz büyüğüdür. Hanların zor durumlarda kendisine danıştığı, onlara öğütler veren, yol gösterici bir halk ozanı ve bilge bir insandır. Ali Şîr Nevâî onun, Türk milleti arasında büyük bir yeri olduğundan ve geçmişten haber verdiğinden

²⁹² Damla Mimir, "Ahmedî'nin Cemşid ü Hurşid Mesnevîsinin Sosyal Zemini", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2012, s. 149.

²⁹³ Kut, "Ahmedî", s. 165-167.

²⁹⁴ Koca, a.g.e., s. 130.

²⁹⁵ Yusuf Yıldırım, "Ahmedî'nin Yusuf ile Züleyha'sına Dair", *Cumhuriyet Üniversitesi Ahmedî Sempozyumu Bildirileri*, (Sivas 2 Mayıs 2018) ed. Alim Yıldız, Sivas 2018, s. 133.

²⁹⁶ Ali Akar, "Anadolu Beylikleri Döneminde Türk Dili", *Türkler*, C. 7, Ankara 2002, s. 932.

bahseder. O aynı zamanda Kazak-Kırgız bahşılarının (Halk ozanı) pîri olarak da tanımlamaktadır.²⁹⁷

3.1.1.3. *Esrarnâme*

Ahmedî tarafından kaleme alınan eserin asıl müellifi, İranlı şair Feridüddîn-i Attâr'dır. *Esrarnâme* Attâr'ın kaleme aldığı ilk mesnevî eseridir.²⁹⁸

Bahsi geçen eser Attâr'ın *Esrarnâme* adlı eserin çevirisi olmayıp *Musîbetnâme*'sinin bazı bölümlerinin çevirisidir. Nihat Azamat'ın yaptığı çalışmalarla bu eserin bir başka Tebrizli Ahmedî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda Gönül Ayan da aynı görüştedir. Diğer taraftan söz konusu eserin dili de tamamen Anadolu Türkçesidir. Ahmedî'nin diğer eserleriyle dili açısından benzerlik göstermektedir.²⁹⁹

Attâr bu eserini bazı tasavvufî ilkeleri hikâye ve efsaneler aracılığıyla açıklamak için kaleme almıştır. Yirmi altı bölümden meydana gelen *Esrar-nâme*'nin dünya kütüphanelerinde çeşitli yazmaları mevcuttur. İki defa basılmış olan eser, en son Sadık Gevherîn tarafından Türkiye'deki nüshalarına dayanarak tekrar yayınlanmıştır. *Esrarnâme*'nin günümüzde de farklı yayınevlerinden güncellenmiş haliyle yayınlanmış birçok versiyonu bulunmaktadır.³⁰⁰

3.1.1.4. *Gül ü Hüsrev*

Eser, İran'ın ünlü musasavvıf'ı Feridüddîn-i Attâr'ın *Hüsrev-nâme* adlı Farsça eserinin Türkçe çevirisidir. Eser Tutmacı tarafından tercüme edilmiştir. Tutmacı, *Gül ü Hüsrev*'de geçen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla XIV. yüzyılın sonu ve XV. yüzyılın başında yaşamıştır.³⁰¹ Bu eser hakkında bizi bilgilendiren kişi, Ağâh Sırrı Levend'dir.³⁰²

Eserin yazıldığı tarih belli değildir ancak, Şeyhoğlu'nun *Huşidnâme*'sini kaydetmiş, Ahmedî'nin de yalnız *İskendernâme*'sinden bahsetmiştir. Bu da eserin

²⁹⁷ Orhan Şaik Gökyay, "Dede Korkut", *DİA*, C. 9, TDV yay., İstanbul 1994 s. 77-80.

²⁹⁸ M. Nazif Şahinoğlu, "Feridüddîn Attâr", *DİA*, C. 4, TDV yay., İstanbul 1991, s. 95-98.

²⁹⁹ Mengi, a.g.e., s. 87.

³⁰⁰ Dâvud İbrâhimî, "Esrarnâme", *DİA*, C. 11, TDV yay., İstanbul 1995, s. 434-435.

³⁰¹ Kazım Yoldaş, *Tutmacının Gül ü Hüsrevi, (İnceleme-Metin)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktor Tezi, Malatya 1998, s. 3.

³⁰² Mengi, a.g.e., s. 90.

XIV. yüzyılın sonlarında yazılmış olduğunu gösterir. Eserin hangi bölgede yazıldığı, nerede ve hangi tarihte istinsah edildiği bilinmemektedir.³⁰³

Müellif hakkında eserlerinden yola çıkarak bir bilgi elde etmek mümkündür. Eserlerine bakarak üslubunun halk söyleyişine hâkim olduğu görülmektedir. Atasözleri ve deyimler yoğunlukta olduğu bir çalışmadır. Bu da onun halk zevkinin ön planda olduğunu gösterir. Tutmacı'nın çeviri ortaya koyacak kadar Farsça bilgisi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eserde, müellifin Arapça bilgisinin olduğunu gösteren tamamı Arapça olan bir beyit bulunmaktadır. Gül ü Hüsrev tasavvufi bir eser olmamasına rağmen ahlakî mesajlar vermektedir.³⁰⁴ Doğu Türkçesinin etkileri görülmeyle beraber, Anadolu Türkçesinin bütün özelliklerini de yansıtmaktadır. Kitapta günümüzde kullanılmayan birçok deyim ve atasözü bulunmaktadır.³⁰⁵

Müellif bu eserini Aydınoglu Umur Bey'e sunmuş olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁶ *Gül ü Hüsrev*³⁰⁷ ayrıca *Gül ü Hüzmüz* ya da *Hüsrev-nâme* olarak da anılmaktadır. Eserin konusu bir aşk macerasını içermektedir.³⁰⁸

Kitabın Paris nüshasında bulunan bir beyitten yazım tarihinin 8 Ramazan 805-28 Şubat 1406 olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁹

Tutmacı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir. "Tutmacı" ifadesi bir mahlas veya şair ismi olarak hiçbir kaynakta geçmemektedir. "Tutmacı" kelimesi Türklerde bir yemek adı olarak bilinmektedir. Ayrıca Erzurum'un Oltu ilçesinin "Tutmaç" adıyla bilinen bir köyü vardır. Erivan bölgesinde ise tatlı, güzelbir kavun türüne de "Tutma" denmektedir. Müellifin o bölgelerde bu kavun cinsini yetiştiren biri olarak "Tutmacı" mahlasını almış olabilir. Tutmacı, eserinin telif sebebini anlattığı bölümde Şeyhoğlu Mustafa ve Ahmedî'yi övmüştür. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere

³⁰³ Agâh Sırrı Levend, "Attar ile Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevileri", *Belleten*, C. 7, Ankara 1959, s. 162.

³⁰⁴ Maşallah Kızıldaş, Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi (Tenkitli Metin-Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük) Bitlis Eren Üniversitesi/Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bitlis 2018, s. 3.

³⁰⁵ Kızıldaş, a.g.t., s. 6.

³⁰⁶ Yoldaş, a.g.t., s. 4.

³⁰⁷ Eserin içeriğiyle ilgili ayrıntılı bilgi Ali Osman Solmaz'ın "*Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*" adlı doktora çalışmasına başvurulabilir.

³⁰⁸ Ali Osman Solmaz, *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi Erzurum 2007, s. 2.

³⁰⁹ A. O. Solmaz, a.g.e., s. 6.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı anlaşılmaktadır. Tutmacı hakkındaki bilgiler bundan ibaret olup, başka bir eseri olup olmadığı bilinmemektedir.³¹⁰

3.1.1.5. *Kelile ve Dimne*

Aydınoğlu Umur Bey döneminde tercüme edilen bu eser, öğüt vermek amacıyla yazılmış, Hint kökenli bir masal kitabıdır. Eser, Arapçalaşmış adını, ana kaynağını oluşturan III. yüzyılda Hint hükümdarlarından birinin oğullarını eğitmekle görevlendirdiği bir Vişnu rahibi tarafından şehzâdeler için hazırlanan Pançatantra (Beş Düşündürücü Nasihat Kitabı) adlı eserdeki iki çakal kardeşten alır. *Kelile ve Dimne*, içinde öğretici masalların bulunduğu bir eserdir. Birçok dünya diline çevrilmiş olan eser haklı bir üne sahiptir. *Kelile ve dimne* adı, Arapça metinde “Beydeba” şeklinde verilen bir filozofla “Debşelim” adındaki hükümdar arasında geçen konuşmalar şeklinde kaleme alınmıştır. Kitabı oluşturan masalların kahramanları ise hayvanlardır. Eserin ana kaynağı, bir hükümdarın oğullarını eğitmek amacıyla yazıldığı ve aynı şekilde genişletilmiş versiyonları da birtakım hükümdarların istekleriyle hazırlandığı için, kitabın konusu daha çok ailevi ve siyasî terbiye üzerinedir. Bu tercümenin çok sayıda yazması, oldukça yakın dönemlere aittir. Aralarında mukaddimeler gerekse masallar açısından büyük farklılıklar mevcuttur.

Kitap, Fransızca da yayınlanmış ancak ilmî çevreleri tatmin etmeyecek şekildedir. Ayrıca 1966’da Beyrut’ta, 1941’de Kahire’de de yayınlananlar önemlidir. Pek çok mensur ve manzum Farsça tercümesi bulunan bu eserin ilki XIV. yüzyıla ait olmak üzere birçok Türkçe çevirisi vardır.³¹¹

Zehra Toska’nın “*Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesud Çevirisi*” adlı doktora çalışmasında geçen kısa bir hikâye örneği verelim:

Zahid Kişi Dasitanı (Hikâyesi, masalı)

Bezîrgânın biri her gün bir zahide yağ ve bal gönderirmiş. Zahid, bunun bir kısmını yer, kalanını bir küpte biriktirmiş ve bunu evin bir köşesine asarmış. Birgün küp dolmuş ve zahid hayal kurmaya başlamış; sırayla yağı, balı satıp koyun almayı, koyunların birgün sürüye dönüşeceğini, kız alacağını ve bir oğlu olacağını, ona ilim

³¹⁰ Levent, Attâr ile Tutmacı’nın..., s. 161.

³¹¹ Adnan Karaismailoğlu, “Kelile ve Dimne”, *DİA*, C. 25, TDV yay., Ankara 2002, s. 210-212.

*edep öğreteceğini, sözünü dinlemezse. İşte burada çok hiddetlenen zahid, elindeki sopayla vururken sopa küpe dokunur ve küpteki yağ ve bal zahidin yüzüne dökülür.*³¹² Toska, bahsi geçen tez çalışmasının ön sözünde bu tür eserler üzerine çalışma yapmanın önemi hakkında şunları söylemiştir.

“Edebiyatımızın ve kültür birikimimizin oluşumunu takip etmek için telif ya da çeviri ilk ürünleri birkaç bakımdan değerlendirmeye tâbi tutmak kaçınılmazdır. Çünkü onlar edebî zevkimizin ve düşünce tarihimizin ilk yapı taşlarıdır. Ancak bu sayede kendi kültür ve edebiyatımızın ve dünya kültür ve edebiyatındaki yerimizi ölçebiliriz. Edebiyat tarihimizi aydınlatıcı araştırma ve incelemelere topluca bir göz atıldığında dîvan şiiri üzerine yapılanlar önemli bir yer tutarken mensur eserlerin tanıtılması ikinci planda kalmıştır.”

Cumhuriyet sonrası, *Kelile ve Dimne*'den seçilen bazı hikâyelerin çocuk kitabı olarak basılmış şekilleri de vardır. *Kelile ve Dimne* çevirileri daha çok eğitim amaçlı yapılmış çalışmalardır.³¹³

3.1.1.6. Merzubannâme ve Kâbusnâme

Kelile ve Dimne tarzında hikâye ve masallardan oluşan bir eserdir. İlk yazarı Mâzenderanlı Merzuban b. Rüstem'dir. Şeyhoğlu Mustafa bu eseri Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın isteği üzerine Türkçe'ye tercüme etmiştir. *Merzubannâme*³¹⁴ 14. yüzyılın önemli çeviri eserlerinden biridir.³¹⁵

Şeyhoğlu Mustafa'nın diğer bir çeviri eseri olan *Kabusâme* ise bir ahlâk ve siyaset kitabıdır. Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın isteği üzerine Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir.³¹⁶

Kabusnâme'nin bir nüshası Mısır'da Kahire'deki Kral Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Hareketli, güzel bir nesihle yazılan bu eser, Mısır Sultanı Seyfi İnal'ın

³¹² Zehra Toska, “*Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesud Çevirisi*”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, C. I, İstanbul 1989, s. 76.

³¹³ Kadriye Yılmaz Orak, Mahmut Berköz, “*Kelile ve Dimne Tercüme ve Kitlelerin Eğitimindeki Rolü*”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 23, Güz (2013), s. 208-232.

³¹⁴ *Merzubannâme*'nin çevirisi Zeynep Korkmaz tarafından yapılmıştır. Eser hakkında daha ayrıntılı bilgi için bu esere başvurulabilir. “*Sadru'd-din Şeyhoğlu, Merzubannâme Tercümesi, İnceleme-Metin Sözlük-Tıpkıbasım*”, Zeynep Korkmaz, AÜDTCF yay., Ankara 1973,

³¹⁵ Yavuz, “*Şeyhoğlu*”, s.88-89.

³¹⁶ Mengi, a.g.e., s. 82.

Halep emirinin özel olarak oluşturduğu kitaplığı için yazdırılmıştır. Bu nüshanın yazarı ise Baba Ali b. Tevekkül b. Hüseyin b. Mahmud al-Merendî'dir.³¹⁷

3.1.1.7. Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil

Eser Ahmedi Dâî tarafından kaleme alınan küçük bir mesnevidir. Bu haliyle bir külliyyatın içinde olup “*Pendnâme*” türünde yazılmıştır.³¹⁸ Anadolu’da çocukların ahlâki gelişimleri amacıyla yayınlanmış ilk eserlerden biridir. Eğitici unsurlar açısından zengin bir içeriğe sahiptir.³¹⁹

Sekiz sayfadan meydana gelen eser, İran hükümdarı Nûşirevân’ın dilinden oğluna yaptığı nasihatleri içermektedir. Bu özelliğiyle eser, *Kabusnâme*’yle benzerlik göstermektedir. Adı geçen eser Burdur nüshasının içinde bulunmaktadır.³²⁰

Bu tür eserlerden anlaşılmaktadır ki, Anadolu’da te’lif ve tercüme edilmiş eserler sadece bilim adamlarının faydasına sunulmamış, çocukların eğitimi düşünülerek onların da hizmetine sunulmuştur.

3.1.2. Pozitif İlimler Alanındaki Eserler

3.1.2.1. *Bahnâme*

Eser, Saruhanoğlu Yakup b. Devlet adına Salâhadîn tarafından Farsça’dan Türkçe’ye çevrilmiştir. Salâhaddîn bu çeviriyi Ebu’l Berekât Hâce Nasîreddîn-i Tûsî’nin, halîfe Me’mun için yazdığı eserin tercümesi olduğunu söylemektedir. Ancak Halîfe Me’munve Nasîreddin-i Tûsî’nin yaşadığı dönem aynı değildir. Bu çevirinin Ebû’l Muzaffer’in yazmış olduğu eserin tercümesi olduğu düşünülmektedir.³²¹ Türk dilindeki en eski bahnâme çevirisidir. Orijinal adı; *Bahnâme-i Padişâhi* olarak geçmektedir.³²²

Bah, Arapça “cinsî arzu”, “şehvet” anlamında olup, Farsça, “nâme”, “risale, kitapçık” anlamına gelen kelimelerden meydana gelmiştir. Bâhnâme alanında İslâm

³¹⁷ Zeynep Korkmaz, “Kâbus-nâme ve Merzuban-nâme Çevirisi Kimindir”, *Belleten*, C. XIV, Ankara 1966, s. 267-278.

³¹⁸ Kut, “*Ahmed-i Dâî*”, s. 56-58.

³¹⁹ Hasan Kavruk-Hülya Sönmez, “Ahmed-i Dâî’nin Vasiyyet-inâme-i Nûşirevân’ındaki Eğitici Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 8, Aralık (2010), s. 171-202.

³²⁰ Mengi, a.g.e., s. 108.

³²¹ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi yay., İstanbul 2016, s.288.

³²² Abdülkadir Özcan, “*Bahnâme*”, *DİA*, C.4, Türkiye TDV yay., İstanbul 1991, s. 489-490.

tıp tarihinde yazılmış olan klasik literatürdeki yazar ve eserlere bakıldığında konunun ne derece önemsendiği hakkında bir bilgi sahibi olunabilir. Kendi döneminin ünlü sahhafı olan İbnü'n Nedim (ö.849)'in *El-Fihrist* adlı eserinde hikâye ağırlıklı olarak Fars, Hint ve Yunan kaynaklı 13 eserin adı bulunmaktadır. Ancak bu eserlerin içeriği konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz. İslâm dünyasında bilinen diğer kaynaklar şunlardır: Galenos öncesi (131-200) hekimlerden Efesli Rufus'un (ö.117) makale şeklindeki *Kitâbü'l Bâh*'ları, Koka Shastra'nın *lezzetü'n Nisâ*'sı, Galenos'un *Kitâbü'l Bâh Risâle Fi'l Cimâ Esrâru'r-Ricâl ve Esraru'n-Nisâ*'sıdır. Bu konuda birçok makale ve risale şeklinde kaleme alınmış müstakil kitap ve yazarlardan bahsedilebilir.³²³

Bahnâmelerde kadın ve erkek cinsî rahatsızlıklara yönelik çeşitli ilaçlar, gıdalar ve formüllerle tedavi edilmeye çalışılmış; bazı kuvvetlendiricilerle uyarıcılar da tavsiye edilmiştir. Bu özelliklere sahip macun ve şurup formüllerine yer verilmiştir. Türün ilk örnekleri, sıcak bölgelerde iklimin tesiriyle erken buluğa erme neticesi, erken iktidarsızlığa düşme şeklinde yaygın görülen cinsî yetersizlikleri tedavi maksadıyla daha çok o beldelerde Arapça ve Farsça kaleme alınmıştır. Arap-Fars kültürünün etkisinde kalan Türkler de zamanla bu eserleri tanımış, Türkçe'ye çeşitli tarihlerde muhtelif Bahnâmeler tercüme etmişlerdir.³²⁴

Kitap, başta cinsî rahatsızlıkların tedavisi ve her türlü cinsî konularda meselelerle ilgili konuları içerir. Bu konulardan bahseden kitaplara genel olarak "*Bahnâme*" veya "*Kitâbü'l Bah*" adı verilmektedir. Arapça, Farsça ve Türkçe kitaplarda nikâha, dinî ve tıbbî bakımdan cimâ âdâbına yer verildiği gibi, bu konudaki her türlü yetersizlik ve rahatsızlıklara çare olacak çeşitli ilaçlar da gösterilmiştir. Yeni doğan çocuklarla ilgili çeşitli tıbbî bilgiler, çocuk yetiştirme ve terbiyesi hakkında tavsiyeler de bu tür kitaplarda yer almıştır. Eserde müstehcen hikâye ve masallar olmakla beraber, sebepleri psikolojik olan cinsî rahatsızlıkların tedavi maksadına yönelik olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu tür eserlerde aşırıya gidilip müstehcenliğe kaçıldığı da görülmektedir. Tür hakkında yanlış kanaatlere sebep olan

³²³ Tabip Mustafa Ebu'l Feyz, "*Tuhfetü'l Mütehhilîn*", Evlilik Armağanı, çev. İlter Uzel, Kebikeç yay., Adana 2005. s. 5.

³²⁴ Özcan, "*Bahnâme*", s. 489-490.

ve bu eserin sadece açık saçık hikâyelerden meydana gelmiş kitaplar kabul edilmesine yol açan hikâyelerden ibaret geniş bölümlere sahip bahnâmeler de yazılmıştır.³²⁵

Birkaç örnek verecek olursak: Cabir b. Hayyâm (ö.828)'nın *Kitâbü'l Bâh*'ı, Cebrail b. Buhtîşû (ö.828)'nun *Kitâbü'l Bâh*'ı, İbn FüleYTE'in (ö.845) *Rüştü'l Lebîb ilâ Mu'âşereti'l-Habîb*'i İsa ibn Mâsse'nin (9. yy.) *Kitâbü'l Cimâ*'sı, Muhammed b. Ali el Harezmî (9. yy.) *Kitâbü'l Bâh Mimmâ Vada'a'l-Felâsifetü'l-Hukemâ li Sâdâtihim*'i (Yunancadan çeviri) bu kitaplardan bazılarıdır.³²⁶

3.1.2.2. Baznâme

İstanbul Belediyesi Kütüphanesinde bulunan yazmada Muallim Cevdet'in eserin başına düşüğü notta, bu baznâmenin Germiyanoğlu Süleyman Bey adına yazılmış olduğu bilgisi mevcuttur. Eski bir dilde yazılmıştır. Kitapta geçen şu ifadeden de bu anlaşılmaktadır; “*Üstâdlar bana aytdılar ki, avlanmakta ve avcılık tecrübesinde çok zahmet çekip durusun, gerektir ki, bir kitap düzesin...*” Eser 155 bâb üzere düzenlenmiş olup 26 yapraktan oluşmaktadır. Eserin sonunda ise yazarı ve tarihi hakkında bir bilgi mevcut değildir.³²⁷

Baznâme; avcı kuşların yetiştirilmesi, hastalıkları ve bunların tedavi usullerinden bahseden eserlere verilen genel addır. Baz, Farsça; “doğan”, nâme de; “yazılmış” anlamında olup “*Baznâme*” de bu iki kelimenin birleşmesinden meydana gelmiştir. Tarih boyunca avcılık gerek eğlence ve gerekse geçim kaynağı olarak süregelen bir uğraştır. Özellikle bazı hükümdarların dinlenme ve eğlence vesilesi olan, av için kullanılan avcı kuşlarına dair yazılan eserler “*Baznâme*” adıyla bir tür oluşturmuştur. Avcılık adeta bir ilim dalı gibi gelişmiştir. Baznâmelerin içeriği yalnızca kuşlardan ibaret değildir. Başta köpek olmak üzere, pars, aslan ve kaplan gibi avcılıkta kullanılan hayvanlardan da bahsedildiği için “*Parsnâme*” adıyla da eserler yazılmıştır. Kitabın içeriğinde av için uygun vakitler, avın şer'î hükümleri ve av kuşları tanıtılmaktadır. Ayrıca bazdârlığın şartları, alıcı kuşların türleri, hangi av kuşlarının

³²⁵ Özcan, “Bahnâme”, s. 489-490.

³²⁶ Tabip Mustafa Ebu'l Feyz, “*Tuhfetü'l Müteehhilîn*”, Evlilik Armağanı, çev. İlder Uzel, Kebikeç yay., Adana 2005. s. 5.

³²⁷ Rifat Bilge, İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Baznâmeler, *Türkiyat Mecmuası*, C. 8, (1945), s. 182.

mahir olduğu, kuşların hastalıklarının hangi ilaçla tedavi edilebileceği, hatta hangi ilacın kim tarafından terkip edileceğinden bile söz edilmiştir. Rivayete göre ilk Baznâme, Cemşîd zamanında kaleme alınmıştır. Bu efsanevî İran hükümdarının alıcı kuşları, av köpekleri ve yırtıcı hayvanları kendi emri ve iradesi doğrultusunda hareket ettirdiğine inanılırdı. Cemşîd bu hayvanları kontrol etmek için ilk defa baznâmeyi yazdırmış, sonraki hükümdarlar da aynı türden eserlerin kaleme alınmasını teşvik etmişlerdir. Baznâmelerin en önemlisi ve diğerlerine yüzyıllarca örnek olan, Sâsâni hükümdarı Nûşîrevân-ı Âdil adına yazılandır. Ebu tahir-i Hâtûnî avcılığa meraklı olan Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah adına *Şikânâme* adıyla Arapçadan tercüme edilmiş bir eserdir.³²⁸

3.1.2.3. İlyasîyye

Eser, muhtasar bir tıp kitabıdır.³²⁹ Mehmed b. Mahmud Şîrvânî'nin, İlyas b. Mehmed adına "İlyasîye" adıyla Arapçadan tercüme edilmiştir. Eser önce Arapça yazılmış daha sonra da Menteşe Bey'i İlyas Bey'in isteği üzerine Türkçe'ye tercüme edilmiştir.³³⁰ Kâtip Çelebi bu eserin dilinin kaba olduğundan bahsetmektedir. XIV. yüzyılın sonlarına doğru kaleme alınan eserin nüshası ise bilinmemektedir.³³¹

3.1.2.4. Kâmilü's Sînâ'a

Bir tıp kitabı olan bu eserin aslı Ali b. Abbas'a aittir. Eser, sağlık bilgisi ve hastalıkların tedavisi ile ilgilidir. Aynı adla tercüme edilen bu eser, Aydınoğlu Umur Bey'e ithaf edilmiştir.

Bursa nüshasında Timurtaş Paşa Oğlu Umur Bey vakfı kaydı dolayısıyla onun namına yazıldığı zannedilmiştir. Ancak bazı bilim adamları XV. Yüzyılın ilk yarısında, bazıları da imlâsını, dilini, yazısını ve kâğıdını göz önünde bulundurarak XIV. yüzyıldan önce tercüme edildiğini belirtmişlerdir.³³²

³²⁸ Abdülkadir Özcan, "Bâznâme", *DİA*, C. 5, TDV yay., Ankara 2010, s. 285-286.

³²⁹ Erdoğan Merçil, "Menteşeoğulları", *DİA*, C. 29, TDV yay., Ankara 2004, s. 152-153.

³³⁰ Necdet Okumuş, "Şîrvânî Muhammed b. Mahmud", *DİA*, C 39, TDV yay., İstanbul 2010, s. 206-208.

³³¹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken yay., İstanbul 1980, s. 340-341.

³³² Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi yay., İstanbul 2016, s. 284-285.

3.1.2.5. *Tabiatnâme*

Aydinoğlu Umur Bey adına Tutmacı tarafından, Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiş, koruyucu hekimlikle ilgili bir eserdir. Mesnevî tarzında kaleme alınmış olan eser, 372 beyitten oluşan manzum bir eserdir. Eserde geçen şu mısralardan Tercüme edenin Tutmacı olduğu anlaşılmaktadır;

*Kuru üzüm dahı oldu gerın ü ter
Lîk hayli kılur ishâle meded
Def' eder anın dahı zarrından hıyâ*

*Ab-dâne bögreye ol nef' eder
Kanı göyündürür ey cân-ı cesed
Dinle Tutmacı'dan olsun yâd-gâr*

İslâm kültür ve medeniyetinde tıp onuları içinde kabul edilen su, ekmek, meyve ve meyve suları, yemekler, çiçekler ve kokuların nitelikleri ve yan etkileri ile bu etkilerin ortadan kaldırılması ele alınmıştır. Ayrıca hamama gitmek, yay çekmek, müzik ve müzik aletlerinin özelliklerini ve insanlar üzerindeki etkilerini de ihtiva etmektedir.³³³

3.1.2.6. *Tıbb-ı Nebevî Tercümesi*

Ahmedi Dâî'nin Arapça'dan çevirdiği bu eser tıpla ilgili olup Hz. Muhammed (sav)'in sağlıkla alakalı öğütlerini içermektedir. Eser, II. Murad adına yazılmıştır.³³⁴

Eser Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'in isteği üzerine Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Tıbb-ı Nebevî* isimli kitabının Ahmed b. Yûsuf et-Tîfâşî tarafından yapılan muhtasarın çevirisidir. Tespit edilebilen dört nüshasından biri İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Kütüphanesi'ndedir.³³⁵

³³³ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi yay., İstanbul 2016, s. 283-284.

³³⁴ Mengi, a.g.m., s. 109.

³³⁵ Kut, "Ahmed-i Dâî", s. 56-58.

3.1.3. Dinî ve Tasavvufî Eserler

3.1.3.1. *Arâ'isü'l-Mecâlis*

Peygamberler tarihinin anlatıldığı, Ebu İshak Ahmet b. Muhammed es-Sa'lebî tarafından kaleme alınan bu eser Aydınolu Beyliğı'nin kurucusu Mehmet Bey döneminde tercüme edilmiştir.³³⁶ es-Sa'lebî, Şafî mezhebinden olup meşhur bir akaid bilgini ve müfessirdir. *Arâ'isü'l-Mecâlis* adlı eser, en önemli eseri *el-keşf ve'l Beyan Tefsî'ril Kur'an*'ın ilaveler yapılarak genişletilmiş halidir. Sa'lebî bu eserinde, peygamberler ve kavimlerle ilgili haber ve kıssaları aktarırken efsane ve hurafeleri birbirine karıştırmıştır.³³⁷

Bu eserde Ka'b b. Münebbih gibi İsrailiyat rivayetleriyle tanınan kimselerin nakillerine yer vermiştir. Mesela, arzın yaratılışı, Hz. Adem'in boyu, Hz. Yusuf ve kardeşleriyle ilgili kıssalardaki bilgilerin çoğu Harut ve Marut kıssasındaki rivayetler sağlam kaynaklara dayanmamaktadır. Kitap bu kusurlarına rağmen yaygın bir şöhret kazanmıştır. Yazar bazı bölümler için "fasıl" başlığını kullanmıştır. Meclisler ve fasıllar, gökler, yer ve içindekilerin yaratılması, Hz. Adem'den Sahabu'l Fil'e kadar geçen bütün peygamberler ve velilerin hayatları gibi konuları içeren yüzden fazla babdan oluşmaktadır. Eser birçok defa basılmıştır. Mehmet b. Yusuf el-Çekezî, *Kıssatı Enbiya* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir.³³⁸

3.1.3.2. *Miftahü'l Cenne*

Eser Lü'lü Paşa adına çevrilmiştir. Lü'lü Paşa hakkında kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir.³³⁹

Ahmedi Dâî tarafından Arapça'dan Türkçe'ye çevrilmiş dinî-öğretici bir akaid kitabıdır. Şeriat esaslarının öğretilmesini amaçlayan bir eserdir.³⁴⁰ Cennete girmenin şer'i esaslarından bahsetmektedir. Konular, sekiz cennete benzetilen sekiz meclis üzerine düzenlenmiştir. Eserin içeriğinde namazın faziletleri, tövbe etmenin, kaza ve kaderin; Receb, Şaban ve Ramazan aylarının fazileti; Kadir Gecesi'nin, fitr

³³⁶ Eserin kim tarafından tercüme edildiğine kaynaklarda rastlanmamıştır.

³³⁷ Günay Tümer, "Arâ'isül Mecâlis", *DİA*, C. 3, TDV yay., İstanbul 1991, s. 265-266.

³³⁸ Tümer, a.g.m., s. 265-266.

³³⁹ Kut, "Ahmed-i Dâî", s. 56-58.

³⁴⁰ Mengi, a.g.e., s. 109.

sadakasının ve bayram namazının faziletleri hakkında bilgiler mevcuttur. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır.³⁴¹ Sekiz bölümden oluşan Miftahü'l Cenne'nin birçok nüshası vardır. Bu nüshalardan birkaçı Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.³⁴²

3.1.3.3. *Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys es-Semerkandî*

Eser, Ahmed-i Dâî tarafında bazı ilaveler yapılar tercüme edilmiş bir Kur'an-ı Kerim tefsiridir. Bu Kur'an tercümesi Anadolu'da tercüme edilmiş ilk Kur'an tefsiri olarak kabul edilmiştir. Ahmed-i Dâî³⁴³ tarafından, Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'in emir ve teşviki üzerine Emir Süleyman adına tercüme edilmiştir. Dâî bu çalışmasında sadece tercüme yapmamış, kendi açıklamalarına da yer vermiştir. Tefsîrin mukaddime kısmı tamamen Ahmed-i Dâî'ye ait olup manzum olarak yazılmıştır. Mukaddime kısmında tevhid ve naat bölümlerinden sonra eserin yazılma sebebi anlatılmıştır. Birçok nüshası bulunan eserin dili, özellikleri açısından eski Anadolu Türkçesini yansıtır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (TY, nr. 8248) ve Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Fatih nr.631) yazmalar manzum ve mukaddime kısımlarını ihtiva etmesi açısından önemlidir.³⁴⁴

3.1.3.4. *Tezkiretü'l-Evliyâ*

Eserin asıl müellifi Feridüddîn-i Attâr'dır. II. Murad adına Ahmed-i Dâî tarafından Farsça'dan tercüme edilmiştir.³⁴⁵ Feridüddîn-i Attâr, İslam tasavvufunun önemli şahsiyetlerinden biridir. Yaşadığı dönem tasavvufi açıdan oldukça mühimdir. *Tezkiretü'l-Evliya*, Feridüddîn-i Attâr'ın ölmeden önce yazdığı yegâne mensur eseridir.³⁴⁶ Eserin içeriği, evliyâ menkıbelerinden oluşur. Müellif, eserinin yazılış sebebini, eserin adına "*Tezkiretü'l-Evliyâ*" koyma sebebini maddeler halinde sıralamıştır. Bunlar; Velîlerin Kur'an ve sünneti en güzel şekilde açıklayan sözlerinden hem halkın hem de âlimlerin faydalanmasını sağlamak, insanlar üzerinde manevi etkisi

³⁴¹ Mustafa Özkan, "Ahmed-i Dâî'nin Tercüme-i Tefsîr-i Ebu'l Leys Es-Semerkandî Mukaddimesi", İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Dergisi, C. 29, (2000), s. 126.

³⁴² Kut, "*Ahmed-i Dâî*", s. 56-58.

³⁴³ Tunca Kortantamer "*Ahmed-i Dâî ile İlgili Yeni Bilgiler*" adlı makalesinde Dâî'nin Aydınogulları ve Germiyanoğulları saraylarında bulunduğu dair yeterli delil olmadığından bahsetmektedir. Ancak Germiyanoğlu Yakup Bey adına yazılan *Tâbirnâme Tercümesi*'ni bundan muaf tutmaktadır.

³⁴⁴ Kut, "*Ahmed-i Dâî*", s. 56-58.

³⁴⁵ Mengi, a.g.e., s. 108.

³⁴⁶ Süleyman Uludağ, *Tezkiretü'l Evliya*, İlim ve Kültür yay., Bursa 1984, s. 23.

bulunan bu sözler vasıtasıyla kalplere Allah sevgisinin yerleşmesine vesile olmak şeklinde özetlenebilir.

Eserde birçok âlim ve evliyâ ele alınmıştır. *Tezkiretü'l-Evliyâ* esasen, bir tabakât kitabı olmakla beraber, bazı tasavvuf terimlerini de içermektedir. Eserin Anadolu sahasında yapılmış anonim tercümeleleri de vardır. Bunlardan biri Aydınoğullarının kurucusu Mehmet Bey, diğeri Candaroğlu Bey'i İsfendiyar Bey adına hazırlanmıştır.³⁴⁷ *Tezkiretü'l-Evliyâ*'dan nasihat nitelikli bir kaç örnek verecek olursak; “Günahı terk etmenin üç yolu vardır: Cehennem korkusu, cennet arzusu, ulu ve yüce Allah'tan hayâ etme duygusu.”

“Kendisinde bulunmayan hususları halka, varmış gibi gösterip onların gözüne hoş görünen, Allah'ın gözünden düşer.”³⁴⁸

3.1.4. Diğer Eserler

3.1.4.1. *Câmasb-nâme*

Aslı, İranlı Nasır-ı Tûsî tarafından yazılmış olan bu eser, Ahmedî Dâî tarafından Türkçeye kazandırılmış mitolojik bir eserdir. Danyal peygamberin oğlu Camasb'ın³⁴⁹ hayatını anlatan kısa bir mesnevidir. Eserin nüshaları eksiktir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü Seminer Kitaplığı'nda (nr.4028) bulunan nüshada yalnızca yirmi altı beyit mevcuttur.³⁵⁰

3.1.4.2. *Eşgal-i Nasîr-i Tûsî*

Astronomi ve astrolojiyle ilgili olan ve Ahmedî Dâî'nin tercümesini yaptığı bu eser Nasır-ı Tûsî'ye aittir. Eserin diğeri adı ise; *Tercüme-i Si fasl fi't-Takvim*'dir.³⁵¹

Eserin çeşitli nüshaları mevcuttur. Bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.³⁵²

³⁴⁷ Reşat Öngören, “Tezkiretü'l-Evliya”, *DİA*, C. 41, TDV yay., İstanbul 2012, s. 74-75.

³⁴⁸ Uludağ, a.g.e., s. 373.

³⁴⁹ Mengi, a.g.e., s. 107.

³⁵⁰ Kut, “*Ahmed-i Dâî*”, s. 56-58

³⁵¹ Mengi, a.g.e., s. 107-109.

³⁵² Kut, “*Ahmed-i Dâî*”, s. 56-58.

3.1.4.3. *Tabir-nâme Tercümesi*

Eserin asıl müellifi; Ebu Bekir b. Abdullah el-Vâsıtî'dir.³⁵³ Arapça rüya tabiri olan bu eser Arapça'dan Farsça'ya, Farsça'dan da Türkçe'ye çevrilmiştir. Arapçaya Farsçadan çevirisini Nâsır-ı Tûsî yapmıştır. Ahmedi Dâî'nin Farsçadan Türkçeye çevirdiği bu eser, Germiyanlı II. Yakub Bey'e sunulmuştur.³⁵⁴

İki nüshası bulunan eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 588), diğeri ise Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır.³⁵⁵

Beylikler döneminde yazılmış te'lif ve tercüme eserlere baktığımızda eserlerin yoğun olarak dinî ve edebî türde olduğu görmekteyiz. Bu durumun toplum ihtiyaç ve temayülleriyle bir ilgisi olmalıdır. Beylere ithaf edilen eserlerden anlaşılacağı üzere, onların ilim ve edebiyatla yakından alâkadar oldukları ve müellifleri destekledikleri aşikârdır. Hükümdarların, çocuklarının eğitimi için de eser te'lif ettirdikleri görülmektedir. Ayrıca beylerin, medreselerin açılmasında öncü olmaları, tıp, astronomi, edebiyat, riyâziye, tarih ve din gibi alanlarda birçok kıymetli eserin yazılmasına vesile olmuştur.

³⁵³ Kut, "*Ahmed-i Dâî*", s. 56-58.

³⁵⁴ Mengi, a.g.e., s. 109.

³⁵⁵ Kut, "*Ahmed-i Dâî*", s. 56-58.

SONUÇ

Türklerin dil, kültür ve siyasi varlık macerasının Orta Asya'dan başlayıp, İslâmiyet'le tanıştıktan sonra geniş bir yelpazeye ulaşmıştır. Türkler, hüküm sürdükleri coğrafyalardan, o bölgelerin sahip olduğu kültür ve medeniyeti bünyelerinde eriterek kendi millî ve manevî değerleriyle harmanlayıp yeni bir medeniyet oluşturmuşlardır. Zaman zaman farklı dil ve kültürlerin etkisi altında kalan Türkler, özellikle beylikler döneminde yaptıkları çalışmalarla kültür tarihimizde önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Büyük Selçuklular, Türkiye Selçukluları ve sonrasında kurulan Türk beylikleri, ilim ve kültür alanlarında aktif olmuşlardır. Büyük Selçuklular döneminde yazılan eserler arasında İbnü'l Hassû'l'ün *Risale-i Melikşâhiye* adlı tarih kitabı; Muhammed b. Süleyman Sülemî'nin *Tabakâtu's Sufiyye*'si ve *Merzubannâme* adlı eserler bu döneme örnektir.

Yapılan te'lif, tercüme, mimarî ve sanat çalışmalarında özellikle Anadolu beylerinin gayret ve teşviki dikkat çekmektedir. Bu gayret ve teşvikle, âlimler, şairler ve bilim adamları birçok te'lif ve tercüme çalışması yapmış, ayrıca kendileri de beylerin saraylarında hürmet ve itibar görmüşlerdir. Beylikler döneminde ise Aydınoğlu Mehmed adına, Sa'lebî'nin *Araisü'l- Mecalis*'i ve *Tezkiretü'l Evliyâ* adlı eserler tercüme edilmiştir. Germiyanoglu beylerinde Süleyman Şah'ın emriyle Şeyhoğlu tarafından tercüme çalışmaları yapılmıştır. Ahmedî, *İskendernâme* adlı eserini Süleyman Şah adına yazmaya başlamıştır. Saruhan beylerinden Yakub Bey adına *Bahnâme* adlı eser tercüme edilmişken; Menteşe Bey'i İlyas Bey adına da *İlyasiyye* adlı bir tıp kitabı da tercüme edilen eserler arasındadır. Tezimizde beylikler döneminde adı geçen fakat günümüze kadar ulaşamamış eserler olmakla beraber 37 tane te'lif esere, 21 tane de tercüme esere yer verilmiştir.

Beylikler dönemi, Türk dilinin inkişafı açısından çok önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde özellikle bahsi geçen beyliklerin beyleri, Türk dilinin yaygınlaşması için çaba harcamış, ilme ve ilim adamlarına değer vermiş, bilhassa da Arap ve Fars dilinde yazılmış birçok eserin de Türkçe'ye tercüme edilmesinde öncü olmuşlardır. Millî bir duruş sergileyen beyler kendileri de ilgi duydukları ilim dallarıyla ilgilenmişlerdir.

KAYNAKÇA

I. KAYNAKLAR

Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yay., C. 1, Ankara 1987.

Ahmedî, *İskenderâme*, haz. Yaşar Akdoğan, www. Kulturturizm.gov.tr.

Enverî, *Düstürnâme-i Enverî*, İstanbul Evkaf Matbaası, İstanbul 1929.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, çev. Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2006.

Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, haz. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür yay., Bursa 1984.

İbn Battuta, *Seyahatnâme*, çev. Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik (1304-1369), Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2006.

İbni Bîbî, *Selçuknâme*, Anadolu Selçukî Tarihi, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1996.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara, 2000.

Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, Ter. Nurettin Bayburtlugil, Dergâh yay., İstanbul 1995.

Süryani Patrik Mihail, *Vakayiname*, çev. Hrant D. Andreasyon, II. Bölüm, (1042-1195) Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi, 1944.

II. ARAŞTIRMALAR

A. KİTAPLAR

- AKDOĞAN, Yaşar, *İskender-nâme*, www.kulturturizm.gov.tr. (15 Ekim 2019).
- ARABACI, K. Hatice, *Kısa Konya Tarihi*, ed. Caner Arabacı, TMMOB Makine Mühendisleri Odası yay., Konya, 2016.
- BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Osman Üçok, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1992.
- BARTHOLD, W., KÖPRÜLÜ M. Fuat, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 1984.
- BAYKARA, Tuncer, *Aydinoğlu Gazi Umur Bey*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990.
- BAYRAM, Mikail, *Sadru'd-din-i Konevi Hayatı Çevresi ve Eserleri*, Hikmetevi yay., İstanbul 2012.
- BAYAT, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, Zeytinburnu Belediyesi yay., İstanbul 2016.
- BEDİRHANOĞLU, Hüseyin Erkan, *Artuklular'ın Siyasi Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapıları*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2019.
- ÇELEP, Murat, *Düstürname-i Enverî'nin Transkripti ve Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi (XVIII. Kitap-Aydinoğulları)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.
- DEMİRBİLEK, Salih, *Ahmedî'nin İskendernâme Adlı Eseri Üzerine İnceleme (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle Bilgisi) Metin Transkripsiyonu Sözlük Çalışması*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne 2000.
- EMECEN, Ferudun, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Timaş yay., İstanbul 2016.

ERDEM GÜNYÜZ, Melike, *Ahmedî Dîvanı'nın Tahlili*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

FATAHA, Ebru Bilget, *Karamanoğulları Beyliğinde Yapılan Mimarî Süsleme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

GÖNÜLER, Havva, *Doğu Anadolu Türk Devletleri'nde Eğitim ve Eğitim Müesseseleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

GÜRBÜZ, Osman, *Saltuklular*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2011.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, MEB yay., İstanbul 1992.

_____, *Türk İslam Sentezi*, Ötüken yay., İstanbul 2017.

_____, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken yay., 4. Baskı, İstanbul 1997.

KAPLAN, İlyas, *İbn Melek'in Şerhu'l Mevmâ'i'l Bahreyn Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2019.

KARA, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz yay., İstanbul 2009.

KAYA, Abdullah, *Mengücekoğulları Beyliği Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2006.

KESİK, Muharrem, *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2017.

KIZILTAŞ, Maşallah, *Tutmacı'nın Gül ü Hüseyin Mesnevisi (Tenkitli Metin-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)*, Bitlis Eren Üniversitesi/Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bitlis 2018.

KOCA, Salim, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan yay., Ankara 2017.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat yay., Ankara 1964.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken yay., İstanbul 1980.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. 3, TTK yay., Ankara 2016.

_____, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

MERÇİL, Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul 2016.

Mustafa Nuri Paşa, *Natayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Cilt. I-II, sad. Neşet Çağatay, TTK yay., Ankara 1992.

OCAK, Ahmet, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, Tarih ve Tabiat Vakfı yay., İstanbul 2002.

ÖNLER, Zafer, *Celaleddin Hızır (Hacı Paşa), Müntehab-ı Şifa, -İnceleme-Metin-Dizinler-*, Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1981.

ÖZDEMİR, Şükrü, *Ahmed-i Dâî'nin Ukudü'l Cevahir'i İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kütahya 2015.

ÖZKAN, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. I, Ötüken yay., İstanbul 1983.

- PIYADEOĞLU, Cihan, *Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2008.
- SARIKAYA, Fatih, *Aydınoğlu Beyliklerinde Dini Hayat, (Aydınoğulları, Mentешеoğulları, Saruhanoğulları)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa 2016.
- SEVİM, Ali- Erdoğan MERCİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK yay., Ankara 1995.
- SOLMAZ, Sefer, *Dânişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2001.
- SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK yay., Ankara 1990.
- ŞAHİN, Halil İbrahim, *Türkmenistan Sahası Destancılık Geleneği ve Türkmen Destanları*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Balıkesir 2009.
- ŞAHİN, Haşim, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Grafiker yay., ed. Haşim Şahin, Ankara 2017, s. 11.
- Tabip Mustafa Ebu'l Feyz, *"Tuhfetü'l Müteehhilin"*, Evlilik Armağanı, çev. İlder Uzel, Kebikeç yay., Adana 2005.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş, C. I*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- TOSKA, Zehra, *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesud Çevirisi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1989.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken yay., 19. Baskı, İstanbul 2015.

_____, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Ötüken yay., 6. Baskı İstanbul 2012.

_____, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken yay., 23. Baskı, İstanbul 2014.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tezkiretü'l Evliya*, İlim ve Kültür yay., Bursa 1984.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay., Ankara 2011.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, TTK yay., Ankara 2011.

YOLDAŞ, Kazım, *Tutmacının Gül ü Hüsrevi, İnceleme-Metin*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktor Tezi, Malatya 1998.

B-MAKALELER

ADALIOĞLU Hasan Hüseyin, “Siyasetnâme”, *DİA*, C. 33, TDV yay., İstanbul 2009, s. 304-306.

AKAR, Ali, “Anadolu Beylikleri Döneminde Türk Dili”, *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 925-937.

AKKUŞ, Mustafa, “Hacı Bektaş Veli'nin Moğol Tahakkümüne Bakışı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 66, 2013, s. 147-168.

_____, “Moğol İstilasının Selçuklu Bilim ve Düşünce Hayatına Etkileri”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler (Konya 19-21 Ekim 2011)*, C. 3, Selçuklu Belediyesi yay., Konya 2013, s. 455-478.

AKPINAR, Cemil, “Hacı Paşa”, *DİA*, C. 14, TDV yay., İstanbul 1996, s. 492-496.

ALGAÇ, Şeyda, “Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Döneminde Kütüphaneler, Kitap Koleksiyonları ve Telif Edilen Eserlere Kısa Bir Bakış”, *Sanat Dergisi*, (2003), s. 115-125.

ALPTEKİN, Coşkun, “Atabeylikler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ yay., C. 8, İstanbul, 1992, s. 112-119.

_____, “Büyük Selçuklular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.7, Çağ yay., İstanbul 1992, s. 117-128.

ALTUNTAŞ, Serdar, “Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerinde Süheyl ü Nevbahar’daki Özdeyişlere Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Beşerî İlimler ve Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 11. (2019), s. 607-639.

ATEŞ, Ahmet, "Konya Kütüphanelerinde Bulunan Yazmalar", *Bellekten*, XVI/61, Ankara 1952, s. 49-130.

BAKTIR, Mustafa, “İbn Melek”, *DİA*, C. 20, TDV yay., İstanbul 1999, s. 175-176.

BİLGE, Rıfat, İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Baznâmeler, *Türkiyat Mecmuası*, C. 8, (1945), s. 169-182.

BURÇAK, Devrim, “İtalya’da Aydınoğulları Beyliği Hakkında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme” *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-1, (Aydın 04-06 Kasım 2010)*, TTK yay., Ankara 2013. s. 181-190.

COŞKUN, Derya, “Tuğrul Bey’in Hâkimiyet Mefkûresi Bağlamında Kafkasya’daki Faaliyetleri”, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, S. 6, Bayburt 2002, s. 7-24.

ÇETİN, Nihat, “Ahmedî’nin Bilinmeyen Birkaç Eseri”, *Tarih Dergisi*, II/S. 6 İstanbul 2020, s. 103-108.

ÇİFTÇİ, Cafer, “XIV. yüzyılda Anadolu’da Uç Beyliklerinin Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri”, *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 595-619.

ÇİFTÇİOĞLU, İsmail, “Anadolu Beylikleri Döneminde Yetişen Çok Yönlü Bir Bilim Adamı: Hacı Paşa”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, Kütahya 2005.

_____, “Germiyanogulları Dönemi Kütahya Medreseleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, Kütahya 2006, s. 161-180.

_____, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde İlimi Teşvik, İlim Adamlarını Himaye Etme Anlayışı”, *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, C. VI, İzmir 2006, s. 29-38.

DARTMA, Bahattin, “Osmanlı Müfessirlerinden Şihâbüddîn es-Sivâsî (860/1455) ve Tefsîri”, *Dinî Araştırmalar*, Eylül-Aralık, (2001), s.133-146.

DAŞ, Mustafa, “Menteşeoğulları Beyliği”, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Grafiker yay., ed. Haşim Şahin, Ankara 2017, s. 165-173..

DEMİRKENT, Işın, “I. Kılıçarslan”, *DİA*, C. 25, TDV yay., Ankara 2002, s. 396-399.

EMECEN, Feridun, “Aydınoglu Umur Bey: Kısa Bir Biyografi Denemesi”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu I, (Aydın 04-06 Kasım 2010)*, TTK yay., Ankara 2013, s. 41-62.

_____, “Beylikten Sancağa Batı Anadolu’da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Bazı Mülâhazalar”, *Belleten*, LX/227, Ankara 1996, s. 81-91.

_____, “Saruhanogulları”, *DİA*, C. 27, TDV yay., Ankara 2003, s. 170-173.

ERDEM, İlhan, “Nizâmülmülk ve Selçuklular Bilim ve Düşünce Hayatındaki Yeri”, *Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler (Konya 19-21 Ekim 2011)*, C. 4, Selçuklu Belediyesi yay. Konya 2013, s. 3-10.

ERKAN, Mustafa, ÖZCAN, Mustafa, “Süheyl-ü Nevbahar”, *DİA*, C. 18, TDV yay., İstanbul 1998, s. 189-191.

ERTUĞRUL, Ali, “Niğdeli Kadı Ahmed”, *DİA*, Ek-2, TDV yay., İstanbul 2016, s. 355-356.

EYİCE, Semavi, “Ahmet Gazi Camisi”, *DİA*, C. 2, TDV yay., İstanbul 1989, s. 68-69.

GÖKYAY, Orhan Şaik, “Dede Korkut”, *DİA*, C. 9, TDV yay., İstanbul 1994, s. 77-80.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, “Anadolu Selçukluları Zamanında Sadrü’-d-Din Konevî’nin Türkmen İsyanlarına Karşı Bakışı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Konya 2001, s. 39-49.

İBRÂHİMÎ, Davûd, “Esrarnâme”, *DİA*, C. 11, TDV yay., İstanbul 1995, s. 434-435.

İLGÜREL, Mücteba, “Evliya Çelebi”, *DİA*, C. 11, TDV yay., İstanbul 1995, s. 529-533.

KALFAZADE, Selda, “Aydınöğlü Cami Mimarisine Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-1, (Aydın 04-06 Kasım 2010)*, TTK yay., Ankara 2013, s. 249-274.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, “Kelile ve Dimne”, *DİA*, C. 25, TDV yay., Ankara 2002, s. 210-212.

KAVRUK Hasan- Hülya SÖNMEZ, “Ahmed-i Dâî’nin vasiyyet-inâme-i Nûşirevân’ındaki Eğitici Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.8, Aralık (2010), s. 171-199.

KEÇİŞ, Murat, “Miryakefalón Savaşı’nda Bizans Ordusunun Stratejisi”, *Isparta Bölgesinin Tarihî Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu Bildiri Kitabı (Isparta, 19-20 Haziran 2014)*, Isparta 2014, s. 119-138.

KEMİKLİ, Bilal, “Bir Kurucu Şair: Ahmedî Dönemi ve Eserleri” *Ahmedî Sempozyumu Bildirileri Kitabı, (Sivas, 2 Mayıs 2018)*, ed. Alim Yıldız, Cumhuriyet Üniversitesi yay., Sivas 2018, s. 7-14.

KORKMAZ, Zeynep, Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş ve Özellikleri, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, Ankara 1995, s. 296-303.

_____, “Kâbus-nâme ve Merzuban-nâme Çevirisi Kimindir” *Bellekten*, C. XIV, Ankara 1966, s. 267-278.

- _____, “Türk Kültürü Çerçevesinde Anadolu’da Türk Yazı Kültürünün Oluşumu”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XCV/1, Ankara 2008, s. 505-516.
- KORTANTAMER Tunca, “Ahmed-i Dâî ile İlgili Yeni Bilgiler”, *Türkoloji Dergisi*, C. 7, S. 1, (1977), s. 103-138.
- KUT, Günay, “Ahmedî”, *DİA*, C. 2, TDV yay., İstanbul 1989, s. 165-167.
- _____, “Ahmed-i Dâî”, *DİA*, C. 2, TDV yay., İstanbul 1986, s. 56-58.
- LEVEND, Agâh Sırrı, Attâr ve Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Mesnevîleri, *Belleten*, C. 7, Ankara 1959, s. 161-203.
- _____, Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Mesnevîsindeki Dil Özellikleri, *Belleten*, C. 8, Ankara 1957, s. 49-77.
- MENGİ, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ yay., Ankara 2005.
- MERÇİL, Erdoğan, “Anadolu Beylikleri”, *DİA*, C. 3, TDV yay., İstanbul 1991, s. 141-143.
- _____, “Aydınöğulları”, *DİA*, C. 4, TDV yay., İstanbul 1991, s. 239-241.
- _____, “Menteşeoğulları”, *DİA*, C. 29, TDV yay., Ankara 2004, s. 152-153.
- METE, Zekai, “Menteşe”, *DİA*, C. 26, TDV yay., Ankara 2004, s. 150-152.
- MİMİR, Damla, “Ahmedî’nin Cemşid-ü Hurşid Mesnevîsinin Sosyal Zemini”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 47, Erzurum 2012, s. 147-175.
- MUHTAR, Cemal, “İslam’da Sözlük Çalışmaları II” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, İstanbul 1986, s. 331-360.
- OKUMUŞ, Necdet, “Şirvânî Muhammed b. Mahmud”, *DİA*, C. 39, TDV yay., İstanbul 2010, s. 206-208.

ÖNGÖREN, Reşat, “Tezkiretü’l-Evliya”, *DİA*, C. 41, TDV yay., İstanbul 2012, s. 74-75.

ÖZARSLAN, Selim, “Artuklular Döneminde Kelam ve Kelamcılar”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Elazığ 2006. 63-71.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbnü’l-İbrî”, *DİA*, C. 21, TDV yay., İstanbul 2000, s. 92-94.

_____, “Kılıcarslan II”, *DİA*, C. 25, TDV yay., Ankara 2002, s. 399-403.

_____, “Mengüçüklüler”, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin, Grafiker yay., Ankara 2017, s. 101-112.

_____, “Muhammed Tapar”, *DİA*, C. 30, TDV yay., İstanbul 200, s. 579-581.

_____, “Nizâmülmülk”, *DİA*, C. 33, TDV yay., İstanbul 2007, s. 194-196.

_____, “*Saltuklular*”, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed. Haşim Şahin, Grafiker yay., Ankara 2017, s. 89-100.

_____, “Saltuklular”, *DİA*, C. 36, TDV yay., İstanbul 2009, s. 54-56.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Bâznâme”, *DİA*, C. 5, TDV yay., Ankara 2010, s. 284-285.

_____, “Düsturnâme-i Enverî”, *DİA*, C. 10, TDV yay., İstanbul 1994, s. 49-50.

ÖZEL, Ahmet, “Secâvendî Muhammed b. Muhammed”, *DİA*, C. 36, TDV yay., İstanbul 2009, s. 266-268.

ÖZER, Osman, “Ahmedî ve Tervihü’l Ervah”, *Ahmedî Sempozyumu*, ed. Alim Yıldız, Sivas 2018, s. 223-238.

ÖZKAN, Mustafa, Ahmed-i Dâî’nin Tercüme-i Tefsîr’i Ebu’l Leys Es-Semerkindî Mukaddimesi, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Dergisi*, C. 29, (2000), s. 117-188.

- _____, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Türk Dili”, *Türkler*, C. 7, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 899-924.
- ÖZKAN, Mustafa-Mustafa ERKAN, “Hoca Mesud”, *DİA*, C. 18, TDV yay., İstanbul 1998, s. 189-191.
- SARIKAYA, Fatih, “İbn Melek ve Ailesi”, *Muğla Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S.1, Muğla 2017, s. 639-675.
- SEVİM, Ali, “Malazgirt Muharebesi”, *DİA*, C. 27, TDV yay., Ankara 2003, s. 481-483.
- _____, “Keyhüsrev I”, *DİA*, C. 25, TDV yay., Ankara 2002, s. 347-349.
- SÜLÜN, Murat, “Şehabeddin Sivâsî”, *DİA*, C. 38, TDV yay., İstanbul 2010, s. 418-420.
- SÜMER, Faruk, “Selçuklular”, *DİA*, C. 29, TDV yay., Ankara 2004, s. 365-371.
- _____, “Keykâvus I”, *DİA*, C. 25, TDV yay., Ankara 2002, s. 352-353.
- SEYYİD, Eymen Fuâd, “Mesâlikü'l-Ebsâr”, *DİA*, C. 26, TDV yay., Ankara 2004, s. 265-266.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, “Ferîdüddîn Attâr”, *DİA*, C. 4, TDV yay., İstanbul 1991, s. 95-98.
- ŞEKER, Mehmet, “Aydınöğulları'nın Kültür Hayatı ve Türkçeciliği”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler I*, (Aydın 04-06 Kasım 2011), TTK yay., Ankara 2013, s. 363-379.
- TANMAN, M. Baha, “Saruhanöğulları”, *DİA*, C. 36, TDV yay., İstanbul 2009, s. 173-174.
- TEMİZEL, Ali, “Ahmedî'nin Bedâyi'üs Sühr fi Sanâyi'îş'şî'r İsimli Eserinde Türkçe ve Farsça Şiirler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.14, Konya 2003, s. 89-105.

- _____, “Selçuklu Dönemi Tercüme Çalışmaları”, *Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler, (Konya, 19-21 Ekim 2011), C. 2, Selçuklu Belediyesi yay. Konya 2013, s. 499-512.*
- TEZCAN, Nuran, “Manisa Mevlevîhanesi” *Osmanlı Araştırmaları, C. XIV, İstanbul 1994, s. 185-193.*
- TURGUT, Vedat, “Batı Anadolu Beyliklerinin Menşei Meselesi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C. 2, S. 3, (2016), s. 55-89.*
- _____, “Germiyanogullarının Menşei, Vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşme Meselesi Üzerine”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C. 3, S. 5, (2017), s. 1-98.*
- TÜMER, Günay, “Arâ'isül Mecâlis”, *DİA, C. 3, TDV yay., İstanbul 1991, s. 265-266.*
- ÜNVER, Süheyl, İlim Tarihimizde Aydınoğlu İsa Bey ile Şahsına Ait Mecmuanın Ehemniyeti Hakkında, *Belleten, XXIV/95, Ankara 1960.*
- VAR, Umut, “Süryani Mikhail Kroniği'nde Eski Türk Dini ve Türklerin İslamiyet'e Geçiş Sebepleri”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 1, (Haziran 2019), s. 68-79.*
- VARLIK, Mustafa Çetin, “Germiyanogulları”, *DİA, C. 14, TDV yay., İstanbul 1996, s. 33-35.*
- _____, “Menteşeoğulları Beyliği” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ yay., C. 8, İstanbul 1992, s. 525-536.*
- _____, “Saruhanogulları” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ yay., C.8, İstanbul 1992, s. 537-45.*
- YAŞA, Recep, “Artuklular”, *Anadolu Beylikleri El Kitabı, ed. Haşim Şahin, Grafiker yay., Ankara 2017, s. 51-88.*

YAŞAR, Hüseyin, “Beylikler Dönemi Müfessirlerinden Şihabüddin Sivasî’nin Fetih Sûresi Tefsiri ve Dönemin Fetih Anlayışı”, *Uluslararası Batı Anadolu Beylikler Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler*, (Aydın, 04-06 Kasım 2011), C.1, TTK yay., Ankara 2013, s. 447-459.

_____, “Selçuklular Devrinde Akılcı Bir Müfessir Zemahşerî ve Düşünce Dünyamıza Etkisi”, *Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler (Konya, 19-21 Ekim 2011)*, C. 1, Selçuklu Belediyesi yay., Konya 2013, s. 3-14.

YAVUZ, Kemal, “Şeyhoğlu”, *DİA*, C. 39, TDV yay., İstanbul 2010, s. 88-89.

YEŞİL, Mahmut, “Selçuklular Döneminde Hadisi Anlama Çabaları İbnü’l-Esir Örneği”, *Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler (Konya, 19-21 Ekim 2011)*, C. 2, Selçuklu Belediyesi yay., Konya 2013, s. 207-224.

YILDIRIM, Yusuf, “Ahmedî’nin Yusuf ile Züleyha’sına Dair”, *Ahmedî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Sivas, 2 Mayıs 2018), ed. Alim Yıldız, Cumhuriyet Üniversitesi yay., Sivas 2018, s. 133-143.

YILMAZ ORAK, Kadriye, Mahmut BERKÖZ, “Kelile ve Dimne Tercümelere ve Kitlelerin Eğitimindeki Rolü”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 23, (Güz 2013), s. 207-232.

YÜKSEL, Ahmet Turan, Nizâmülmülk ve Selçuklular Bilim ve Düşünce Hayatındaki Yeri, *Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Bildiriler*, (Konya 19-20 Ekim 2011), C. 1, Selçuklu Belediyesi yay., Konya 2013, s. 193-198.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Neriman TONGUR

Doğum Yeri ve Tarihi: Geyve-1973

Yabancı Dil: İngilizce (Orta Seviye)

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl):

Lise: Atatürk Anadolu Lisesi Sakarya/Adapazarı (1994)

Lisans: Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Anabilim Dalı
Tarih Bilim Dalı (2011-2015)

Yüksek Lisans: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih
Anabilim Dalı Tarih Bilim dalı (2017-2020)

Yayımlar: “17-25 Aralık Sürecinde ABD-Almanya İlişkileri” (Darbeler Tarihi Özel
Sayısı II). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.II, S.1, Ocak-
Haziran 2017, ss. 51-70.